

Nordic

Scientific-practical e-journal

2024 Volume 2
2-son

www.journal.nordicuniversity.org

ISSN 3030-3400

Nordic

Scientific-practical e-journal

NORDIC SCIENTIFIC-
PRACTICAL E-JOURNAL
Volume-2

NORDIK ILMIY-AMALIY
ELEKTRON JURNALI
2-son

Tahririyat kengashi

Tahririyat kengashi raisi:

Sherzod Mustafakulov
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir:

Odil Qo'ysinov
pedagogika fanlari doktori, professor

Tahririyat kengashi mas'ul kotibi:

Oybek Raximberdiyev

Sahifalovchi-dizayner:

Azizbek Abdullayev

Kengashi a'zolari

Saidahror G'ulomov

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Marat Raxmutlaev

Texnika fanlari doktori, professor

Baxtiyor Salimov

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olim Murtazayev

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shavkat Hasanov

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Petri Juhani Raivo

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Pekka Auvinen

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Alisher Jo'rayev

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Nizomiddin Urmonov

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent

Mahmadsiddik Amonboyev

Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Bruno Dallago

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kobil Ruziyev

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ihtiyor Bobojonov

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Odiljon Abdurazzakov

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Nuriddin Murodullayev

Xalqaro Nordik universiteti prorektori

Mirza Tulaev

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent

Xasan Sabirov

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent

Zulfiya Xamidova

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent

Lochin Raxmonov

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Musoxon Isakov

Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Maxammadmurod Shomirzayev

Pedagogika fanlari doktori, professor

Xusniddin Jo'rayev

Pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonniyoz Panjiyev

Pedagogika fanlari doktori, professor

Dilafro'z Miraliyeva

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Nigora Lutfullayeva

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Dilshod Nasriddinov

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sherzod Eraliev

Siyosiy fanlari doktori (DSc)

Muassis

Xalqaro Nordik universiteti

Xalqaro Nordik universiteti O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining №057216 raqamli Guvohnomasi asosida "Nordic" ilmiy-amaliy elektron jurnalini nashr etish imkoniyatiga ega bo'ldi. Jurnalda maqolalar o'zbek, rus, ingliz va fin tillarida nashr etiladi.

- 01** **Sherzod Mustafakulov**
Dunyo inqirozlari: sabablar, oqibatlar va yechimlar
- 02** **Nodirjon Raxmonov**
Ishlab chiqarish faoliyatini raqamlashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish
- 03** **Chen Lei**
Exploring strategies for optimizing the export of uzbek agricultural products to chinese markets
- 04** **Kamila Alimjanova**
The main determinants of export performance in Canada

06

12

22

28

- 05** **Mexribonu Kayumova**
Oliy ta'lim muassasalarida blended learning va flipped classroom metodlarini joriy qilish samaradorligi
- 06** **Ramozon Haydarov**
Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari kasbiy kompetentligi barqarorlashtirish
- 07** **Munajatxon Asranbayeva**
Kasbiy refleksiya o'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishning muhim omili sifatida
- 08** **Hamza Shodiyev**
Oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarini axborot ta'lim muhitlaridan foydalanib tashkil etish metodikasi
- 09** **Farkhod Mulaydinov**
Application, place and future of digital technologies in the educational system
- 10** **Shaxnozaxon Jumanova**
Analysis of PISA test results in Uzbekistan and prospects of preparing primary education students for PISA test
- 11** **Adxamxo'ja Abdullaxo'jayev**
Is'hoqxon To'ra Ibrat faoliyatining ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan mushtarakligi

34

40

44

50

62

70

76

Sahifalar	Author	Title	Page	Category
82	Nodira Nazarova	Нейробика как средство улучшения и развития памяти учащихся начальных классов	12	Psixologiya sohasi
88	Shohruh Shodiboyev	Mutaassib shaxs sotsiopsixologik rehabilitatsiyasi	13	Psixologiya sohasi
96	Umida Raximova	Enn Enrayt asarlarida ayol va ona ruhiyatining psixoanalitik tahlili	14	Filologiya sohasi
100	Sevara Fazildinova	Translating the expressive language devices used by Alisher Navoi in his epic poem "Farhod and Shirin"	15	Filologiya sohasi
104	Nurbek Axmadjonov	Jahon tilshunosligida nutqiy akt tadqiqi	16	Filologiya sohasi
108	Azizakhon Akhmedova	Gamification and other innovative approaches in language learning	17	Filologiya sohasi
112	Axunova Moxidil	Miqdor konsepti. Son kategoriyasini o'rganishdagi qiyosiy-lingvistik tahlil.	18	Filologiya sohasi
116	Dilshod Nasriddinov	Genre fantasy and detective: scientific interpretation in theoretical views in the world biliteracy (belles-lettres)	18	Filologiya sohasi
122	Umidjon Baqoyev	Ashtarxoniylar sulolasi tashqi aloqalari manbashunosligi	19	Tarix sohasi
126	Maxsuma Adashova	Imom Abu Mansur moturidiy falsafiy merosida Islom gnoseologiyasi masalalarining talqini	20	Falsafa sohasi
130	Зульфия Алиханова	Репрезентация флоронимов в религиозных текстах	21	Falsafa sohasi

Dunyo inqirozlari: sabablar, oqibatlar va yechimlar

Sherzod Mustafakulov

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
 Xalqaro Nordik universiteti rektori

Kalit so'zlar

inqirozlar, sabablar, oqibatlar, moliyaviy inqirozlar, birja pufaklari, spekulativ pufakcha, defolt

Birinchi jahon moliyaviy inqirozi qanday ro'y bergan edi? (1825 y.)

Insoniyat jamiyatining butun tarixida dunyo moliyaviy inqirozlari hamroh bo'lib kelgan. Kelgusida mamlakatlarimizda sanoat ishlab chiqarishi va samarali talab o'rtasidagi moliyaviy muvozanat buzilmasligida nimalar muhim? Albatta buning uchun jahon moliyaviy inqirozlarining kelib chiqish sabablari, oqibat va yechimlarini tahliliy o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avval mintaqaviy, keyin esa xalqaro savdo bilan shug'ullanadigan barcha mamlakatlarga ta'sir ko'rsatgan birinchi xalqaro moliyaviy inqirozi qanday boshlangan? Ishbilarmonlar faolligi ortishi, tovar va kapital oqimining o'sishi, bank kreditlari arzonlashuvi, nafaqat milliy, chet el hukumatlariga ham berila boshlashi, eksport va yuqori texnologiyali kompaniyalarning "portlovchi" o'sishi, spekulativ operatsiyalar va boshqa hodisalar ketma-ketligi oqibatidagi ushbu inqirozni atroflicha ko'rib chiqamiz.

1825 yilda Angliyada boshlangan inqiroz tez sur'atlarda butun Yevropa va Lotin Amerikasini qamrab oladi. 1820 yilning boshida yevropaliklar, asosan ingliz investorlari Lotin Amerikasida oltin va kumush konlarini ochishga katta mablag' tikadilar. Mahalliy aholi bunday holatga qarab turmay haqiqatda mustaqil bo'lish, o'z boyligiga o'zi hukmronlik qilish uchun kurash olib bordilarki, natijada Lotin Amerikasida bir nechta mustaqil Pyespublikalar vujudga keldi.

Konlarni moliyalashtirish, shuningdek, yangi mamlakatlarning davlat qarzlari qoplashga yo'naltirilgan moliyaviy mablag'lar oqibatida eksport "bum"i (portlashi) vujudga

keladi. Lotin Amerikasidan ko'plab miqdorda oltin va kumushlar (rangli metallar) Yevropaga eksportga chiqarildi. Oltin tufayli sanoat ishlab chiqarish hajmi, temir yo'llarning qurilishi, aksionerlik jamiyatlari va banklarning o'sishiga olib keladi. Sanoat ishlab chiqarish hajmining keskin ko'tarilishi, Lotin Amerikasidan kirib kelayotgan oltinlar narxining chayqovchilik nuqtai nazaridan sun'iy ko'tarilishi natijasida London fond birjasida "birja pufaklari" hosil bo'la boshladi va oqibatda asta-sekinlik bilan savdo disbalansi yuzaga keldi.

Oltin va kumush bilan amalga oshirilgan ommaviy chayqovchilik hamda savdo disbalansi Angliya banki rezervlarining qisqarishiga olib keldi. 1825 yilda Angliya banki rasmiy hisob stavkasini ko'tarishga majbur bo'ladi. Fond bozorida vujudga kelgan inqiroz kurtaklari Buyuk Britaniya bank tizimiga raxna sola boshlaydi. Angliya banki o'zining oltin valyuta rezervini saqlab qolish ilinjida bank tizimida sodir bo'layotgan salbiy ta'sirlarga befarq qaragani va hech qanday chora ko'rmaganligi oqibatida ommaviy bankrotlik holati va iqtisodiy resessiya vujudga keladi.

Ushbu jarayonlar Lotin Amerikasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Kreditlarni uzaytirish va taqdim etish bilan bog'liq muammolar natijasida konlarni ochish va rangli metallarni ishlab chiqarishga yo'naltirilayotgan investisiyalar sur'ati pasayib ketib, asta-sekin umuman to'xtab qoladi. Eksport to'xtab qolganligi oqibatida davlat byudjeti daromadlari keskin qisqarib ketadi. Buning natijasida yangidan tashkil topgan Lotin Amerikasi davlatlarida defolt, ya'ni majburiyatlarni bajarmaslik holati yuzaga keladi. Buning salbiy asoratlari ta'sirida ushbu mamlakatlarga 30 yillar chamasi xorijiy investisiyalarning kirib kelishi to'xtab qoladi.

XIX asr o'rtalarida mashinasozlikda turli xil dastgoh (stanok)larning yaratilishi ishlab chiqarishda inqilobga teng ixtiro bo'ldi. Stanoksozlikning rivojlanishi metalni qayta ishlash imkonini berdi. Natijada bir mashina yordamida yana bir boshqa mashina yaratiladigan bo'ldi.

Sanoat taraqqiyoti transportning yangi turi paydo bo'lishini zaruratga aylantirib qo'ydi. Buning aks sadosi o'laroq, 1825 yilda Buyuk Britaniyada dunyoda birinchi temir yo'l qurildi. Bu hodisa mamlakatning turli mintaqalarini bir-biri bilan tutashtirish hamda yuk tashishning arzonlashuvini ta'minladi. Ayni paytda ichki bozor kengaydi. Oqibatda zavod va fabrika egalari mumkin qadar ko'proq mahsulot ishlab chiqara boshladilar. Temir yo'l qurilishining boshlanishi, o'z navbatida, cho'yan, temirga bo'lgan ehtiyojni oshirib yubordi. Sanoatning yangi tarmog'i - parovozsozlik paydo bo'ldi. Bu esa qudratli savdo va harbiy dengiz floti tuzishga imkon berdi.

Kelib chiqish sabablari

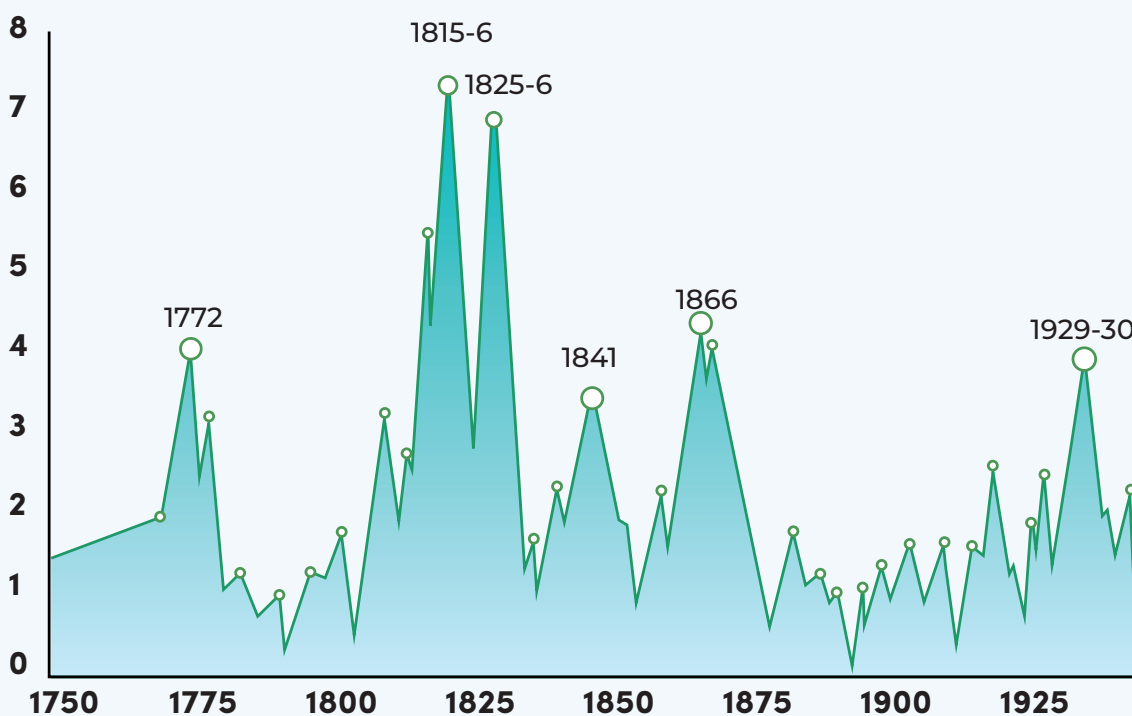
Tarixchilar ko'pincha 1825 yilgi inqirozni o'n oltinchi asrdagi lolalar jazavasi yoki 1720 yillarning Missisipi va Janubiy-dengiz sxemalari kabi spekulyativ pufakcha yoki jazava, deb talqin qilishadi. Shubhasiz, ular o'rtasida o'xshashliklar mavjud. Oldingi inqirozlar singari 1825 yilgi inqiroz davrida ham spekulyativ sarmoyalar avj oladi. Janubiy dengiz pufagi ortidan Aleksandr Papa va Jonatan Svift singari konservativ tanqidchilar va Deniyel Defo va Jeyms Tompson singari olimlar "haqiqiy qiymat ko'chmas mulk va fuqarolik fazilatida yoki ularni saqlab qolish uchun kurashda", degan qarashlarni qo'llab-quvvatlaydilar.

Djozef Parkers 1824 yildan 1825 yilgacha

bo'lgan voqealarni boshdan kechirgan tajribali advokat bo'lgan. U o'z dalillarini 1844 yilda parlament tomonidan tanlab olinishi kerak bo'lgan voqea bilan bog'laydi va 1825 yilda sodir bo'lgan hodisalarni "favqulotda epidemiyaga", deb e'lon qiladi.

Tarixiy nuqtai nazardan 1825-1826 yillarda sodir bo'lgan inqirozni birinchi zamonaviy moliyaviy inqiroz, deb atash mumkin. Aynan 1825 yilgi inqirozdan so'ng iqtisodchilar nafaqat Britaniyaning to'liq tijorat jamiyatiga ega ekanligini, balki tijorat qoidalari va prinsiplari asosida ish olib borishini anglaydilar. Bu yerda shaxslar qonun chiqaruvchi sifatida ham, menejer sifatida ham bevosita axloqiy ta'sirga ega emas edi.

Madaniy sharhlovchilar va adabiyot mualliflari bozor iqtisodiyotini o'z-o'zidan yoki

uning jamoalaridan ajralib turadigan narsa sifatida emas, aksincha barcha individlar va jamoalar mavjud bo'lgan holat sifatida tasavvur qila boshlaydilar. 1825 yilgi moliyaviy inqiroz boshqacha edi. Bu urush bilan ham, moda bilan ham emas, balki oddiy moliyaviy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan. Bu yerda sarmoya kiritish, u yerda qarz olish vijdonan bajarilgan.

Bekor qilish va qog'oz chiqarishni rad etish o'rniga bank va hukumat ishonchni xavf ostiga qo'ymasdan iqtisodiyotni asta-sekin o'zini-o'zi cheklash standartiga o'tkazish bo'yicha bir qator tadbirlarni amalga oshiradi. Avvaliga bank juda katta miqdordagi oltinni (qit'adan yangi mavjud) zaxiraga qo'yadi, lekin narxni yuqori darajada ushlab turish va mijozlari o'z yozuvlarida naqd pul berishining

1825-yilda Buyuk Britaniya parlamenti ish tashlashni taqiqlovchi qonun qabul qildi. Bu qonun ishchilar o'rtasida keskin norozilik keltirib chiqardi. Natijada parlamentning islohot o'tkazish masalasi zaruratga aylandi. Bu jamiyatda yetilgan muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishga imkon berardi. Oxir-oqibatda 1832-yilda parlament islohoti o'tkazilib, unga saylov tartibi o'zgartirildi. Unga ko'ra, yirik sanoat markazlariga parlamentdan 144 o'rin ajratib berildi. Shu tariqa sanoat burjuaziyasi endi siyosiy jihatdan ham o'z hukmronligini mustahkamladi. Islohot natijasida parlament quyi palatasining mamlakat siyosiy hayotidagi o'rnini mustahkamladi. U davlat byudjetini nazorat qilish huquqini saqlab qoldi. Islohotdan so'ng saylangan yangi parlament 13 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun 8 soatlik ish vaqti belgiladi. 9 yoshgacha bo'lgan bolalarning mehnat qilishi taqiqlandi. Parlament islohoti mamlakatda saylov huquqi uchun kurashni batamom to'xtata olmadi.

Inqirozning ildizlari aynan moliya tizimini barqarorlashtirishga qaratilgan qarorlar va harakatlarga borib taqaladi. 1816 yil iyun oyida Buyuk Britaniya hukumati tarixdagi birinchi rasmiy oltin standartini o'rnatadi. Fransiyaga qarshi urush tugashi bilan iqtisodchilar, parlamentariylar va radikallar 1797 yilda to'xtatib qo'yilgan naqd to'lovlarni qayta boshlash va mamlakatni "qadimiy standart", deb nomlangan qog'ozni konvertatsiya qilish asosida valyutani yaratishga kirishadilar.

"Qirollik xarita" belgisi. Bunday standartning joriy etilishi bankning o'z xohishiga ko'ra pul chiqarish imkoniyati va davlat qarzini cheklaydi, shuningdek, qalbakilashtirishning oldini oladi. O'zi muomalada bo'lmagan oltin barcha boshqa valyutalar uchun standart bo'lib, past qiymatli token tangalari yuqori qiymatdagi kupyuralarga almashtiriladi.

Taxminan hamma yangi standartni qo'llab-quvvatlaydi: Tori Bosh vaziri, Liverpul grafligi Charlz Jeksonning otasi 1805 yilda "Tangalar tangasi to'g'risida"gi risolasida mazkur masalaga alohida to'xtaladi. O'sha paytda Charlz Jekson "falsafiy radikallar"ga rahbarlik qilgan. Uning bu xatti-harakatini Jeremi Bentham, Jeyms Mill, yahudiy birja vositachisi Devid Rikardo ham qo'llab-quvvatlaydi. Ammo hukumat kreditlarni va banknotalarni cheklash bozorlarni vahima ostiga qo'yishi, arzon kreditga ega bo'lish uchun kurashgan mamlakat dehqonlari kasodga uchrashi mumkinligidan xavotirga tushishadi.

oldini olish uchun uni qo'yib yubormaydi.

Ikkinchidan, ular past rentabellikka ega bo'lgan va risk darajasi past bo'lgan aksiyalarni arzonlashtirilgan chegirmalar bilan muomalaga chiqaradilar. O'z navbatida, hukumat faqat 40 shillindan (2 funt) katta bo'lgan bitimlar uchun qonuniy to'lov vositasini yaratadi. Yangi 3 foizli obligatsiyalarni muomalaga chiqaradi va yo'llar, kemalar, cherkovlar, maktablar va boshqa ijtimoiy ob'yektlar qurilishini boshlab yuboradi.

Pul emissiyasining ko'payishi aholini yangi firmalar, fondlar, banklar va sug'urta agentliklariga sarmoya kiritishga ilhomlantiradi. Ushbu investisiyalar o'sha paytda hech qanday ortiqcha yuk hosil qilmagan edi. Aksincha, ularning aksariyati kreditlar va aksiyalarning xilma-xilligi natijasida amalga oshirilgan oddiy investisiya jarayonlari faoliyatini kuchaytirgan edi.

Ammo ba'zi kuzatuvchilar qimmatbaho metallarning bozori naqd pul to'lashni qayta boshlashdan keyin o'sganligi va Lotin Amerikasining bir qator yangi mustaqil davlatlarida konlarning topilishi ishni tezlashtirganini qayd etadilar. Jonatan Uilyams 1825 yil 2 aprelda chop etgan The Times gazetasiga yozgan xatida yuzaga keladigan muqarrar ofatdan ogohlantiradi. Angliya banki xarita belgisi oltin zaxiralarni ko'paytirish bo'yicha iqtisodiy harakatlar doirasida mavjud metall zaxiralarning katta qismini chet elga jo'natadi.

Binobarin, bank va uning mijozlari

allaqachon qog'oz tizimida ishlayotgan oltinni qidirmoqda edilar. "Umuman olganda", deb yozgan Uilyams, - dengizdan tashqari turli qismlarda pulga bo'lgan talab, zo'ravon talab yoki oltin va kumush mavjud va dunyo biladiki, biz qog'ozdan boshqa narsaga ahamiyat bermaymiz, har bir murojaat bizga kelishi tabiiydir va shuning uchun biz oltin va kumushdan qutulamiz. U Angliya bankiga murojaat qiladi "erta qo'rquvning donoligini ko'rish" va uning uyini tartibga keltirish uchun to'lovni to'xtatish taklifini beradi.

1825 yil aprel oyining oxirlarida Angliya banki direktorlari o'zlarining eski zaxiralari asta-sekin umumiy muomaladan olib chiqib, aksiyadorlik jamiyatlariga qarzlarni berib, yo'qotilgan zaxiralarni qoplashni boshlaydi. Investorlar o'z aksiyalarini sotishni boshlaydilar va ma'lum vaqtdan so'ng bozorlar to'satdan pastga sho'ng'iydi.

1820 yillar boshidagi moliyaviy maniyani oldingi pufakchalardan ajratib turadigan narsa shundaki, bu "spekulyasiya" emas, balki diversifikatsiya tufayli yuzaga kelgan. O'z-o'zidan har bir investisiya real iqtisodiy natijalar va foyda keltiradigan iqtisodiy bitimning aniq muddatini ifodalaydi. Xuddi shu asosda inqirozning og'ir yukini na avanturistlar, na firibgarlar, balki mijozlarining ishonchiga bog'liq bo'lgan bankirlar va rahmshafqatga ega bo'lganlar his qildilar.

Martino o'zining 1853 yilda nashr etgan tarjimai holida "otasi hech qachon ozor chekmagan, ammo u o'sha kulfatli mavsumda aksiyalarni qiymatining pasayishi tufayli juda yomon vayron bo'lgani"ni qayd etadi. Uning ishlab chiqarilgan mahsulotlar zaxirasi, albatta, kamroq korxonalar davrida bo'lganidanda hajmi kattaroq edi, shunga qaramasdan, haftadan haftaga uning qiymati pasayib ketgan. Bozordagi asosiy muammo investorlarning o'zlarini haddan

ziyod ko'paytirganlarida emas, aksincha ular boshqalarning qanchalik kengaytirilganligini bilish uchun yetarli ma'lumotlarga ega bo'lmaganlarida edi.

Va shunga qaramay, bozor tarkibidagi ko'plab muassasalar va shaxslarning muvaffaqiyatsizligi tufayli sezilarli darajada zarar ko'rishmaydi. Aksincha, avvaliga shunga o'xshash holatga qaraganda, moliyalashtirishni markazlashtirish bilan bog'liq harakatlar ko'proq yordam bergan bo'lishi mumkin. O'sha paytda bank hamjamiyatining javobi umidsizlik holatida bo'lgan. Londonlik bankirlar va ularning mijozlari hukumatdan o'z kreditlarini saqlab qolish uchun 1797 yilda bo'lgani kabi naqd to'lovlarni to'xtatib qo'yishni talab qilishadi. Ular bu kabi muvaffaqiyatsizliklarga javobgar emas edilar. Ular kapitalni turli xil va rejasiz investisiyalarga yo'naltirgan kichikroq banklar va investision firmalarni haqiqiy aybdor, deb da'vo qilishadi.

Bunday holda ilgari surilgan ayblovni hukumat rad etadi. Oltin standart mavjud bo'lgan moliya tizimiga aralashish kerak emas edi. Bunga javoban bankirlar, jumladan, Angliya banki boshqaruvchilari past foiz stavkalari bilan banknotalarni chiqarishda davom etadi. Vaqt o'tishi bilan, banklar avariyaning asl sababi nafaqat kichik sheriklarning noto'g'riligi bilan, balki o'zlarining kredit berish protokollari bilan bog'liq muammolari bo'lganligini anglab yetadilar. Darhaqiqat, "aviahalokat"dan keyingi hukumatning xatti-harakatlari moliyalashtirish usullarini o'zgartirishga ham yordam berdi.

Vahima qo'zg'atish uchun hukumat uchta taklif kiritdi: Angliya banki kichik firmalarning o'rnini filiallar bilan to'ldiradi; London banklariga hukumat biznesi uchun raqobatlashishga ruxsat beriladi; oltin standartini Shotlandiyaga qadar kengaytiradi

va shotlandlarning qog'oz pullarga bo'lgan ishonchini cheklash uchun barpo etdi. Demak, 1825 yilgi inqiroz oqibatlaridan biri – moliya sanoatini markazlashtirish bo'lgan. Erik Xellayner va boshqa tarixchilar ta'kidlaganidek, inqiroz milliy emas, aksincha xalqaro darajada bo'ldi. Moliya va mintaqaviy yoki milliy o'ziga xoslik o'rtasidagi munosabat shu vaqtdan boshlab faqat ramziy ma'noga ega bo'lib qolgan edi – uning haqiqiy kuchi doimiy kapital oqimini ta'minlashdan iborat bo'lgan.

Inqiroz oqibatlari

1826 yil fevralda Makkullox Edinburg moliyaviy inqirozga bag'ishlangan uchta maqolasidan birinчисini, ya'ni "Bank haqidagi fikrlar" nomli maqolasini nashr etdi.

U yaxshi tartibga solingan qog'oz pulni oltin yoki kumush o'rniga almashtirish natijasida paydo bo'ladigan ulkan afzalliklarni va hozirgi qiyinchilik pulga nisbatan ilgari surgan fikrlarimizga bo'lgan ishonchimizni hech qanday darajada so'ndira olmasligini ta'kidlaydi.

Banknotalar va veksellarni chiqarishni mutanosib miqdordagi oltin bilan cheklab qo'yilishi muomaladagi kapital miqdori, talab va taklifni tenglashtirish, ishonch va ishonch muhitini yaratish bo'yicha tabiiy cheklovni paydo qildi.

Moliyaviy halokat bozorni diversifikatsiyalash oqibatida yuzaga keldi. Iste'molchilarning har qanday toifasi o'ziga

xos mahsulotlarga bo'lgan talabning ortishi bilan bog'liq bo'lgan afzalliklarni, shuningdek, yutuqlarini oshirish uchun kreditni yaxshilash uchun tashvishlanayotganlar qatlamini bir xil darajada oshirib yuboradi.

Shunga qaramay, u cheklovlar va taqiqlar har qanday holatda ham noaniqlik va tushunmovchiliklarni hosil bo'lishini inkor etmaydi. Haqiqatdan ham, agar mamlakat poytaxti spekulyativ yoki sun'iy kanallarga aylantirilsa, u holda hech qanday biznes rivojlanmaydi. Iqtisodiy xulq-atvorning prinsiplariga ko'ra, sodir bo'lmasligi kerak bo'lgan harakatlar ko'pincha haqiqiy va dahshatli oqibatlarga olib keladi.

Boshqa iqtisodiyot mutafakkirlari allaqachon oqilona individualizm juda sodda ekanligini anglab yetishadi.

Masalan, 1825 yilda Samuyel Beyli David Rikardoning qiymat nazariyasiga o'zining doimiy hujumini uyushtirdi, chunki bu qiymat ishlab chiqarish tannaxida bo'lishi mumkin, lekin Beyli ta'kidlaganidek, faqat tovarlarning o'zgaruvchan nisbiy qiymatlarida emas.

1820 yillarning oxirlarida va 1830 yillarda iqtisodiy nazariyaning eng mashhur namoyondalari Tomas Chalmers va Richard Uaytlar tomonidan targ'ib qilingan xristian siyosiy iqtisodining evangelist xilma-xilligi paydo bo'ladi. Ushbu «kechirish» doktrinasini qo'llash, biznes sikli kabi muhim ijtimoiy-iqtisodiy tamoyillarning shakllanishiga va sun'iy talablar natijasida ortiqcha ishlab

chiqarish muqarrar ravishda narxlarning oshishiga va oxir-oqibat iqtisodiy tanazzulni vujudga keltirdi. «Kafforat» doktrinasi 1820 yillarning oxirlarida iqtisodiy sohada yuqori darajadagi mavqega erisha boshladi. Ammo

1825 yildagi moliyaviy inqiroz ko'plab oilalarni o'zlarining og'ir ahvollarini tushunishga qiynalganligi, xristian iqtisodiyotining mashhurligini ham rag'batlantirgan edi.

Foydalanilgan manbalar ro'yxati

1. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект. – М.; СПб.: Нестор-История, 2013. – 504 с.
2. Repke W. Crises and Cycles. L., 1936
3. Robbins L. The Great Depression. L., 1934
4. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. М., 1999
5. Яковец Ю.В., пирогов С.В. Закономерности циклической динамики и генетики науки и культуры. М., 1993
6. Татаркин А.И. Прогнозные оценки глубины и масштабности мирового кризиса // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2010. № 1.
7. Форрестер Дж. Мировая динамика. М., 2003.
8. Сорос Дж. Мировой экономический кризис и его значение. Новая парадигма финансовых рынков. М., 2010
9. Румянцева С.Ю. Длинные волны в экономике: многофакторный анализ. СПб., 2003.
10. Fink S. Crises Management: Planning for the Inevitable. Backinprint.com, 2000.

Ishlab chiqarish faoliyatini raqamlashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish

Nodirjon Raxmonov

Qo'qon universiteti tayanch doktranti

ORCID: 0000-0002-6249-1226

Key words

raqamlashtirish, ishlab chiqarish, sanoat 4.0, 3D printer, IoT, 5g texnologiyasi, kiberfizik tizimlar, MES, bozor, sun'iy intellekt, transformatsiya.

Asadbek Jo'rayev

Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti magistranti

ORCID: 0009-0009-1146-5093

Annotatsiya

Ushbu maqolada sanoat ishlarida raqamli texnologiyalardan izchil foydalanish oqibatlarini bo'yicha muhohazalar va dastlabki tadqiqot natijalari umumlashtirilgan. Jumladan, ishlab chiqarishni raqamlashtirish uchun uchraydigan to'siqlar, muammolar, ularning kelib chiqish sabablari, qolaversa internet buyumlari (IoT) kiberfizik tizimlar o'rganilgan. Mamlakatimizda 2015-2022 yillar davomida iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish va aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining o'sish sur'atlari taxlil qilingan, olingan natijalarga ko'ra ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish uchun kerakli tavsiyalar berilgan. Maqolada raqamlashtirish imkoniyatining ta'rifi ishlab chiqilgan, bu esa korxonaning raqamlashtirish qobiliyati o'z biznes modeli bilan o'zaro aloqada bo'lib, ma'lumotlarning o'sishiga, ya'ni raqamlashtirishga imkon beradi va buning natijasida kelgusidagi tadqiqotlarning istiqbolli yo'llarini ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Kirish

Ishlab chiqarish atamasi odatda mahsulot va qo'shilgan qiymat (chiqish) ishlab chiqarish uchun resurslar (kirish omillari) qo'llaniladigan transformatsiya jarayonini o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarish mahsulotning hayot aylanishining qiymat yaratuvchi qismini egallaydi, undan oldin rejalashtirish va ishlab chiqish bosqichi, so'ngra tarqatish va yakuniy iste'mol keladi [Moritz 2016]. Ishlab chiqarishni rivojlantirish ma'lum vaqt davomida texnologik yo'naltirilgan. Avtomatlashtirilgan vazifalarni loyihalash, tejamkor ishlab chiqarish va o'z vaqtida uzoq vaqt davomida sanoat ishining asosiy tushunchalari bo'lib kelgan. Ushbu kontseptsiyalar va ommaviy ishlab chiqarishni ko'paytirish orqali, ishlab chiqarish mijozlar ehtiyojlariga ko'proq moslashtirildi va bir

qancha o'zgarishlar amalga oshirildi, ishlab chiqarish jarayonlarida ishlab chiqarish muddati allaqachon qisqartirildi va inventarizatsiyani boshqarish yaxshilandi. Sanoat 4.0 jarayonida ko'zda tutilganidek, tobora ko'proq avtomatlashtirish, intellektual aloqa va axborot texnologiyalaridan foydalanish tendentsiyasi kuzatilmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotiga nazar solsak, tan olish kerakki biz hozir "Sanoat 2.0" darajasidan "Sanoat 3.0" darajasiga o'tish bosqichidamiz. Albatta, bu holat O'zbekiston sanoatini to'liq modernizatsiya qilish yo'lidagi jiddiy to'siqdir. Shubhasiz, bu muammoni tan olish va anglash – oldinga harakat qilish uchun qo'yilgan qadamdir [Rakhmonov 2022].

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2018-yil mamlakatimizda "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni

qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon qilindi. Bundan tashqari, Prezidentimiz tomonidan O'zbekistonni dunyodagi rivojlangan 20 ta davlat safiga kiritish strategik rejasi belgilab berildi. Bu ulkan va olamshumul maqsadga erishishda, O'zbekiston iqtisodiyoti va sanoatini tubdan o'zgartirib, "Industriya 4.0" tamoyillarini keng tatbiq qilinishi lozim bo'ladi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 12-noyabrdagi PQ-9-sonli "Germaniya taraqqiyot banki ishtirokida "Kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash" loyhasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori bilan O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini shuningdek, iqtisodiyotning barcha sohalari, shu jumladan qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash hamda Germaniya taraqqiyot banki bilan hamkorlikni yanada kengaytirishni mustaxkamlab qo'ydi.

Shu singari, 2017 - 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan vazifalarga muvofiq hamda iqtisodiyot tarmoqlari va davlat boshqaruvi tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish va telekommunikatsiya tarmoqlarini kengaytirish orqali respublika iqtisodiyotining raqobatbardoshligini yanada oshirish maqsadida raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni yanada rivojlantirishning qo'shimcha vazifalari belgilandi .

Sir emaski, raqamli iqtisodiyot tizimidagi muhim va bazis yo'nalishlardan biri Sanoat-4.0 hisoblanadi. O'zbekistonda ham rivojlangan davlatlar qatorida makroiqtisodiyotni yagona raqamli tizimga solish va undagi jismoniy harakatlarni kiberfizik tizimlar orqali raqamlashtirish uchun Sanoat-4.0 dasturini amaliyotga tatbiq etish lozim. Ushbu dasturni tatbiq etmasdan raqamli iqtisodiyotni mukammal tizimini joriy etish mumkin emas. Sababi, raqamli korxonalar xalqaro tajribada SMART zavodlar deb e'tirof etiladi. Smart zavodlarning negizida esa 4-sanoat inqilobi yotadi.

Ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish sanoat kompaniyalari uchun biznes operatsiyalari uchun har xil qisqarishlarda yangi dizayn variantlarini ochib beradi. Masalan, raqamlashtirishni kuchayishi yangi biznes modellarini ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatizatsiyadan avtomatizatsiyalashga va individual mahsulotlarga bo'lgan xaridorlar talabiga javob berish qobiliyatiga yordam beradi.

Ushbu rivojlanish, boshqa narsalar qatori, katta miqdordagi sensor ma'lumotlarining mavjudligi bilan afzal ko'riladi. Tadqiqot va amaliyotda sanoat korxonalarida raqamlashtirish odatda "Sanoat 4.0" iborasi bilan tavsiflanadi. Amaliy tizimlar va elektron biznes uchun professorlik ilmiy tadqiqotining maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish imkoniyatlarini ko'rsatish va yangi dastur tizimlari va arxitekturalarini o'rganishdir. Shu maqsadda, bir tomondan sanoat sohasida kompyuterlardan foydalanish (masalan, ma'lumot ko'zoynaklari va aqlli soatlar), boshqa tomondan mashinalar yoki aqlli fabrikalar va foydalanuvchilar o'rtasidagi interfeys (kiberfizik tizimlar) tahlil qilinadi.

Hozirda raqamli texnologiyalar ta'siri natijasida qaysi soha yoki tarmoq bir qadam oldinda ekanligini bilish qiyin emas. Raqamli texnologiyalarni iqtisodiyotga integratsiyalashuvini sekinlashtirgan davlatlar 2050-yilga borib eng qoloq davlatlar qatoriga kirishi aniq bo'ldi. Savdo, bandlik, pul muomalasi tizimlari, qidiruv tizimlari, tahlillar, hisob-kitoblar va hisobotlarni raqamlashtirish yangi avlod uchun mutlaqo innovatsion tizimlar, algoritmlar va tejamkor texnologiyalarni taqdim etdi.

Adabiyotlar taxlili

Raqamlashtirish tadqiqotlari natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ish yo'qotishlari, asosan, texnologik ishsizlik haqidagi taniqli munozaralarga tegishli. Jon Meynard Keyns aytganidek, texnik samaradorlikni oshirish biz mehnatni yutish muammosiga qaraganda tezroq sodir bo'ladi [Keyns 1963]. Bu savolga kelsak, mehnat bozorini tadqiq qilishning tez-tez aytilgan "an'anaviy donoligi" Rikardoga borib taqaladi, unga ko'ra, texnologik o'zgarishlarning ish bilan bandligining qisqa muddatli salbiy oqibatlari har doim samaradorlikning oshishi bilan qoplanadi [Agion va Howitt 1994]. Shunday qilib, batafsil adabiyotlarni o'rganish asosida, raqamli texnologiyalar qabul qilinishini kutish, bandlikka aniq ta'sir ko'rsatmaydi. Xususan, ular ta'kidlashlaricha, ushbu texnologiya bilan bandlikka sababchi bo'ladigon ta'sir ko'rsatish juda qiyin. Buning sababi, ularning ko'plab sohalarda potentsial keng qo'llanilishida. Garchi muhim empirik tadqiqotlar kam bo'lsa-da, adabiyotda raqamli texnologiyalarning uzoq muddatli bandlik ta'siriga optimistik qarash ustunlik qiladi. Chunki samaradorlikni oshirish va narxlarni pasaytirish, yangi bozorlarni ochish natijasida bandlikka bevosita salbiy va bilvosita ijobiy ta'sirni ko'rish kerak [Evangelista va boshq. 2014].

Quyidagi dalillar tadqiqotchi xarakteriga ega bo'lib, yangi texnologiyalarni joriy qilish bilan bog'liq bo'lgan, aniqrog'i, o'ziga tegishli bo'lgan, ijtimoiy-ilmiy yo'naltirilgan sanoat va mehnat tadqiqotlari sohasidagi mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqish va tizimli tahlilga asoslangan.

Sanoat injeneriyasi, ish psixologiyasi, ish sotsiologiyasi va innovatsiyalar bo'yicha ijtimoiy fanlar tadqiqotlari bunga yaqqol misoldir. Xususan, so'nggi yillarda axborot texnologiyalarining rivojlanishi va ularning mehnatga ta'siri masalalari bilan shug'ullangan bir qancha ijtimoiy fan tadqiqotlari natijalari qo'llaniladi. Xususan, bu ish psixologiyasi bo'yicha bir nechta tadqiqotlar, ayniqsa, yaqinda ish sotsiologiyasi va sanoat sotsiologiyasi hisobotlar natijalarini keltirishimiz mumkin.

Germaniyada sanoat 4.0 ning istiqbollari xususida qizg'in munozara bo'lganligi sababli, bu manbalar ko'pincha nemis tilidagi original tadqiqotlardir. Umuman olganda, tadqiqotlar mehnat jarayonidagi ijtimoiy va makro-strukturaviy o'zgarishlarga, shuningdek, alohida kompaniyalar va ish joylarining mikro darajasida mumkin bo'lgan konversiya jarayonlariga qaratilgan [Xartmut 2016].

Haqiqiy ishlab chiqarish jarayonida mashinadan foydalanish raqamli ishlab chiqarish tizimlari yordamida optimallashtirilishi mumkin, bu esa ishlab chiqarishning to'xtab qolishini kamaytiradi yoki oldini oladi. Yana bir muhim omil - ishlab chiqarishni intellektual rejalashtirish orqali zaxiradan tashqaridagi vaziyatlardan qochish, bu esa xaridorni ko'proq qondirishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, turli xil ishlab chiqarish maydonlarining tarmoqqa ulanishi eskirish jarayonlarini minimallashtirish yoki yo'q qilish orqali ishlab chiqarish sikli vaqtini va ishlab chiqarish vaqtini qisqartirishga olib keladi. Istalgan barqaror va resurslarni tejaydigan ishlab chiqarish nuqtai nazaridan moddiy yo'qotishlarning pastligi va chiqindilarni boshqarishning yaxshilanganligi katta potentsial sifatida qayd etilishi kerak. Bundan tashqari, mashinalarning energiya samaradorligini tobora oshirib borish va ehtimol xavfsizlik darajasi yaxshilanishi va shu bilan unchalik xavfli bo'lmagan ish bosqichlarini ishlab chiqarish jarayonlariga qo'shib borish imkoniyati bo'lishi kerak, chunki odamlar tobora qo'l ishlaridan ozod bo'lib, monitoring va nazorat qilish vazifalari bilan tanishadilar.

Keyingi yo'nalishda, aksariyat kompaniyalar ushbu potentsialning afzalliklarini kamroq deb hisoblashlari yoki

o'zlarini yaxshi joylashtirilgan deb hisoblashlari aniq bo'ladi [Reyes va boshqalar 2016]. Inventarizatsiya va ishlab chiqarishni rejalashtirish potentsialidan tashqari, yetkazib berishni rejalashtirish sohasida ham katta imkoniyatlar mavjud.

Metodologiya. Ilmiy maqolada ko'tarilgan masalalarni o'rganish, atroflicha o'rganish, raqamlarni tahlil qilish, Sanoat 4.0 talqinini, uning harakatlantiruvchi kuchlari va to'siqlarini o'rganish, tahlil natijalarini tizimlashtirgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, induksiya, deduksiya, kuzatish, taqqoslash, maqsadli ishlab chiqish kabi tadqiqot usullaridan foydalanilgan. Asoslangan nazariya ma'lum bir hodisaning har tomonlama tushuntirishlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Usul odatda muntazam ravishda to'plangan va tahlil qilinadigan ma'lumotlarga asoslangan nazariyalarni yaratish uchun ishlatiladi.

Quyidagi dalillar, xususan, IT bilan bog'liq masalalar sanoat ishlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni chetlab o'tmadi. Aniq qilib aytganda, sanoat ishlarini raqamlashtirish bo'yicha munozaraning markazida ikkita mavzu bor: Birinchisi, bandlikka mumkin bo'lgan miqdoriy ta'sirlar masalasi, ikkinchisi, kasbiy faoliyatning tarkibiy o'zgarishi va ko'nikmalari.

Tahlil sanoat ishi haqida keng tushunchani nazarda tutadi. Ushbu o'zgartirish jarayonining importini yetarli darajada tushunish uchun. Umuman olganda, kontseptsiya sanoat operatsiyalarida, tashkilotning operativ va ijro etuvchi darajalaridan tortib, rejalashtirish, tartibga solish va monitoringning strategik darajalariga, quyi va o'rta darajalarga qadar bo'lgan barcha to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita qiymat yaratuvchi faoliyatni o'z ichiga oladi [Xartmut 2016].

Aqlli axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va shu bilan bog'liq bo'lgan odamlar va mashinalar tarmog'i ishlab chiqarish sohasida kompaniya ichida ko'plab afzalliklarga olib keladi. Ishlov beriladigan buyumning butun ishlab chiqarish jarayonida real vaqt rejimida ma'lumotlar yig'iladi, so'ngra markaziy nazorat punktida qayd qilinadi, ishlab chiqarish ma'lumotlar bazalarida saqlanadi va tahlil qilinadi. Buning ustiga, yuqorida aytib o'tilgan kiber-fizik tizimlardan foydalaniladi, ular hisoblash ko'rsatkichlarini jismoniy qurilmalar bilan bog'lashga qaratilgan.

Qurilma darajasida muvofiqlashtirish funktsiyasi ishlab chiqarish jarayonidagi qurilmalarga tayinlanadi, bu esa foydalanishda ishlab chiqarishni yanada

samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu ma'lumotlar yordamida kompaniya ishlab chiqarish jarayonining muhim parametrlarini, masalan, joriy ishlab chiqarish taraqqiyoti, ishlab chiqarish tezligi yoki real vaqtda kerakli va erishilgan sifat o'rtasidagi bog'liqlikni o'lchashga va kerakli xulosalar chiqarishga qodir. Ishlab chiqarish jarayonida har bir alohida mahsulotni doimiy va aniq kuzatib borish orqali butun jarayon juda katta shaffoflikka ega bo'ladi, demak ishlab chiqarishni rejalashtirishda qarorlar qabul qilishni ancha tezroq va samaraliroq qilish mumkin. Ammo keyinchalik, biz ma'lumotlarni qayta ishlash va himoya qilish muhim muammo ekanligini ta'kidlaymiz.

Muhokama

Industry 4.0 kontekstida sanoatni raqamlashtirish va shu tariqa ishlab chiqarishni raqamlashtirish to'rtinchi sanoat inqilobi deb atalgan narsaning markazidir. Rivojlanayotgan raqamlash va ishlab chiqarish jarayonlarining tarmoqlashishi kelajakda sanoat tuzilmalarining uzluksiz o'zgarishiga olib kelishi kerak. Kichik va yirik kompaniyalarda tarmoq va mustaqil ishlab chiqarish tizimlarini tatbiq etish butun dunyoni qayta qurish va sanoat ishlariga tobora yuqori ustuvorlik berish imkoniyatiga ega. Boshqa tomondan, bu qisqa muddatli va oddiy o'zgarish emas, balki juda oz vaqtini qamrab oladigan raqamlashtirish jarayoni, faqat bir nechta qiyinchiliklarni yengib o'tish orqali o'zlashtirilishi mumkin.

Agar siz oldinga yoki orqaga qaramasangiz, aksincha raqamlashtirish rivojlanishining hozirgi holatiga nazar tashlasangiz, bugungi ishlab chiqarish tizimlari barcha tendentsiyalari va tez o'zgaruvchanligi bilan ko'pchilik maydonlarda tez rivojlanayotgan jamiyat talablariga javob bermasligi mumkin. Bu raqamli ishlab chiqarishga o'tishni iloji boricha samarali qilish uchun ko'plab tekshiruvlar va tadqiqotlar olib borilishiga olib keldi. Asosiy muammolardan biri shundaki, kompaniyalar o'z jarayonlarini shaffof qilishni va ma'lumotlarni oshkor qilishni xohlamaydilar. Biroq so'nggi yillarda bu istak allaqachon amalga oshgan. Bu so'nggi yillarda CyberPhysical tizimlaridan foydalanishning ko'payishi bilan birga keldi, bu sanoat 4.0 ning asosiy texnologiyalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, kompaniya ichida intellektual ishlab chiqarish tizimlarini va keng tarmoqli infratuzilmani yaratish va ularni jadal rivojlantirib borish dinamik jamiyat, sanoat talablariga javob berish, raqobatbardoshlikni yo'qotmaslik uchun muhimdir.

Keyingi ishlardada birinchi navbatda ishlab chiqarish va raqamlashtirish atamalarini qisqacha aniqlash (ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq holda) va keyin ularni yanada tushuntirish orqali yaratiladi. Keyinchalik asosiy qismda raqamlashtirishning muhim salohiyati va muammolari batafsilroq tushuntiriladi. Potentsialning turli jihatlarini uch qismga bo'linadi. Birinchidan, ishlab chiqarishni rejalashtirish va zaxiralarni boshqarishni takomillashtirish imkoniyati ko'rib chiqiladi. So'ngra savdo va xarajat potentsiallari muhokama qilinadi. Ishlab chiqarish jarayonini raqamlashtirishning yaqinlashib kelayotgan muammolariga kelsak, birinchi navbatda kompaniya uchun tarmoq va aqlli ishlab chiqarish tizimlarini joriy qilishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar keltirilgan. Bundan tashqari, biron bir ma'lumot kompaniyaga foydali bo'lishi mumkin bo'lgan, ammo ehtiyotkorlik bilan olib borilishi kerak bo'lgan ma'lumotlarning ko'pligi bilan ishlashni ko'rib chiqadi. Asosiy e'tibor ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va ma'lumotlarni himoya qilishga qaratilgan. Quyida mamlakatimizda sanoat ishlab chiqarish jarayonini taxlil qilib chiqamiz.

prognostik; tashkiliy; baholash-axborot; korreksiyalash-rostlash. Muallif tutgan nuqtai nazar va bizning fikrimizcha, o'qituvchi faoliyatining strukturasi haqida qaror topgan tasavvurlarni ko'p darajada aks ettiradi. Shu bilan birga, bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetentligi strukturasi tadqiq qilish pedagog faoliyatini puxta tahlil qilish, uning tayyorgarlik darajasiga hozirda modernizatsiya qilinayotgan va uzluksiz pedagogik ta'lim kontseptsiyasi amalga oshirilayotgan sharoitlarda oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi tomonidan qo'yilayotgan talablarni aniqlashni nazarda tutadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) Masalaning bunday qo'yilishi ta'lim jarayonida qo'llaniladigan vositalar, metodlarga va talabada faoliyatning ma'lum turini tarbiyalashni amalga oshirayotgan o'qituvchining bilimlariga ham boshqacha yondashuvni talab etadi. Faoliyatli yondashuvning amalga oshirilishiga B. Djurayevaning fikri ko'p darajada mos keladi hamda o'qituvchi faoliyatining gnostik, o'quv-metodik, kreativ, kommunikativ-tashkiliy turlariga ajratishga zamin yaratiladi.

Faoliyatning konstruktiv va loyihalash komponentlari muallif tomonidan gnostik

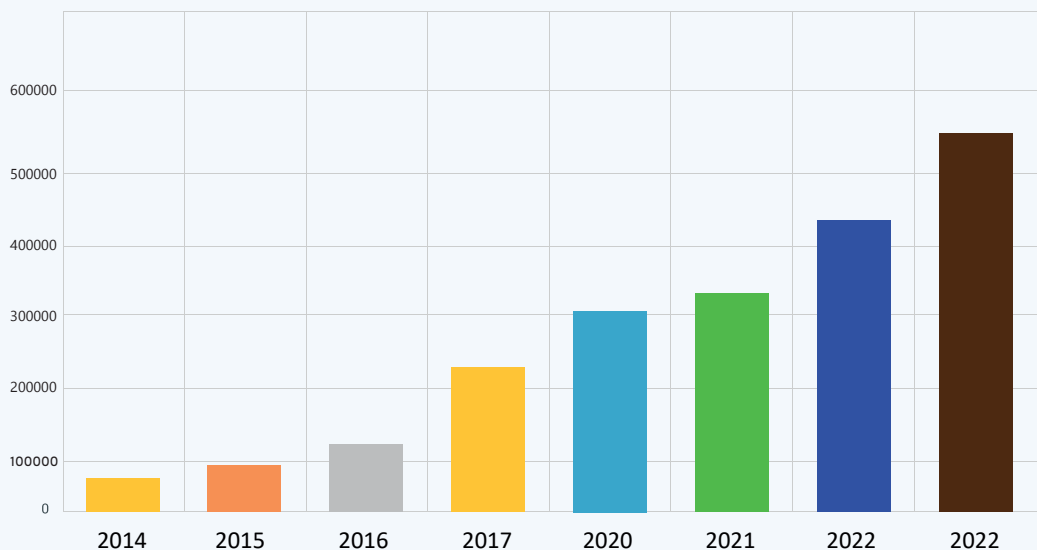
Yuqoridagi jadvalga asosan mamlakatimizdagi iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha sanoat mahsulotlarini ishlab

Ko'rsatkichlar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd. so`m	97598,2	111869,4	148816,0	235340,7	322535,8	368740,2	456056,1	553265,0

1-jadval. Iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish

chiqarish hajmini taxlil qiladigan bo'lsak, 2015 yildan boshlab 2022 yilgacha bo'lgan davrda 2014 yilga qaraganda 0.7% ga, 2016 yilda 0.8% ga, 2018 yilda esa, 6.1% ga o'sganini ko'rishimiz

Iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish xajmi

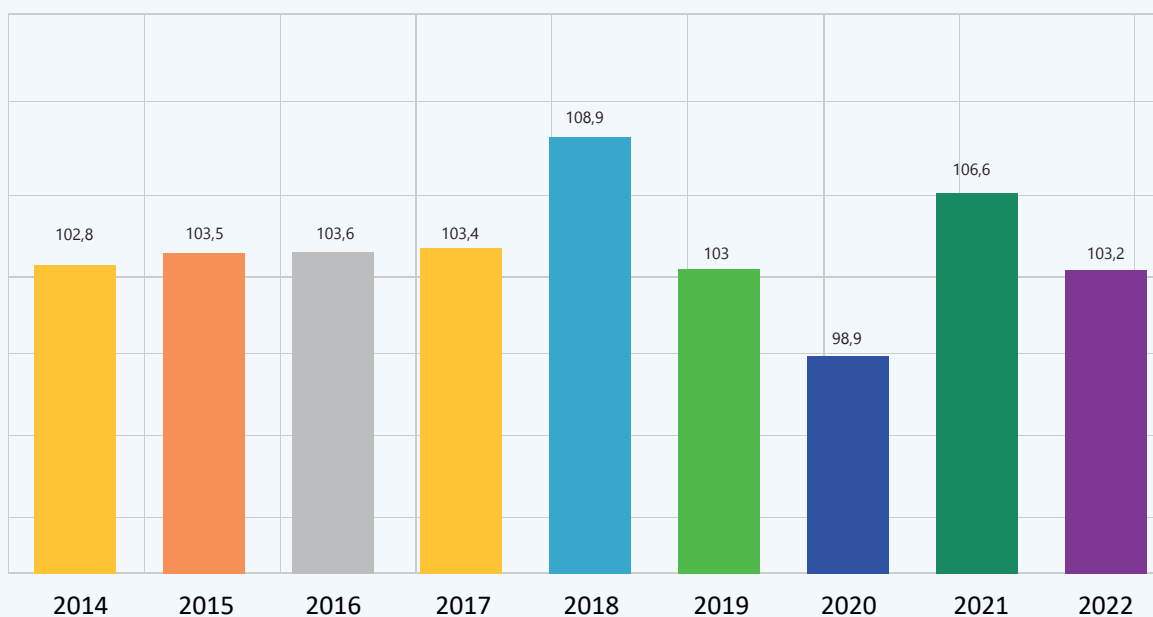

sezilarli o'zgarishni ko'rishimiz mumkin. Bu o'zgarish deyarli 5.7 barobarni tashkil qilmoqda. Huddi shu singari aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining o'sish sur'atlari ham mos ravish o'sishini ko'rishimiz mumkin:

Yuqoridagi diagrammadan 2015 yilda

mumkin. Ushbu ko'rsatkich 2020 yilga kelib, 3.9% ga kamaygan, chunki 2020 yil mart oyida mamlakatdagi pandemiya xolati joriy qilingandan so'ng barcha ishlab chiqarish korxonalari faoliyatida turli xil uzilishlar paydo bo'ldi. 2021 yilga kelib aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining o'sish

Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining o'sish sur'atlari

sur'atlari sezilarli darajada o'zgargan. Ushbu o'zgarishni yurtimizda ishlab chiqarish jarayonini raqamlashtirish, ishlab chiqarish jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali erishilganini alohida ta'kidlash lozim. Bugungi kunda sanoat dunyosidagi Internet evolyutsiyasining yuragi sanoatning o'sib borayotgan chaqqonlik ehtiyojlarini qondirish uchun tezroq ma'lumotlarni uzatish va qayta ishlashni taklif qilish uchun tizimlarning o'zaro bog'liqligiga asoslangan [Raxmonov N 2022]. Ishlab chiqarish faoliyatini raqamlashtirish har doim ham kutilgan natijani beravermaydi, birmuncha yaratilgan imkoniyatlar, o'zgarishlar, rivojlanishlar bilan bir qatorda bir qancha muammolar keltirib chiqarishi ham mumkin. Quyida ushbu holatlarni taxlil qilib chiqamiz.

Ishning maqsadi - ishlab chiqarishni raqamlashning potentsiali va muammolarini biznes va logistika nuqtai nazaridan taqdim etish hamda uni tanqidiy tekshirish. Bir tomondan, ishlab chiqarish jarayonini raqamlashtirish kompaniyaning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatishi aniq bo'lishi kerak. Bo'linish darajasida bu nafaqat ishlab chiqarishni rejalashtirishni, balki tovar-moddiy zaxiralarni boshqarish, xizmat ko'rsatishni ham o'z ichiga oladi va shu bilan bog'liq bo'lganlar uchun nafaqat boshqaruv darajasi, balki xodimlar va ta'minot zanjiri sheriklarini ham chetlab o'tmaydi. Shu bilan birga, boshqa tomondan, Sanoat 4.0 ning fonida raqamlashtirishni rivojlanishiga jiddiy tanqidiy savol berish va ushbu rivojlanish aslida yuqorida aytib o'tilganidek inqilobiy o'zgarishmi, yoki sanoat inqilobi ekanligini bir marta tushuntirish ham muhimdir. Keyinchalik, har bir kishi to'rtinchi sanoat inqilobining borligi to'g'risida fikr shakllantirish va ishlab chiqarishni raqamlashtirishning iqtisodiy doirasi to'g'risida tasavvurga ega bo'lish uchun potentsial va qiyinchiliklarni bir-biriga taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Yangi avlod iqtisodiy tahlil, prognoz, model va hisob-kitoblarga ko'p vaqt ajratmaydi. Ular faqat innovatsiyalar yaratish bilan shug'ullanadilar. Jahon bankining Digital Dividends tadqiqoti natijalari raqamli iqtisodiyotning mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishida qanchalik dolzarb va muhim ekanligini ko'rsatadi. Xususan, internet tezligining 10 foizga oshishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining oshishiga olib keladi. Rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 1,21 foizni, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa 1,38 foizni tashkil etadi. Demak, internet tezligi ikki barobar oshsa, YaIM ham taxminan 15 foizga oshishi mumkin. [Kambarov va boshqalar].

Ko'pgina ishlab chiqarish kompaniyalarida raqamlashtirish

rahbariyatning ishi hisoblanadi (so'ralgan kompaniyalarning deyarli 40%). Buning sababi shundaki, raqamli transformatsiya kompaniyalarga muhim biznes maqsadlariga erishishda yordam berishi kerak. Jami 45% kompaniyalar mijozlar aloqasini yaxshilash va tajriba almashishni ta'minlash uchun raqamli kanallardan foydalanishni xohlashadi. Yana 35 foizi jarayonlarni raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali ishlab chiqarishni boshqarishni optimallashtirishga qaratilgan. Respondentlarning 18 foizi birinchi navbatda raqamli biznes modelidan yangi daromad manbalarini yaratish uchun foydalanayotganliklarini ta'kidladilar.

Raqamli davrda ishlab chiqarishni qanday boshqarish mumkin? Sizing kompaniyangiz uchun raqamlashtirish nimani anglatadi? Ushbu savollarga javob berish uchun Raqamlashtirishdan foyda ko'rishni mumkin bo'lgan sakkizta yo'nalishni sanab o'tamiz.

- Resurslarni iste'mol qilish va jarayonlarni optimallashtirish.

Zamonaviy ishlab chiqarishni boshqarish tizimlari istalmagan voqealarga zudlik bilan munosabatda bo'lish uchun real vaqt rejimida jarayonlarni kuzatish imkoniyatini taqdim etadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, faqat ishlab chiqarishda raqamlashtirishning ushbu komponenti mahsuldorlikni 3-5 foizga oshirishga yordam beradi.

- Bashoratli texnik xizmat

Mashina holatini doimiy ravishda masofadan turib kuzatib borish tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nuqsonlarni tezroq aniqlash mumkin, ishlamay qolish vaqtini yoki zarur o'zgartirish vaqtini sezilarli darajada qisqartirish va oxir-oqibat, qimmat ish vaqtining oldini olish mumkin. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, profilaktika xizmati tufayli mashinaning ishlamay qolish vaqtini 30-50 foizga qisqartirish va uning ishlash muddatini 20-40 foizga uzaytirish mumkin.

- Xodimlarning samaradorligi

Yangi texnologiyalar xodimlarning ish unumdorligini oshirishga katta hissa qo'shishi mumkin. Bunga misol qilib bulutli servislardan foydalanish, 5G tarmog'ini sanoatga qo'llash, katta hajmli ma'lumotlar (BigData)ni taxlil qilish shuningdek, 3D chop etish qurilmalaridan foydalanib, tadqiqot va taxlillar tufayli jarayonlarni tezlatish.

- Zaxiralarni boshqarish

Ta'minot zanjirini optimallashtirish uchun mos vositalar ortiqcha ishlab chiqarishni o'z ichiga olishga yoki xaridlardagi to'siqlarni cheklashga yordam beradi. Hisob-kitoblarga ko'ra, xarid jarayonlarini avtomatlashtirish

saqlash xarajatlarini taxminan 20 dan 50% gacha kamaytirishi mumkin.

- Sifat menejmenti

Sanoat 4.0 sohasidagi innovatsion dasturlar muammolarni hal qilish va xatolarni real vaqt rejimida bartaraf etish hamda shu bilan birga jarayonni keng boshqarish orqali ishlab chiqarishni sifat jihatidan yaxshilashga yordam beradi. Mavjud misollar aniq ko'rsatib turibdiki, shu bilan sifat nuqsonlari tufayli ishlab chiqarilgan xarajatlarning 10 dan 20 foizigacha tejash mumkin.

- Talab va taklif o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik

Bugungi raqamli iqtisodiyot talabga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda, chunki ta'minotni eng kichik detallarigacha boshqarish mumkin. Talabni tahlil qilish va rag'batlantirish uchun turli xil usullardan foydalangan holda (masalan, marketingni avtomatlashtirish sohasidagi tizimlar) talab prognozining sifati 85% gacha yaxshilanishi mumkin.

- Bozor vaqti

3D bosib chiqarish yoki tarqatilgan bir vaqtning o'zida ishlab chiqarilgan muhandislik yordamida yangi mahsulotlar uchun prototiplarni yaratish va yashin tezligida bozorga chiqarish mumkin. Ushbu sohadagi innovatsion yechimlar tufayli bozorga chiqish vaqti hatto 30 dan 50% gacha qisqartirilishi mumkin.

- Texnik xizmat ko'rsatish va sotishdan keyingi xizmat

Hisob-kitoblarga ko'ra, masofadan boshqariladigan texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash kengaytirilgan reallikdan foydalangan holda tizimni ta'mirlash xarajatlarini 40%ga kamaytirishi mumkin.

O'zlarining ishlab chiqarishlarini raqamlashtirish bilan ko'plab ishlab chiqarish kompaniyalari Felten Group dasturiy ta'minot maslahatchilarining kuzatuvlariga ko'ra, noto'g'ri yondashuvlar xavfini saqlaydigan yangi marralarni egallashmoqda. Dasturiy ta'minot kompaniyasining katta maslahatchisi Xans-Yurgen Kopp raqamlashtirish strategiyasini maqsadlariga erishishni ta'minlaydigan bir necha muhim muvaffaqiyat omillarini aytib o'tdi:

1. Dastlabki vaziyatni batafsil tahlil qilmasdan boshlamang:

Raqamlashtirish har doim ishlab chiqarishdagi mavjud sharoitlar bilan bog'liq bo'lishi kerak. Bu holat xatoni yaqindan ko'rib chiqishni talab qiladi, ammo raqamlashtirish imkoniyatlari bo'yicha nafaqat texnik infratuzilma baholanadi. Aksincha, alohida yoki bir nechta ishlab chiqarish jarayonlarida

mumkin bo'lgan optimallashtirish potentsialini aniqlash kerak.

2. Raqamlashtirish foydasini aniq baholang:

Dastlabki maqomni aniqlashdan so'ng, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish orqali qanday afzalliklarga erishish mumkinligi haqidagi savolga javob berish kerak. Buning uchun ishlab chiqarishga xos bo'lgan asosiy ko'rsatkichlar va boshqa sanoat ko'rsatkichlari ma'lumotlari asosida jiddiy tahlil qilish kerak. Bu kompaniyani kelgusida maqsadli investitsiya rejalashtirish bo'yicha ishonchli ko'rsatmalar bilan ta'minlaydi.

3. Bosqichlar bo'yicha reja tuzing:

Bir vaqtning o'zida juda ko'p ish qilmang, avvalambor, tajriba qilishga jur'at etmang, aksincha tizimli yo'l xaritasi doirasida bosqichma-bosqich davom eting. Birinchi loyiha boshlanishidan oldin yaratilgan chora-tadbirlarning ustuvorlik matritsasi asosida amalga oshiriladigan loyihalar ketma-ketligini baholashning muhim mezonlari yaxlit takomillashtirish potentsiali, iqtisodiy qo'shilgan qiymat va investitsiya talablarini hisobga olgan holda ROIga qanchalik tez erishish mumkin. Shunday qilib, eng katta optimallashtirish effektlarini keltirib chiqaradigan choralarni birinchi navbatda boshlash kerak, chunki raqamlashtirishga qo'yilgan sarmoyalar keyinchalik mablag'larni tejash orqali tezda o'zlarini moliyalashtiradi.

4. Ma'lumotlarni uzatish markazi sifatida MES-dan foydalaning:

Qanday bo'lmasin, MES tizimi raqamlashtirish strategiyasining asosiy elementlaridan biridir. Ma'lumotlar markazi sifatida, bu sanoat 4.0 dunyosi uchun hal qiluvchi ko'priki bo'lib xizmat qiladi, chunki raqamlashtirish uchun mashinadan foydalanish, ishlab chiqarish vaqtlari, inson resurslari, moddiy va energiya sarfi va boshqa narsalar to'g'risida markazlashmagan real vaqtda ma'lumotlar mavjud bo'lishi kerak. ERP integratsiyasi va raqamli axborot logistikasi bo'lgan MES infratuzilmasiz, kelajakda ishlab chiqarishni boshqarishda hech qanday model tasavvur qilinmaydi.

5. Raqamlashtirishni birinchi navbatda jarayonning muammosi sifatida tushuning:

Ishlab chiqarishni raqamlashtirish asosan zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy qilish bilan cheklangan degan taassurot paydo bo'lishi mumkin. Ammo bu, avvalambor, jarayonlar haqida: Agar takomillashtirish potentsialidan maksimal darajada foydalanmoqchi bo'lsangiz, ishlab chiqarish jarayonlarini ham yaqindan ko'rib chiqishingiz kerak. Birinchidan, raqamlashtirish jarayoni muqarrar ravishda jarayonning o'zgarishiga

olib keladi, ikkinchidan, raqamlashtirish loyihalari jarayonida avvalgi protsessual samaradorlik to'siqlari ham olib tashlanishi kerak.

6. Kompaniyada raqamlashtirishga tayyorlikni ta'minlash:

Raqamli jarayonlar tezda o'zgarishga olib keladigan juda ko'p narsani o'zgartiradi. Shuning uchun ishlab chiqarishda haqiqatan ham erishish mumkin bo'lgan raqamlashtirishning muvaffaqiyati barcha manfaatdor tomonlar ehtiyojlar va istiqbollarni qanday tushinishiga bog'liq. Shuning uchun ularni dastlabki rejalashtirish bosqichiga etarlicha jalb qilish, ularni advokat sifatida jalb qilish va ularni raqamli yo'nalishning faol hammualliflari qilish tavsiya etiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, hozirda raqamli ishlab chiqarish tizimlarining rivojlanish istiqbollari cheklangan bo'lishi mumkin. Chunki, bu tizimlarning sanoatning tarqalishi, tuzilishi o'zgaruvchanligi bilan, ularni bartaraf etish qiyin bo'lgan texnik, iqtisodiy va ijtimoiy to'siqlarga duch keladi. Boshqacha qilib aytganda, aqlli ishlab chiqarish tizimlarining yangiliklari juda paradoksal xarakterga ega deb taxmin qilish kerak [Andriopoulos 2009]. Uning tuzilishini o'zgartiruvchi ta'siri bir vaqtning o'zida uni amalga oshirish uchun qarshilik, cheklovlar va to'siqlarni keltirib chiqaradi. Bunga quyidagi omillar sabab bo'lishi mumkin:

- Birinchidan, ma'lumotlar migratsiyasi va yangi tizimlarni mavjud ishlab chiqarish tuzilmalari va ma'lumotlar bazalariga integratsiyalashuvining yuqorida aytib o'tilgan muammolari mavjud bo'lib, ularning xarajatlari va murakkabligi hozircha tushunarsiz bo'lib tuyuladi.

- Ikkinchidan, menejment va ishlab chiqaruvchilar o'rtasida yangi kontseptsiyani qabul qilish muammolarini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Bu erda avtomatlashtirishga ko'p yillik amaliy va qarama-qarshi tajribalarga asoslanib, aqlli tizimlar va'da qilgan samaradorlikka nisbatan keng tarqalgan shubhali munosabat muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, aqlli tizimlar markazlashtirilmagan, avtomatlashtirilgan o'z-o'zini tashkil etishning texnologik tamoyillari bilan standartlashtirish va ishlab chiqarishning keng tarqalgan tashkiliy tushunchalari bilan to'qnashadi, ular yordamida jarayonlarning boshqaruvchanlik salohiyatini tez-tez oshiradi. Shu nuqtai nazardan, kontseptsiya bir necha jihatdan samarali zavodni tuzish bo'yicha yetakchi donolikka ziddir. Bundan tashqari, ko'p tarmoqli, aqlli ishlab chiqarish tizimlarida

ishlab chiqilishi kerak bo'lgan murakkab ma'lumotlar bazalarining ma'lumotlar xavfsizligi qo'rquvi tufayli ko'pincha zaxira mavjud bo'ladi.

- Uchinchidan, tashkiliy inertlikni hisobga olish kerak. Bu, ehtimol, kompaniyani rejalashtirish va nazorat qilish darajasini kerakli darajada qayta qurish, IT va ishlab chiqarish texnologiyasi o'rtasidagi vazifalarni taqsimlashning o'ziga xos natijasidir. Umuman olganda, IT kompetentsiyasi va vazifalari katta ahamiyatga ega bo'lishi va boshqa ishlab chiqarish-texnik kompetentsiyalar bilan birlashtirilishi kerak. Xususan, texnik mutaxassislar o'zlarining ta'sirchan mavqeidan foydalanib, tez o'zgarishni sekinlashtirishi yoki hatto to'sib qo'yishi mumkin. Vakolatni yo'qotishga nisbatan bunday mudofaa pozitsiyasini raqamli tizimlarning kuzatuv salohiyatidan qo'rqish ham qattiqashtirishi mumkin.

Umuman olganda, sanoat sektorida o'rta muddatli istiqbolda aqlli ishlab chiqarish tizimlarining tarqalishi va qo'llanilishining ancha farqli ko'rinishi kuzatiladi deb taxmin qilish mumkin. Avvalo, bunday korxonalar yuqori moslashuvchanlik talablari tufayli doimiy ravishda innovatsiyalar va ratsionalizatorlar bosimi ostida bo'lgan yangi tizimlarning imkoniyatlaridan foydalanadilar va yangi tizimlarda ishlab chiqarishning barqaror o'sishiga erishish imkoniyatini ko'radilar. Bular, avvalambor, zarur malakali kadrlar va qobiliyatlarga ega bo'lgan va Germaniyaning sanoat tuzilmasini mashhur qilgan, yuqori texnologiyali, kuchli o'rta firmalardir [Xirsh-Kreinsen va boshqalar 2015]. Masalan, mashinasozlik va metallsozlik sanoatining o'rta, yuqori texnologik va yuqori innovatsion firmalarni misol qilib keltirish mumkin. Shuningdek, logistika sohasi, uning standartlashtirilgan jarayonlari va tez o'sishi tufayli o'rta muddatli istiqbolli aqlli tizimlarning foydalanuvchisi bo'lishi kerak [Spath va boshqalar 2013].

Aksincha, yirik ishlab chiqaruvchilar sifatida yuqori avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish texnologiyalari va tashkil etilishida ancha ilgari ketgan korxonalar aqlli tizimlar uchun ajratilgan. Ular uchun aqlli tizimlarning o'ziga xos va yangi avtomatlashtirish mantiqlari, ehtimol, ularning yuqori mahsuldorlikka va shu bilan birga, mavjud raqobat ustunligiga xavf tug'dirishi mumkin. Bunga avtomobil va elektrotexnika sohasidagi moslashuvchan, yirik ishlab chiqaruvchilar misol bo'la oladi. Ehtimol, bu tizimlar texnologik jihatdan past intensivlikdagi kichik va o'rta korxonalar (KO'K)ning keng maydonini deyarli qiziqitmaydi [FAZ 2014]. Buning sabablari,

birinchi navbatda, noaniq natijalarga ega bo'lgan texnologik tajribalarga borishni istamaydigan ko'pchilik KO'Klarning resurslari va imkoniyatlarining cheklanganligidir. Boshqa tomondan, KO'Kning ko'plab korxonalari avtomatlashtirilgan texnologiyaning oddiy darajasiga nisbatan standartlashtirilgan tovarlarni ishlab chiqarish sohalarida muvaffaqiyatga erishgan. Bu korxonalar, masalan, oziq-ovqat mahsulotlari, mebel sanoati yoki metall buyumlar, past egiluvchanlik talablariga bo'ysunadi. Shu bois ular uchun qimmat va xavfli avtomatlashtirish choralarini jiddiy ko'rib chiqishga hojat yo'q. Shunday qilib, past malakali va oddiy sanoat ishlarining shakllari yaqin kelajakda qolishi kerak.

Umuman olganda, aqlli ishlab chiqarish tizimlarining kelajakda tarqalishi haqida hech qanday aniq va ishonchli taxminlarni

shakllantirish qiyin. Bu yerda keltirilgan dalillar aniq gipotezaga egadir. Shu bilan birga, aqlli ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish sharoitida ishlab chiqarishdagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan innovatsiyalar va ish bo'yicha kelajakda ijtimoiy-ilmiy tadqiqotlar o'tkaziladigan keng maydon yaratiladi. Bunday kun tartibi analitik yo'naltirilgan asosiy tadqiqotlarni, shuningdek amaliy tadqiqotlar loyihalarini, masalan, texnologik yo'naltirilgan ishlab chiqish va dasturiy urinishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Qanday bo'lmasin, bu sohaning yangiligi va murakkabligi texnik va ijtimoiy fanlar o'rtasida fanlararo yondashuv zarurligini yanada yaqqol ko'rsatib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Moritz Albrecht. Characterization of the Industry 4.0 and its applicability in Medellin. Universidad pontificia bolivariana escuela de economía, administración y negocios medellín 2016

2. J. Ross. Don't confuse digital with digitization. MIT Sloan Management Review (2017) (Online September 29, 2017).

3. Kambarov, J., Rakhmatov, U., Rakhmonov, N., & Sultanova, Y. (2020). Problems and solutions for the implementation of the industry-4.0 program in Uzbekistan. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(2), 2677-2683.

4. Xartmut Xirsh-Kreinsen.

Digitization of industrial work: development paths and prospects. *Journal for Labour Market Research* volume 49, pages1-14 (2016)

5. Keynes, J.M.: *Essays in Persuasion*, pp. 358-373. W.W.Norton & Co., New York (1963)

6. Aghion, P., Howitt, P.: *Growth and Unemployment*. *Rev. Econ. Stud.* 61(3), 477-494 (1994)

7. Rakhmonov, N. (2022). PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL 4.0 PROGRAM IN UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF A LEATHER SHOE MANUFACTURING ENTERPRISE). *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*, 10(6), 120-129. https://doi.org/10.55439/EIT/vol10_iss6/a13

8. Evangelista, R., Guerrieri, P., Meliciani, V.: *The economic impact of digital technologies in Europe*. *Econ. Innovation. New. Tech.* 23(8), 802-824 (2014)

9. T. Ritter. *Alignment squared: Driving competitiveness and growth through business model excellence*. CBS Competitiveness Platform, Frederiksberg (2014)

10. Uwe Dombrowski, Thomas Richter* and Philipp Krenkel. *Interdependencies of Industrie 4.0 & Lean Production Systems - a use cases analysis*. *Procedia Manufacturing* 11 (2017) 1061 – 1068

11. Andriopoulos, C., Lewis, M.W.: *Exploitation-exploration tensions and organizational ambidexterity: managing paradoxes of innovation*. *Organ. Sci.* 20(4), 696-717 (2009)

12. Otto, M., & Thornton, J. (2023). КИЧИК БИЗНЕС ФАОЛИЯТИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ: ҲОЛАТЛАР, УСЛУБЛАР ВА ТАҲЛИЛЛАР. ҚО'ҚОН УНИВЕРСИТЕТИ ХАВАРНОМАСИ, 178-183.

13. Toxirov, R. S., & Rakhmonov, N. R. O. G. L. (2021). DASTURIY TA'MINOT YORDAMIDA ZAMONAVIY BOSHQARUVNI TASHKIL ETISH ISTIQBOLLARI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 1(1), 181-186

14. Raxmonjon o'g'li, R. N. (2023). КИЧИК БИЗНЕС ФАОЛИЯТИНИ РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ ТИЗИМИ ВА ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ. ҚО'ҚОН УНИВЕРСИТЕТИ ХАВАРНОМАСИ, 36-43.

15. Spath, D., Ganschar, O., Gerlach, S., Hämmerle, M., Krause, T., Schlund, S.: *Produktionsarbeit der Zukunft—Industrie 4.0*. Fraunhofer Verlag, Stuttgart (2013).

16. Hirsch-Kreinsen, H., Ittermann, P., Niehaus, J. (eds.): *Digitalisierung von*

Industriearbeit. Hoffmann, Berlin (2015).

17. Rahmonov, N. (2022). EMPLOYMENT PROBLEMS AND SOLUTIONS OF EMPLOYMENT DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000004).

18. FAZ (Frankfurter Allgemeine Zeitung): *Kleinbetriebe verschlafen die Digitalisierung*, 9. Dez., p. 18 (2014).

19. Chesbrough, H. (2010), "Business model innovation: opportunities and barriers", *Long Range Planning*, Vol. 43 Nos 2-3, pp. 354-363.

20. Collis, D. (1994), "Research note: how valuable are organizational capabilities?", *Strategic Management Journal*, Vol. 15 No. S1, pp. 143-152.

21. Coupette, J. (2015), "Digitalisierung zwischen Erwartung und Implementierung", *IM+io Fachzeitschrift für Innovation, Organisation und Management*, Vol. 1, pp. 69-75.

22. Raxmonov Nodirjon. (2022). O'ZBEKISTONDA SANOAT 4.0 DASTURINI RIVOJLANISHI CHARM POYAFZAL ISHLAB CHIQRUVCHI KORXONA MISOLIDA. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(2), 331-341. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/127>

23. Rahmonov, N. (2022). O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning zamonaviy yechimlari. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000004).

24. Dottore, A.G. (2009), "Business model adaption as a dynamic capability: a theoretical lens for observing practitioner behaviour", *Proceeding of the 22nd Bled eConference, eEnablement: Facilitating an Open, Effective and Representative eSociety*, Bled, June 14-17, pp. 484-505.

25. Рахмонов Нодиржон, & Жўраев Асадбек. (2022). КИЧИК БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ТАҲЛИЛИ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(5), 101-109. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/386>

26. Eisenhardt, K.M. and Martin, J.A. (2000), "Dynamic capabilities: what are they?", *Strategic Management Journal*, Vol. 21 Nos 10-11, pp. 1105-1121.

27. Reyes, Pedro M., Li, Suhong, Visich, John K. *Determinants of RFID Adoption Stage and Perceived Benefits*. *European Journal of Operational Research*. April, 2016

28. Rustom Tokhirov, Nodirjon Rahmonov. *Technologies of using local networks efficiently*. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 2021

Exploring Strategies for Optimizing the Export of Uzbek Agricultural Products to Chinese Markets

Chen Lei

Researcher
Tashkent State University of Economics

Key words

Uzbek agricultural exports, Chinese markets, optimizing strategies, export opportunities, trade, tariff barriers, logistical challenges.

Annotation

This paper explores strategies for optimizing the export of Uzbek agricultural products to Chinese markets. It examines the current state of Uzbek agricultural exports to China, including the types of products exported, the volume of exports, and the challenges faced by exporters. It then identifies potential strategies for increasing exports, such as improving product quality and packaging, diversifying export markets, and developing new marketing channels. The paper also discusses how Uzbek producers can benefit from Chinese government policies that support agricultural trade between the two countries. Finally, it provides recommendations for further research on this topic.

Introduction

Uzbekistan is a Central Asian country with a rich agricultural heritage. The country is known for its diverse and abundant agricultural products, ranging from fruits and vegetables to grains and livestock. Uzbekistan's agricultural sector is an important contributor to the country's economy, accounting for nearly one-third of its GDP. The country has a long history of producing high-quality agricultural products, which are exported to many countries around the world.

Uzbekistan's main agricultural exports include cotton, wheat, fruits, vegetables, nuts, and livestock. In addition to these traditional products, the country has also developed innovative new products such as organic cotton and quinoa. This introduction will provide an overview of Uzbekistan's agricultural sector and its major products.

The export of Uzbek agricultural products to Chinese markets presents a unique opportunity for Uzbekistan to increase its economic growth and global presence. However, the process of exporting agricultural products to China is complex and requires careful consideration of various strategies in

order to optimize the export process. This paper will explore strategies for optimizing the export of Uzbek agricultural products to Chinese markets, including market research, product selection, pricing strategies, and marketing tactics. It will also discuss the potential benefits and challenges associated with exporting agricultural products to China. By understanding these strategies and their implications, Uzbekistan can maximize its potential for success in the lucrative market.

The Chinese market for agricultural products is one of the largest and most dynamic in the world. With a population of over 1.4 billion people, China is a major consumer of agricultural products, both domestically and internationally. As such, it presents an attractive opportunity for producers and exporters of agricultural goods.

This will provide an overview of the Chinese market for agricultural products, including its size and scope, key players, and opportunities for foreign companies looking to enter the market. It will also discuss some of the challenges that may be encountered when doing business in China.

The export of agricultural products is an important part of the global economy. It

provides a vital source of income for many countries, and it is essential for ensuring food security and economic stability.

However, the export of agricultural products can be a complex process, with many factors that need to be taken into consideration. This paper will explore strategies for optimizing the export of agricultural products in the Chinese market. It will examine the various challenges that must be addressed in order to ensure successful exports, as well as potential solutions that can help to maximize profits and minimize risks.

Additionally, it will discuss how governments and other stakeholders can work together to create an environment that is conducive to successful exports. Finally, it will consider how technology can be used to improve efficiency and reduce costs associated with exporting agricultural products.

Literature review

Research into the export of agricultural products to Chinese markets has been conducted in a variety of ways. Studies have looked at the impact of trade policies on exports, the potential for increased exports, and the challenges associated with exporting to China. Studies have examined the impact of trade policies on agricultural exports to China.

These studies have looked at how tariffs, quotas, and other trade restrictions affect the ability of countries to export agricultural products to China. They have also examined how changes in Chinese policies can affect export opportunities for different countries. Studies have also looked at the potential for increased exports to China.

These studies have examined factors such as market size, consumer preferences, and infrastructure development that could facilitate increased exports. They have also looked at how different countries can take advantage of opportunities in the Chinese market by developing strategies that are tailored to their specific needs and capabilities.

Finally, research has been conducted into the challenges associated with exporting to China. These studies have looked at issues such as language barriers, cultural differences, and regulatory requirements that can make it difficult for exporters to access the Chinese market. They have also examined how exporters can overcome these challenges by developing strategies that are tailored to their specific needs and capabilities.

Research has been conducted to examine the impact of trade policies on agricultural exports to China. Studies have found that trade policies, such as tariffs and quotas, have had a significant impact on the export of agricultural products to China. Tariffs have been found to reduce exports, while quotas have been found to increase exports.

Additionally, research has shown that the implementation of preferential trade agreements between China and other countries has had a positive effect on agricultural exports.

Furthermore, research has also examined the impact of non-tariff barriers, such as sanitary and phytosanitary measures, on agricultural exports to China. Studies have found that these measures can significantly reduce the competitiveness of foreign agricultural products in the Chinese market.

Finally, research has also looked at how changes in exchange rates can affect agricultural exports to China. Studies have found that an appreciation of the Chinese yuan can lead to an increase in export volumes while a depreciation can lead to a decrease in export volumes.

Abu Hatab and Romstad (2014) suggested that the research could be beneficial to policy makers in terms of making informed decisions about increasing cotton exports to China. Additionally, the study provides insight into the connection between the Chinese cotton market and other emerging exporting markets, with a particular focus on Egypt.

Natalia Karlova and Eugenia Serova (2020) have developed a comprehensive outlook on the potential and risks of introducing Russian agricultural products into the Chinese market. The paper was constructed by assessing the competitive capabilities of Russia through the traditional method of analyzing a nation's comparative trade advantages.

Bartłomiej, Joanna, and Luboš (2021) represented that the study also suggests a way to identify countries similar in terms of export structure that is based on entire population results. This study has been filled in a certain research gap that appeared in the case of Central and Eastern European countries (CEEC), consisting in the analysis of Poland's export in the background of EU's largest agricultural producers. In this study, the export of agri-food products from Poland was compared to the exports of the two largest agricultural producers in the EU, Germany and France, in three markets: EU-28, China and the United States.

China is the biggest importer of agricultural goods in the world. The steadiness of these imports has a direct effect on the amount of food available domestically, and thus affects national food security. This research is necessary to measure the effects of economic policy changes, both global and domestic, on the stability aspect of food security in China. Although there have been numerous studies that have looked into the causes and results of Chinese agricultural trade, there is a lack of research focusing on the stability of agricultural imports.

Research methodology

In this article, as a research methodology, the methods of ensuring the quality and safety of agricultural products, creating opportunities for increasing the export potential, and analyzing them based on the requirements of international standards were chosen.

In the article, methods of scientific, theoretical and empirical approaches were used to eliminate technical obstacles in foreign trade relations and trade, to study the volume and structure of exports and to introduce modern scientific researches in increasing the export potential, to analyze the problems and their solutions in the export of agricultural products.

In the article, the importance of international standards in ensuring the quality and safety of agricultural products, as well as requirements and recommendations for their wide implementation in agriculture were given.

This article used the reports and data of the Ministry of Agriculture, as well as the reports and data of the country's national statistics. A structure of concepts was also developed to describe the connection with technical regulations in providing a deeper coverage of the topic, export development, supply of foreign and domestic markets with quality products, and ensuring the safety of agricultural products.

Research analysis

We will come across some main problems in the export of agricultural products:

- Thousands of farms, farmer communities, and subsidiary plots produce small-scale agricultural products, leading to issues with procuring these products.
- There is a lack of fruit and vegetable terminals that could concentrate harvested agricultural products for wholesale buyers, as

well as logistics centers with refrigerators and part-time agricultural products to form transport parties (truck, wagon, fur. Section).

- There are difficulties in the use, production, and acquisition of modern packaging.
- When exporting agricultural products, there are numerous problems from harvesting and storage to certification, transportation, and pricing that need improvement.
- There is a lack of regular customers and stable suppliers.
- Farms are required to pre-pay for agricultural products in cash.
- Buyers require the supply of products to their location and acceptance at the buyer's warehouse.
- Financing wholesale and trading systems both in Uzbekistan and abroad during the harvesting and sale of agricultural products is an issue.

• An uncertain pricing policy combined with ignorance of foreign market conditions significantly reduces the competitiveness of Uzbekistan's agricultural products compared to competing suppliers from other countries

Farmers in rural areas lack access to markets for their agricultural products, resulting in a lack of income and economic opportunities. In order to find solutions, it is established a network of local buyers and sellers to facilitate the procurement of agricultural products from rural farmers. This network should include both online and offline channels, such as farmers' markets, cooperatives, and e-commerce platforms.

Additionally, provide training and resources to farmers on how to market their products effectively. Finally, create incentives for buyers to purchase from rural farmers by offering discounts or other benefits. The public procurement of agricultural products is often inefficient and costly due to a lack of transparency and competition. This leads to higher prices for consumers, as well as a lack of access to quality products. Additionally, the process is often plagued by corruption and mismanagement, leading to further inefficiencies.

The lack of fruit and vegetable terminals is a major issue for farmers, wholesalers, and consumers alike. Without these terminals, farmers are unable to efficiently transport their harvested agricultural products to wholesale parties.

This leads to a decrease in the quality of the produce, as well as an increase in transportation costs. Furthermore, wholesalers are unable to access fresh produce in a timely

manner, leading to higher prices for consumers. The lack of fruit and vegetable terminals also contributes to food waste, as produce that is not sold quickly enough spoils before it can be consumed.

To find a solution for the lack of fruit and vegetable terminals, we will offer some solutions as follows:

1. Establish a network of fruit and vegetable terminals that would be strategically located in areas with high agricultural production. These terminals should be equipped with the necessary infrastructure to store, process, and package the harvested products.

2. Develop a system of incentives for farmers to bring their produce to the terminals, such as discounts on storage fees or access to additional services like packaging and labeling.

3. Create a centralized marketplace where wholesalers can easily access the products from the terminals and purchase them in bulk at competitive prices.

4. Develop an efficient transportation system that would allow for quick delivery of the products from the terminals to wholesalers, retailers, and other buyers.

5. Implement a quality control system that would ensure that only high-quality produce is sold through the terminals and marketplace.

6. Establish partnerships with local governments, businesses, and other stakeholders to ensure that these initiatives are properly funded and supported over time.

These organizational ways will be solutions for the problems with the use, production, and acquisition of modern packaging in the exported agricultural products:

1. Increase the use of sustainable packaging materials: Sustainable packaging materials such as paper, cardboard, and bioplastics can reduce the environmental impact of packaging. Companies should strive to use more sustainable materials in their packaging and encourage consumers to recycle or reuse them.

2. Reduce the amount of packaging used: Companies should strive to reduce the amount of packaging used for their products. This can be done by using smaller packages, using fewer layers of packaging, or using lighter materials.

3. Increase recycling efforts: Companies should encourage consumers to recycle their packaging materials by providing clear instructions on how to do so and offering incentives for doing so. Additionally,

companies should work with local governments and waste management companies to ensure that their packaging is recycled properly.

4. Educate consumers about the importance of proper disposal: Companies should educate consumers about the importance of proper disposal of their packaging materials in order to reduce waste and pollution caused by improper disposal methods such as littering or burning.

5. Invest in research and development: Companies should invest in research and development in order to develop more efficient and sustainable methods for producing, using, and disposing of modern packaging materials. This could include developing new biodegradable or compostable materials or finding ways to reuse existing materials more efficiently.

A total of 63 documents, including 6 Laws of the Republic of Uzbekistan, 9 Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, 26 decisions aimed at improving the regulatory framework for the reform of the agrarian sector, the introduction of market mechanisms and modern innovative technologies in agriculture, 42 decisions of the Cabinet of Ministers have been adopted, and the legal basis of the reforms have been further improved. Additional tasks, functions and powers have been transferred to the ministry for regulation of land relations in agriculture, development of food industry and digitization of the sector.

According to the preliminary indicators, more than 22 million tons of fruits and vegetables have been produced this year, and the increase was 106.1% (in agriculture: 107.5%), including 11.6 million tons (111.4%) of vegetables, 3.3 million tons (115.8%) of potatoes, 2.3 million tons (108.6%) of apples, 3 million tons (106.3%) of fruits, 1.8 million tons (111.5%) of grapes, as well as 7.9 million tons (104.8%) of grain and leguminous crops, nearly 3.4 million tons (110%) of raw cotton have been grown.

As a result of systematic measures implemented by the state, the average income from 1 hectare of land this year is 47.2 million sums (2 times more than last year) in order to support the agricultural sector and increase its economic interest.

For example, 97.7 million sums in Andijan region, 86.5 million sums in Samarkand, 85.3 million sums in Bukhara, 66 million sums in Namangan, 61.3 million sums in Fergana. It was 52.3 million sums, higher than the national average in Navoi.

Consistent reforms have been carried out in the direction of radically changing the

	2019	2020	2021	2022 estimated
Total Local Production	14,775	15,041	17,297	18,500
Total Exports	1,436	1,336	1,372	1,500
Total Imports	1,609	1,851	2,510	2,800
Imports from the US	1.07	10.4	1.9	N/A
Total Market Size*	14,948	15,556	18,435	19,800
Exchange Rates**	8,839	10,056	10,610	11,100

Agriculture Market Size, million USD

attitude to the use of land and water resources, and dramatically increasing their efficiency, 2.7 times more of which 99,000 ha of irrigated land, 171,000 ha of dry-pasture and non-water-requiring arable land, and 5,000 ha of forest land were put into use.

For development, 1410 km of irrigation networks were built in the Republic, 396 km of collector networks were repaired, 1522 wells were dug, 221 pumping units were installed, and 2169 km of power transmission networks were laid.

In order to increase the production of agricultural products and ensure food security, 247 thousand hectares of land have been put into the usage this year (145 thousand more than last year), including 13 thousand hectares of vegetables, 18 1,000 ha of sugarcane, 19,500 ha of legumes, 12,000 ha of oilseeds, 5,700 ha of rice, 12,800 ha of medicinal crops, 43,700 ha of fodder and 51,000 ha of other crops, as well as and 29 thousand ha of vineyards have been established.

Agriculture is a major part of Uzbekistan's economy, making up 25% of the GDP and employing 26% of the workforce. Cotton and grain are the main crops, but the removal of quotas and price controls in 2020-2021 has enabled a move towards higher-value fruit and vegetable production. To reflect the sharp rise in global wheat prices in 2022, the government began using market prices when buying and selling grain from June 1st 2022.

Exports of agricultural products accounted for 8.3% of Uzbekistan's external earnings in 2021. In June 2021, Uzbekistan and Russia signed an agreement to launch the Agroexpress logistical corridor project, which would allow for agro-food products to be delivered by refrigerator container trains within 4-7 days. In February 2022, the prime

ministers of EAEU countries approved the implementation of the Eurasian AgroExpress project to facilitate trade with and expedite delivery of agro-food products to Uzbekistan and China.

The government is aiming to double farmers' incomes and ensure a 5% annual growth in agriculture from 2022-2026 through the implementation of intensive development programs, the use of advanced scientific discoveries, digitalization, and the adoption of new technologies. Additionally, they are prioritizing the further development of processing and packaging capabilities to add value to domestic and export products.

The creation of vertically integrated clusters (463 of which had been registered as of September 2021) and a cooperative system that provides a full production chain "from the field to consumer" in order to improve productivity are also being supported by ongoing agricultural reforms. To digitalize agriculture, increase land fertility, and introduce modern agricultural technologies, loans and grants totaling \$600 million will be attracted.

Conclusion

In conclusion, the export of Uzbek agricultural products to Chinese markets presents a great opportunity for Uzbekistan to increase its economic growth and development. By exploring strategies for optimizing the export of Uzbek agricultural products to Chinese markets, Uzbekistan can take advantage of the growing demand for agricultural products in China and benefit from increased trade opportunities.

Through improved infrastructure, better access to financing, and increased collaboration between government and private sector stakeholders, Uzbekistan can

create an environment that is conducive to successful export operations. Additionally, by leveraging digital technologies such as e-commerce platforms and data analytics tools, Uzbekistan can gain a competitive edge in the Chinese market. With these strategies in place, Uzbekistan can maximize its potential for success in exporting agricultural products to China.

Uzbek agricultural products have great potential for export to Chinese markets. To maximize the success of these exports, Uzbek producers should focus on developing high-

quality products that meet Chinese standards, building strong relationships with Chinese buyers, and leveraging digital technologies to increase efficiency and reduce costs.

Moreover, Uzbek producers should take advantage of government programs and incentives to support their export efforts. By taking these steps, Uzbek producers can ensure that their agricultural products are competitive in the Chinese market and maximize their export accomplishment.

References

1. Abu Hatab, A., & Romstad, E. (2014). Competitiveness analysis of Egyptian cotton exports with special focus on the Chinese market. *China Agricultural Economic Review*, 6(2), 248-263.
2. Bajan, B., Łukasiewicz, J., & Smutka, L. (2021). Similarity and Competition of Polish Agri-food Export with the Largest Agricultural Producers in the EU. Analysis of EU, US and China Market. *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, 13(665-2022-447), 29-47.
3. Karlova, N., & Serova, E. (2020). Prospects of the Chinese market for Russian agri-food exports.
4. Zhang, Z., Brizmohun, R., Li, G., & Wang, P. (2022). Does economic policy uncertainty undermine stability of agricultural imports? Evidence from China. *Plos one*, 17(3), e0265279.

The main determinants of export performance in Canada

Kamila Alimjanova

Student
Tashkent State University of Economics

Key words

Gross Domestic Product (GDP), net export, export performance, unemployment rates, Canada, empirical analysis, OLS assumptions, economic decisions.

Introduction

Due to the fact that the Gross Domestic Product (GDP) is calculated with the help of net export, we can assume that the country's export performance has a large effect on the economic growth of the country. Moreover, export has a positive influence on the relationship between countries and unemployment rates which have an indirect effect on the economy of the country. Being the determinant of the well-being of the country, export has its own factors such as Foreign Direct Investment (FDI), Inflation, Exchange rate, and so on. In our case, Canada's total export of goods and services has similar determinants. Positive changes in these factors have been influencing export performance which led Canada to become the 10th-highest exporter in the world today. This paper will analyze several determinants of export performance in Canada by discussing previous researches, empirical analysis of the collected data, and OLS assumptions. The results of the study can be helpful for understanding the factors of export and for making the right economic decisions in this sector.

Literature review

There were conducted several studies that tried to find the factors affecting the export performance of the country. Most of the articles analyzed the different determinants in the case of other countries. One of the first researches was made by Majeed and Ahmad in 2006. They took several

variables that could affect the export and tried to check the regression model in the case of 75 developing countries. Using the Fixed effects model, they have realized that the factors such as GDP, Exchange rate, and labor force growth, have a significant impact on the export performance of those countries. On the other hand, in 2018, Bostan et al tried to find the negative effect of the exchange rate on the country's total export. It was found that there is a slight negative influence of the exchange rate and interest rate on the Romanian total export. Moreover, the results of the OLS method in the research of Bostan et al (2018), had also shown that Foreign Direct investment has a significant effect on the export performance of Romania. A year after this study, Jerome Kueh et al. had made research in the ASEAN region and checked determinants such as inflation, exchange rate, foreign direct investment, and so on. The empirical results of this study showed that Inflation had the strongest impact on the export performance in the ASEAN region. Furthermore, Bhavan, T. (2016) tried to find the factors affecting the export in the case of Sri Lanka. He took several variables like gross capital, interest payment on dept, and others, and by the OLS method found the coefficients of selected determinants. The results showed that all variables have a large effect on export in Sri Lanka. In addition, there was conducted research in the case of Canada by Hassan, M.S., Kausar, A. and Arshed, N. in 2022. By analyzing several studies about determinants of export performance, Hasan et al. took Exchange rate, Energy consumption, interest rate, and total population as independent

variables. Even if the data fitted the model for 97 percent, the results showed that only one factor (Energy consumption per capita) has a significant impact on the export performance of Canada.

Data description

In order to obtain the Ordinary Least Square (OLS) method in the Stata software, it was collected a data from the World Bank Open Data for the 31-year period starting from 1990. Since the study looks for factors that affect export performance in Canada, the total annual export is taken as a dependent variable. Moreover, according to the articles provided in the literature review, Foreign Direct Investment, Inflation, and the Exchange rate of the country have a large influence on the export of it. Therefore, in this study, they are taken as independent variables. In addition to this, the Crude oil annual average price was also selected as the determinant of export, due to the fact that Canada is one of the

affect the export performance.

Ha: the selected determinants affect the export performance.

The linear regression model:

$$\ln(\text{Export}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(\text{Inflation}) + \beta_2 \ln(\text{FDI}) + \beta_3 \ln(\text{ExchangeRate}) + \beta_4 \ln(\text{CrudeOilPrice}) + \gamma x + u$$

β_0 is an indicator of intercept, that shows the minimum amount of export when the independent variables are equal to zero.

β_1 , β_2 , β_3 , and β_4 are the coefficients of the selected determinants in this model. By these coefficients, we can predict how the dependent variable changes when one of the independent ones fluctuates for one unit.

u is an error term.

Empirical results

The tables above show us the results of the regression taken from the Stata software. In Table №2, it can be seen that the main results of the regression. The number of

Table 1

Variables	Ln (Export of goods and services)	Ln (Inflation)	Ln (Foreign Direct Investment)	Ln (Exchange rate)	Ln (Crude oil annual average price)
Mean	26.58127	0.5090688	23.84312	0.2268228	3.656329
Maximum	27.0743	1.727375	25.51451	0.4512667	4.654052
Minimum	25.72836	-1.798404	21.09649	-0.0107577	2.569894
Std. dev.	0.4485923	0.6827459	1.024963	0.1325375	0.6699769
Observations	31	31	31	31	31

largest oil exporters in the world.

The total annual export, Foreign Direct Investments, and Crude Oil prices are calculated in US dollars. The inflation is in percentage and the exchange rate is taken as CAN per USD. Moreover, the selected data was converted into natural logarithms, thus we will not face the issues with skewness of the highly skewed distribution.

Descriptive statistics

Methodology

The Ordinary Least Square (OLS) method is the widely used method that helps to easily calculate the parameters of the regression model and test the hypothesis. Therefore, in order to use the OLS method for this study, the hypothesis and the linear regression model should be set. You can find them below.

Hypothesis:

H0: the selected determinants do not

observations is 31 which is higher than the minimum amount for the OLS method. In addition, we can find that the Prob > F is equal to zero. This means our regression is significant and we are 99 percent confident to reject the null hypotheses. Moreover, the R Squared which shows how much of the data fits the regression model is about 0.9461 in our case. Therefore, we can state that in 94.61 percent of cases, our model can explain the correlation between the variables and can predict the future value of export performance.

Table №3 shows us the information about each independent variable. First, if we check the p-value of each determinant, it can be found that Inflation and Foreign Direct Investment have higher p-value than alpha. Thus, it can be stated that these independent variables have no strong influence on the export performance in Canada. On the other hand, the Exchange rate and the Crude oil price have a significant effect on the value of export. Furthermore, the results also show that both the Exchange rate and Crude oil prices

Table 2

Number of Observation	31	F(4, 26)	114
Prob > F	0.0000	Root MSE	0.11191
R Squared	0.9461	Adj R-squared	0.9378

Table 3

Variables	Coefficients	Std. error	t statistics	p-value
The dependent variable is ln(Export)				
ln(Inflation)	-0.0421126	0.0300771	-1.4	0.173
ln(FDI)	0.0321082	0.0277876	1.16	0.258
ln(Exchange rate)	1.861356	0.2456103	7.58	0.000
ln(Crude Oil Price)	0.8311648	0.0602894	13.79	0.000
constant	22.37594	0.536945	41.67	0.000

have a positive impact on the export performance of Canada. The one-unit growth in the Exchange rate will increase the export by about 1.86 units, and one unit rise in Crude oil price will grow the export by about 0.83 units.

Overall, we can conclude that the Exchange rate and Crude oil price have a large effect on the export performance of Canada. Results found in this study differ from previous ones that proved the relationship between Foreign Direct Investment and Inflation with export performance.

smaller than the alpha.

Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity

Ho: residuals have equal variances

Ha: residuals have no equal variances

Variables: fitted values of lnexport

chi2(1) = 2.15

Prob > chi2 = 0.1424

The result above shows that the p-value is 0.14, which is higher than the significant level (5%), thus we fail to reject the null hypothesis and state that the selected data is homoscedastic.

Zero conditional means of the error term

Variables	Observation	Mean	Std. dev.	Min	Max
Uhat	31	-3.38E-10	0.1041871	-0.2023508	0.2447958

OLS Assumptions

Zero conditional mean assumption states that the mean of the error term indicates the relationship of other not observed variables with the independent variable and the expected error term for the given independent variable should be equal to zero. In the table above, it can be seen that the mean of the error term is not equal to zero, thus error term should not be put into the regression.

Homoscedasticity

In order to find if the regression is homogeneous or heterogeneous, the Breusch-Pagan test is often used. The null hypothesis should be rejected if the p-value is

No autocorrelation

The autocorrelation test of our model was made, in order to find if there is a correlation between a given time series and a lagged version of itself over successive time intervals. Therefore, it was found the d-value and checked by the Durbin-Watson table. If the d-value is in the range provided in the Durbin-Watson table, it means that there is zero correlation. In our case, the d-value is in the range, thus we can state that there is no autocorrelation.

No perfect multicollinearity

The multicollinearity of the variables

means that there is a correlation between independent variables. Having a multicollinearity can cause the unreliability of the results. Thus, this regression model was checked for the availability of multicollinearity by Vif test. If the values are higher than 5, the model has perfect multicollinearity. In the tables above, it can be seen that the values of VIF are lower than 5, thus we can state that there is no perfect multicollinearity.

Conclusion

To sum up, by analyzing several past studies, and running the regression model in

the Stata Software, it was found that the Exchange rate and the Crude oil price had a positive significant influence on the export performance in Canada. Therefore, we can reject the null hypothesis for these two variables. On the other hand, the other variables showed us insignificant relationships, which leads to failing to reject the null hypothesis for these determinants. Overall, this study gives a bit of advice to increase the two significant independent variables in order to increase the export performance of

Canada.

Appendix

No autocorrelation

time variable	years, 1 to 31
Delta	1 unit
Durbin-Watson d-statistic (5, 31)	1.37961

	InExport	InInflation	InFDI	InExchangerate	InCrudeOilprice
InExport	1				
InInflation	-0.0723	1			
InFDI	0.7143	-0.0501	1		
InExchangerate	-0.3752	-0.0687	-0.2592	1	
InCrudeOilprice	0.8824	0.0268	0.6286	-0.7335	1

Variables	VIF	1/VIF
InCrudeOilprice	3.91	0.25589
InExchangerate	2.54	0.393989
InFDI	1.94	0.51468
InInflation	1.01	0.990065
mean VIF	2.35	

```
. sum lnexport lninf lnFDI lnExchangerate lnOilprice
```

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
lnexport	31	26.58127	.4485923	25.72836	27.0743
lninf	31	.5090688	.6827459	-1.798404	1.727375
lnFDI	31	23.84312	1.024963	21.09649	25.51451
lnExchangerate	31	.2268228	.1325375	-.0107577	.4512667
lnOilprice	31	3.656329	.6699769	2.569894	4.654052

```
. reg lnexport lninf lnFDI lnExchangerate lnOilprice
```

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	31
Model	5.7114029	4	1.42785073	F(4, 26)	=	114.00
Residual	.325648806	26	.012524954	Prob > F	=	0.0000
Total	6.03705171	30	.201235057	R-squared	=	0.9461
				Adj R-squared	=	0.9378
				Root MSE	=	.11191

lnexport	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
lninf	-.0421126	.0300771	-1.40	0.173	-.103937 .0197119
lnFDI	.0321082	.0277876	1.16	0.258	-.02501 .0892263
lnExchangerate	1.861356	.2456103	7.58	0.000	1.356497 2.366216
lnOilprice	.8311648	.0602894	13.79	0.000	.7072383 .9550914
_cons	22.37594	.536945	41.67	0.000	21.27224 23.47965

```
. predict uhat, residual
```

```
. sum uhat
```

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
uhat	31	-3.38e-10	.1041871	-.2023508	.2447958

```
. estat hettest
```

Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity
Ho: Constant variance
Variables: fitted values of lnexport

chi2(1) = 2.15
Prob > chi2 = 0.1424

```
. gen years = _n
```

```
. tsset years
```

time variable: years, 1 to 31
delta: 1 unit

```
. dwstat
```

Durbin-Watson d-statistic(5, 31) = 1.37961


```
. vif
```

Variable	VIF	1/VIF
lnOilprice	3.91	0.255890
lnExchange~e	2.54	0.393989
lnFDI	1.94	0.514680
lninf	1.01	0.990065
Mean VIF	2.35	

```
. corr lnexport lninf lnFDI lnExchangerate lnOilprice
(obs=31)
```

	lnexport	lninf	lnFDI	lnExch~e	lnOilp~e
lnexport	1.0000				
lninf	-0.0723	1.0000			
lnFDI	0.7143	-0.0501	1.0000		
lnExchange~e	-0.3752	-0.0687	-0.2592	1.0000	
lnOilprice	0.8824	0.0268	0.6286	-0.7335	1.0000

Reference

1. Bhavan, T. (2016). The Determinants of Export Performance: The Case of Sri Lanka The Determinants of Export Performance: The Case of Sri Lanka. *International Research Journal*, 5(8), pp.8-13. [Accessed 21 Nov. 2022].
2. Bostan, I., Toderaşcu (Sandu), C. and Firtescu, B.-N. (2018). Exchange Rate Effects on International Commercial Trade Competitiveness. *Journal of Risk and Financial Management*, 11(2), p.19. doi:10.3390/jrfm11020019. [Accessed 21 Nov. 2022].
3. data.worldbank.org. (n.d.). Exports of goods and services (current US\$) - Canada | Data. [online] Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=CA>. [Accessed 21 Nov. 2022].
4. data.worldbank.org. (n.d.). Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Canada | Data. [online] Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=CA> [Accessed 21 Nov. 2022].
5. data.worldbank.org. (n.d.). Inflation, consumer prices (annual %) - Canada | Data. [online] Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=CA>. [Accessed 21 Nov. 2022].
6. Hassan, M.S., Kausar, A. and Arshed, N. (2022). Investigating Export Determinants: A Time Series Evidence From Canada. *SAGE Open*, 12(2), p. 21582440221101037. doi:10.1177/21582440221101037. [Accessed 21 Nov. 2022].
7. Oo, T., Kueh, J. and Hla, D.T. (2019). Determinants of Export Performance in ASEAN Region: Panel Data Analysis. *International Business Research*, 12(8), p.1. doi:10.5539/ibr.v12n8p1. [Accessed 21 Nov. 2022].
8. Tariq Majeed, M. and Ahmad, E. (2006). Determinants of Exports in Developing Countries. *The Pakistan Development Review*, [online] 45, pp.1265-1276. Available at: <https://www.pide.org.pk/pdf/PDR/2006/Volume4/1265-1276.pdf> [Accessed 24 Nov. 2022]
9. Worldbank.org. (2022). World Bank Commodity Price Data (current US\$) [online]

Oliy ta'lim muassasalarida blended learning va flipped classroom metodlarini joriy qilish samaradorligi

Mexribonu Kayumova

Katta o'qituvchi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Kalit so'zlar

Blended Learning, Flipped Classroom, Oliy ta'lim, madaniyat, ma'naviy-ma'rifaviy tajriba

Annotatsiya

Bu maqola, oliy ta'lim muassasalarida o'qish jarayonlarini yangi yondashuvlar bilan ta'minlash uchun Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini joriy qilishning samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan. Maqola davomida bu metodlar haqida tushuncha, ularning amaliyotda qanday joriy qilinishi, talabalarda o'zlashtirish va ma'naviyatni oshirish uchun ularni qo'llashning muhimligi va ulardan olingan natijalar taqqoslanadi.

Kirish

Oliy ta'lim muassasalarida o'qish jarayonlarini takomillashtirish, talabalar uchun ma'naviy-ma'rifaviy tajriba yaratish va o'qituvchilar uchun yangi o'qitish usullarini qo'llash muhim masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Bu maqolada, Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini joriy qilishning oliy ta'limda qanday o'rin olish mumkinligi va ularni qo'llashning o'ziga xos samaradorligi o'rganiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 08 oktyabr 2019 yildagi "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-sonli Farmonida "ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish" haqidagi fikrlarni bildirib o'tgan.

Axborot texnologiyalari ta'limning turli yangi ko'rinishlarini taklif etmoqda, xususan keyingi vaqtlarda modulli ta'lim tizimida majmuaviy yondashuv tamoyili kuchayib

bormoqda. Unda turli shakl, usullar moslashtirilgan holda joylashtirilishi aralash ta'limning innovatsiya sifatida kirib kelishiga sabab bo'ldi.

Deklan Bern «blended learning» (aralash ta'lim) haqida shunday deydi – "ushbu ta'lim boy pedagogik tajribadan samarali foydalanishga qaratilgan". Bunday yondashuv axborotni taqdim etishda turli uslubiyotlardan foydalanishni, ta'limni tashkil etishda va ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari, yakka tarzda va guruhlarda an'anaviy faoliyatni tashkil etishga asoslanishi mumkin. Bunday turlicha yondashuv o'quvchini charchatmaydi va o'qishga bo'lgan motivlarini kuchaytiradi. Asosiy masala – tanlangan uslubiyotlarning o'zaro mutanosibligini ta'minlash va kam xarajat asosida yuqori samaradorlikka erishish hisoblanadi.

Flipped classroom modeli. Ushbu modelning shiori "onlayn o'rganish, oflayn dastur" bo'lib, o'zgartirilgan sinfda ma'ruzalar va amaliy uy vazifalari elementlari o'zgartiriladi. Talabalar darsdan oldin uyda yangi mazmuni o'rganadilar va darsdagi vaqt faol o'rganish va yangi o'rganilgan ko'nikmalarni qo'llashga bag'ishlanadi. Bu munozaralar, amaliy tadqiqotlar yoki loyiha

ishi shaklida amalga oshirilishi mumkin. O'qituvchining vazifasi talabalarni savollarga javob berish va kurs tushunchalarini qo'llashda qo'llab-quvvatlash orqali yo'naltirishdir.

Ushbu fikrlardan kelib chiqib, Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini joriy qilishda, so'nggi texnologiyalardan foydalangan holda, online darsliklar, veb-saytlar, video darslar va boshqa quyidagi onlayn vositalardan foydalanish tavsiya etiladi.

Talabalarni tayyorlash

O'qituvchilar Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini qo'llash uchun talabalarni tayyorlashadi. Bu, talabalar uchun onlayn o'qishni tushunish, onlayn vazifalarni bajargan holda ma'lumot olish, va bir-biriga onlayn platformalar orqali munozara qilishni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Onlayn platformalardan foydalanish: Blended Learning metodini joriy qilishda, virtual o'qish vositalaridan va platformalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, va boshqa platformalar talabalarni qo'llab-

quvvatlash, vazifalarni berish va o'qish jarayonlarini monitoring qilish uchun moslashtirilgan.

Interaktiv va amaliy darsliklar yaratish: O'qituvchilar interaktiv va amaliy darsliklar tuzish orqali talabalarga ko'proq fursat berishlari mumkin. Virtual laboratoriyalar, interaktiv testlar, amaliy mashg'ulotlar orqali talabalar nazariy bilimlarni amaliy tarzda o'rganishlari mumkin.

O'qitish va o'rganishni birlashtirish: Flipped Classroom metodini joriy qilishda, o'qituvchilar darsda o'qitishni ko'p qatlamliroq qilishadi. Darsdan oldin talabalar onlayn darsliklar va materiallar orqali tushuntirilgan mavzularni o'rganib, darsda esa bu bilimlarni mustaqil tarzda amaliyotlar orqali mustahkamlashadi.

Talabalar bilan aloqani rivojlantirish: O'qituvchilar va talabalar o'rtasida ko'p qatlamli kommunikatsiya tizimini rivojlantirish, talabalarni qo'llab-quvvatlash, savollar va javoblar orqali muntazam aloqada bo'lish, shuningdek, talabalarning o'rganish jarayonlarini birmabir baholash orqali ularni yaxshi tushunish hamda yordam bermishlari

Bosqichlar va Faoliyatlar	Afzalliklar	Kamchiliklar
So'nggi ma'lumotlarga e'tibor	Yangi texnologiyalardan foydalanish, online darsliklar, veb-saytlar va video darslar orqali o'qish jarayonlarini yanada murakkablashtirish.	Texnologiyaga yetarli boylik bo'lmagan o'qituvchilar va ta'lim muassasalaridan kelib chiqqan kamchiliklar.
Talabalarni tayyorlash	Talabalarning onlayn o'qishga tayyorlash, talabalar uchun onlayn o'qishni tushunish va o'zlashtirishlarini oshirish.	Talabalarning onlayn muhitda tuzilgan o'qish jarayonlariga qarshi ko'rishlari.
Onlayn platformalardan foydalanish	Virtual o'qish vositalari va platformalardan foydalanish, masofaviy ta'limning yanada samarali va barcha talabalarga muvofiq qilinishi.	Internetga kirishda, bilimni olishda yoki onlayn platformalar bilan ishlashda yoki xizmatni taqdim qilishda dastlabki muammolar.
Interaktiv va amaliy darsliklar yaratish	Talabalarga ko'proq amaliy-tajribaviy bilim olish imkoniyati.	Darsni tuzishda va o'qitishda muvaffaqiyatsizlik, interaktiv usullar bilan yetarli tajriba yo'qotish.
O'qitish va o'rganishni birlashtirish	Darsda o'qitish va talabalar o'rganish jarayonlarini o'zaro bog'lash, o'quv jarayonlarini yangi yondashuvlar bilan birlashtirish.	Talabalar o'zlarini mustaqil tarzda tayyorlash va o'rganishda o'qituvchilar uchun ko'p vaqt sarf qilish.
Talabalar bilan aloqani rivojlantirish	Talabalar bilan boshqa shuhratkorlar o'rtasida munozara va tanlov tashkil etish orqali interaktiv aloqa yaratish.	Boshqa darslardan, seminarlardan, va amaliyotlardan foydalanishni cheklash.

muhim.

Bu muhim bosqichlar orqali, Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini oliy ta'limda joriy qilish mumkinligi oshiriladi va o'qish jarayonlarini yanada samarali va ma'naviy qilish imkoniyatlarini yaratishga yordam beradi.

Metodlar

Bu maqolada, Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini oliy ta'lim muassasalariga joriy qilishning samaradorligini o'rganish uchun o'quv jarayonlarini natijalash, talabalarning o'zlashtirishi, o'qituvchilar uchun o'qitish jarayonlarini takomillashtirishning tahlil qilinadi. O'rganish uchun oliy ta'lim muassasalarida Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini qo'llashga qaratilgan tajribalar va amaliyotlar ishlatiladi.

Bu jadval, Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini joriy qilishning afzalliklarini va kamchiliklarini tushuntiradi. Har bir bosqichni ma'qullagan holda o'zlashtirish va boshqarish, kamchiliklarni minimallashtirishga yordam beradi.

Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini qo'llashga qaratilgan tajribalar va amaliyotlar oliy ta'lim muassasalarida o'qish jarayonlarini yanada rivojlantirishda o'ziga xos o'tishlarni ko'rsatmoqda. Quyidagi misollar orqali, bu metodlar bilan olib borilgan tajribalar va ularning natijalari haqida ma'lumot bera olishimiz mumkin:

Singapur Texnologiya Universiteti: Singapur Teknologiya Universiteti, Blended Learning metodini joriy qilish va tadqiq etish uchun bir necha yo'nalishlarda tajribalar olib borgan. Ular o'qituvchilar va talabalar orasida onlayn platformalardan, video darslardan, interaktiv materiallardan foydalanganlar. Natijada, talabalar o'zlarini o'rganishda ko'proq mustaqil bo'lib, talabalar esa o'qituvchilarni ko'rsatgan o'quv materiallari asosida o'quvdan foydalanib kelishmoqdalar.

Harvard Universiteti

Harvard Universiteti, Flipped Classroom metodini qo'llashda tajribalar olib borgan. Darsdan oldin talabalar video darslarini o'rganib, darsda o'qituvchilar bilan mustaqil va interaktiv munozaralarda ishtirok etishmoqdalar. Bu usul natijasida, talabalarning fikrlash va mantiqiy ko'nikmalari oshirilmoqda, chunki darsda o'qituvchilar ularga ko'p savollar berib, ilmiy muntazam so'zlashlarni oshirishadi.

Khan Academy

Khan Academy onlayn platformasi, Blended Learning metodini juda yaxshi

amalga oshirgan tajribalardan biridir. Bu platforma orqali talabalar o'zlarini o'rganishlarini boshqarish, boshqa talabalar bilan hamkorlik qilish, o'qituvchilar bilan onlayn aloqada bo'lishlari mumkin. Bu tajribalar natijasida, talabalar o'zlarini o'rganishda o'zlashtirishlarini oshirishmoqdalar.

Stanford Universiteti

Stanford Universiteti, Flipped Classroom metodini qo'llab-quvvatlash uchun xususiy yangi darslarini ishlab chiqadi. Darsdan oldin talabalar o'qituvchilar tomonidan tuzilgan onlayn materiallarni o'rganib, darsda esa amaliyotlar va laboratoriyalar orqali o'rganishni oshiradilar. Natijada, talabalar o'qituvchilar bilan hamkorlikda yangi bilimlarni o'rganib, o'zlarini tayyorlashlari uchun xavfsiz muhitda imkoniyatlar yaratishmoqdalar.

Bu tajribalar umumiy ravishda, talabalar o'zlarini o'rganishda o'zlashtirishlarini oshirish, fikrlash, mantiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qish jarayonlarini yanada samarali qilishga mo'ljallanganligi bilan an'anaviy darslardan ajralib turadi.

Natijalar

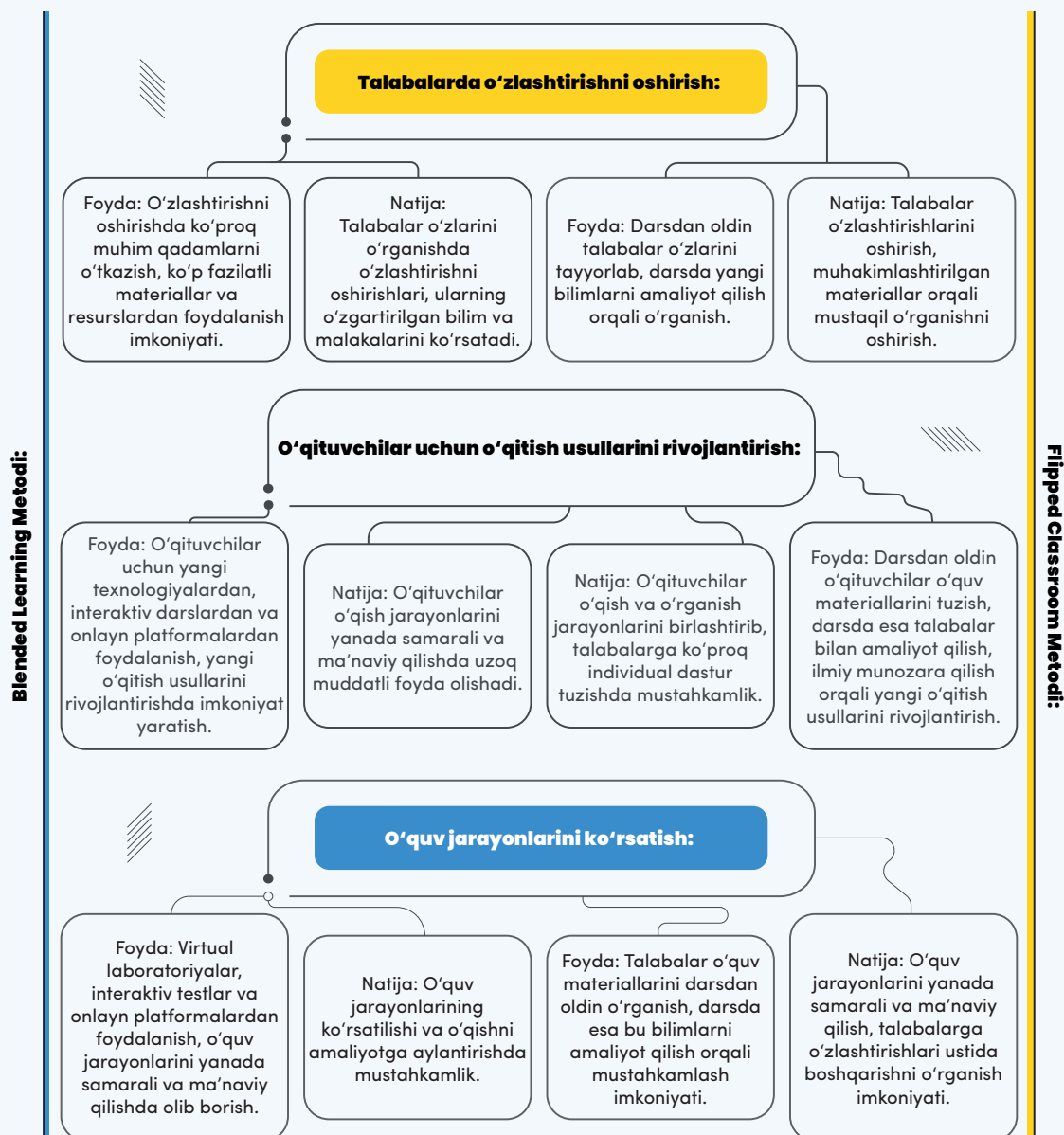
Maqolada ko'rsatilgan Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini oliy ta'limda joriy qilishning natijalari, talabalarda o'zlashtirishni oshirish, o'qituvchilar uchun o'qitish usullarini rivojlantirish va o'quv jarayonlarini ko'rsatishda olingan foydalar taqqoslanadi. Ular o'qish jarayonlarining yanada samarali va ma'naviy yondashuvlar bilan birlashtirilishi natijalarini ko'rsatish uchun tajribalar haqida ma'lumotlar ishlatiladi (1-rasm).

Bu rasmda o'qish jarayonlarini yanada samarali va ma'naviy qilishda olingan foydalari ko'rsatilgan. Har bir qismni o'zlashtirish, o'qituvchilar uchun o'qitish usullarini rivojlantirish, o'quv jarayonlaridan samarali foyda olishga olib keladi.

Munozara

Maqola davomida, Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini oliy ta'limda joriy qilishning muhimligi va ularni qo'llashning afzalliklari va kamchiliklari muhokama qilinadi. O'quv jarayonlarini yangi yondashuvlar bilan qo'llab-quvvatlash, talabalarning o'zlashtirishini oshirish, o'qituvchilar uchun yangi o'qitish usullarini qo'llashda qanday muammolar paydo bo'lishi mumkinligi tahlil qilinadi.

O'quv jarayonlarini yangi yondashuvlar bilan qo'llab-quvvatlash, talabalarning o'zlashtirishini oshirish va o'qituvchilar uchun yangi o'qitish usullarini qo'llashda bir qancha muammolar paydo bo'lishi mumkin. Quyida

1-rasm. O'qish jarayonlarini yanada samarali va ma'naviy qilishda olingan foydalari

bu jarayonlarni joriy qilishda qanday yo'nalishda qanaqa muammolar sodir bo'lishi mumkinligi va muammoni yechish natijasida o'zlarida oshiriladigan malakalar ham keltirilgan:

Texnologiyaga kirish

Muammo

Talabalarning va o'qituvchilarning texnologiyaga kirishda va undan foydalashda, aniq bir rivojlanish bosqichlarini o'tkazib yuborish zarur.

Natija

O'qituvchilar va talabalar texnologik

vositalarini sifatli o'rganib chiqishlari va ularga o'zlarini isbatlashlari uchun ta'minlashlari mumkin. O'qituvchilar ushbu vositalardan mustamlak foydalanish va talabalarga ularni qanday foydalanishlari to'g'risida ko'rsatishlari muhim.

Individual o'quv

Muammo

Har bir talabaning o'ziga xos mahorati va o'zlashtirish stili mavjud. Bu esa, o'quv jarayonlarini har bir talaba uchun maxsuslashtirishni qiyinlashtirishi mumkin.

Natija

Individual o'quv yo'nalishlarini tashkil etish uchun personal o'quv dasturlarini tuzish

va talabalarga shaxsiy yo'nalishlarni belgilash, ularga o'zlashtirishlarini oshirishga yordam beradi. Bu jarayon, talabalarga o'zlashtirilgan ta'limni olishlari va maqsadlariga muvofiq ravishda yordam beradi.

Talabalar va o'qituvchilar orasida aloqa:

Muammo

O'qituvchilar va talabalar orasida elektron pochta, onlayn munozaralar, yoki onlayn platformalar orqali aloqalar o'rniga yaxshi kuzatish va munozaralar olib borish muammolari.

Natija: O'qituvchilar va talabalar orasida ishonchli, samarali, xususan zarur bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etish uchun onlayn aloqalar o'rniga yaxshi kuzatishning yo'llarini o'rganishadi. Buning uchun ilmiy munozaralar, onlayn so'rovlar, yoki qo'llanma va qo'llanma dasturlardan foydalanish muhim.

Fikr-mantiqiy o'qitish

Muammo: An'anaviy o'qitish usullariga nisbatan yangi, mantiqiy va fikrlashni rivojlantirish usullariga o'tishda qiyinchiliklar ortishi mumkin.

Natija

O'qituvchilar, talabalarni o'z fikrlarini ifodalash, mustahkamlash va mantiqiy ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan darslar o'tkazish uchun yangi usullarni o'rganish, ishlatish va tarqatishda muvaffaqiyat qozonishadi. O'qituvchilar talabalarning muhokama qilishini, fikr-mantiqiy savollar berishini va fikrlarini izlashini rag'batlantirish uchun ko'p tajribali materiallardan foydalanishlari mumkin.

Bu muammolar, yangi yondashuvlar va o'qitish usullarini qo'llashda paydo bo'lishi mumkin. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida ishonchli aloqa, ishonchli texnologik vositalardan foydalanish, har bir talaba uchun shaxsiy ravishda individual o'quv yo'nalishlarni rivojlantirish, paydo bo'lgan muammolarni hal etish uchun yordam bera olishadi.

Oliy ta'lim muassasalariga Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini joriy qilishning samaradorligi haqida o'rganilgan natijalar va tajribalar keng doirada mavjud. Ular umumiy ravishda quyidagicha yig'iladi:

O'quv Natijalari va Bilimlar

Blended Learning va Flipped Classroom metodlari o'quv jarayonlarini yangi ko'rsatkichlarga olib kelish, talabalarning mustaqil o'rganishlari uchun imkoniyatlar yaratishadi. O'rganishning interaktiv va amaliy usullari talabalarni o'zlarini o'rganishlarini oshirib, natijalarini yanada samarali qiladi.

Talabalarning Motivatsiyasi

Talabalar o'quv jarayonlari ichida o'zlashtirilgan dasturlar orqali o'zlarini o'rganishlari uchun ko'proq motivatsiyalanishadi. Flipped Classroom metodida talabalar darsdan oldin materiallarni o'rganib, darsda esa amaliyotlar va munozaralar orqali qo'llab-quvvatlashadi, bu esa ularga o'zlashtirishlarini oshirish uchun muhim mavzu o'rganishlariga imkon beradi.

O'qituvchilar uchun O'qitish Usullari

O'qituvchilar Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini qo'llash orqali o'zlashtirilgan ta'lim berish jarayonlarini yangilashadi. Bu metodlar o'qituvchilar uchun

online platformalardan va virtual vositalardan foydalanish, darslarni tayyorlashda va talabalar bilan aloqada boshqa usullarga ishonch keltirishadi.

Talabalar Bilan Aloqa va Ishbirligi

Blended Learning va Flipped Classroom metodlari, talabalar orasida muntazam munozaralar, vazifalar, va ishlab chiqarishlar o'rganishni rag'batlantirish orqali boshqa o'rganish usullariga nisbatan ko'p fursatlar yaratishadi. Virtual forumlar, onlayn munozaralar, jamoaviy vazifalar orqali talabalar boshqa talabalar bilan yaqin aloqa o'rniga kelishadi.

Individual O'quv Yo'nalishlari

Blended Learning metodlari, har bir talabaning individual o'quv yo'nalishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Bu esa har bir talabaning o'ziga xos mahorati, tez-tezlik, va shakllanishi boyicha qo'llanma tuzilishini yordam beradi.

O'quvchi O'qituvchilar orasida Ta'sirali Aloqa

O'qituvchilar va talabalar o'rtasida internet orqali muntazam aloqa yaratish, elektron pochta orqali boshqa dars va vazifalarni berish, shuningdek, online so'rov va sinovlar orqali talabalarning bilim darajalarini boshqarish imkoniyatlarini kengaytirishadi.

Samimiy Talqinlar va Ko'rsatkichlar

O'qituvchilar talabalarga online video

darslar, interaktiv darsliklar, va amaliy mashg'ulotlar orqali samimiy talqinlar berib, ularni o'zlashtirishlari va yangi bilimlarni o'rganishlari uchun yo'riqnomalar ko'rsatishlari mumkin.

Yuqoridagi tajribalar umumiy ravishda ko'p ta'lim muassasalarida muvaffaqiyatli o'tkazilgan. Shu ma'naviy o'zgarishlar o'quv jarayonlarini yanada samarali va ma'naviy qilish, talabalarni o'rganishni oshirish, va o'qituvchilarni yangi o'qitish usullari bilan ta'minlashda yordam bermoqda. Bu metodlar o'rganuvchilar va o'qituvchilar uchun o'zlashtirilgan ta'limning ustuvor usulini yaratishda yaxshi natijalarga olib keldi.

Xulosa: Blended Learning va Flipped Classroom metodlarini oliy ta'lim muassasalariga joriy qilishning samaradorligi haqida o'rganilgan natijalar va tajribalar umumlashtiradigan bo'lsak, o'rganish natijalariga ko'ra, bu metodlar oliy ta'limda o'qish jarayonlarini yanada rivojlantirish, talabalarning o'zlashtirishini oshirish, o'qituvchilar uchun yangi o'qitish usullarini qo'llashda samaradorli bo'lishi mumkin. Bu maqola oliy ta'lim sohasida yangi o'qish jarayonlari va o'qitish usullari qo'llashni istagan o'qituvchilar, tadqiqotchilar va talabalar uchun muhim ma'lumotlar beradi degan umiddamiz. Maqolamiz orqali foydali ma'lumotlarga ega bo'lgan bo'lsangiz biz maqsadga bir qadam qo'ygan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Blended Learning in Higher Education" Dziuban, C., Graham, C. R., Moskal, P. D., & Norberg, A. (2018)
2. "Blended Learning Across Disciplines: Models for Implementation" Schwartz, L. M., & Green, K. E. (2018)
3. "Blended Learning: The Definitive Guide" Watson, J., & Watson, S. L. (2015)
4. "The Flipped Classroom: A Survey of the Research" Tucker, B. (2012)
5. "Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day" Bergmann, J., & Sams, A. (2012)
6. "Flipped Learning for Elementary Instruction" Tucker, B. (2017)
7. "The Flipped Classroom: A Critical Appraisal" Bergmann, J., & Sams, A. (2016)
8. "Blended Learning in Grades 4-12: Leveraging the Power of Technology to Create Student-Centered Classrooms" Tucker, B. (2012)
9. "Designing and Assessing Educational Objectives: Applying the New Taxonomy" Marzano, R. J. (2000)
10. "Learning in Adulthood: A Comprehensive Guide" Merriam, S. B., Caffarella, R. S., & Baumgartner, L. M. (2012)
11. Khakimova M. F., Kayumova M. S. FACTORS THAT INCREASE THE EFFECTIVENESS OF HYBRID TEACHING IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT // Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems. – 2022. – С. 370-375.
12. Kayumova M. Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda ta'lim va ishlab chiqarishning o'zaro bog'liqligini ta'minlash //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
13. Kayumova M. Formation issues of corporate culture and ideological immunity of youth //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
14. Kayumova M. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING AXBOROT KO'NAKLARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI SIFATIDA // Архив научных исследований. – 2022. – Т. 5. – №. 5.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari kasbiy kompetentligi barqarorlashtirish

Ramozon Haydarov

Termiz davlat universiteti texnologik ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi, p.f.f.d (PhD).

Key words

kasbiy kompetentlik, texnologiya, o'qitish, ta'lim, yondoshuv, pedagogic texnologiya, sifat, samaradorlik.

Annotatsiya

Maqolada Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining kasbiy kompetentligi pedagog faoliyatini va uning ichki tuzilishi, mehnat faoliyati, faoliyat ob'ekti ham eng muhimi mutaxassisga qo'yiladigan fiziologik, psixologik, pedagogik va metodik talablarni inobatga olgan hold rivojlantirish jarayoni haqida fikr yuritilgan.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi **PF-60-son** Farmonida ...oliy ta'lim muassasalarining QS va THE xalqaro reytinglariga kirishi uchun maqsadli dasturni ishlab chiqishni ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu ustuvor vazifani nafaqat tegishli ta'lim vazirliklari ba'li, OTM lar o'zlarining istiqbolli yo'l xaritalarini ishlab chiqish va shu yo'l xarita asosida ishlarni amalga oshirish kerak bo'ladi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoni 2022–2023-o'quv yilidan boshlab **"4+2"** tizimi asosida tashkil etila boshladi. Bu esa o'z navbatida bo'lajak pedagoglarni so'ngi va zamonaviy bilim olishini va eng muhimi kasbiy faoliyatga adaptatsiya qilish, kasbiy moslashishni hamda kasbiy kompetentlikning rivojlanishini ta'minlaydi.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining kasbiy kompetentligi pedagog faoliyatini va uning ichki tuzilishi, mehnat faoliyati, faoliyat ob'ekti ham eng muhimi mutaxassisga qo'yiladigan fiziologik, psixologik, pedagogik va metodik talablarni inobatga olgan hold rivojlantirish jarayoni pedagogni tayyorlash jarayoni hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review) V.A.Slastenin nuqtai nazariga muvofiq, pedagogni tayyorlash

jarayoni ta'lim yo'nalishining o'quv-me'yoriy xujjatlardagi davlat talabi va vazifalarni amalga oshirish oliy malakali pedagoglarni tayyorlashni ko'zda tutuvchi muhim omillar quyidagilar: analitik-refleksiv; konstruktiv-prognostik; tashkiliy; baholash-axborot; korreksiyalash-rostlash. Muallif tutgan nuqtai nazar va bizning fikrimizcha, o'qituvchi faoliyatining strukturasi haqida qaror topgan tasavvurlarni ko'p darajada aks ettiradi. Shu bilan birga, bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetentligi strukturasi tadqiq qilish pedagog faoliyatini puxta tahlil qilish, uning tayyorgarlik darajasiga hozirda modernizatsiya qilinayotgan va uzluksiz pedagogik ta'lim kontseptsiyasi amalga oshirilayotgan sharoitlarda oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi tomonidan qo'yilayotgan talablarni aniqlashni nazarda tutadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) Masalaning bunday qo'yilishi ta'lim jarayonida qo'llaniladigan vositalar, metodlarga va talabada faoliyatning ma'lum turini tarbiyalashni amalga oshirayotgan o'qituvchining bilimlariga ham boshqacha yondashuvni talab etadi. Faoliyatli yondashuvning amalga oshirilishiga B. Djurayevaning fikri ko'p darajada mos keladi hamda o'qituvchi faoliyatining gnostik, o'quv-metodik, kreativ, kommunikativ-tashkiliy turlariga ajratishga zamin yaratiladi.

Faoliyatning konstruktiv va loyihalash komponentlari muallif tomonidan gnostik

1-rasm. Pedagogik faoliyatning strukturaviy elementlari.

element tarkibiga kiritilgan. Bu bilan bir vaqtda o'qituvchi faoliyatining kreativ va kommunikativ- tashkiliy komponentlarini mustaqil komponentlar sifatida qarash taklif etiladi. Bunday yondashuvda e'tibor talabalarning o'zicha boshqariladigan o'quv faoliyati jarayonida o'qituvchi va talabalarning o'zaro ishlashlarini tashkil etish zaruratiga qaratilgan. Faoliyatning bu turlari kasbiy-yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasini loyihalash, tuzish va amalga oshirishda o'qituvchi tomonidan butunlay va to'la amalga oshiriladi.

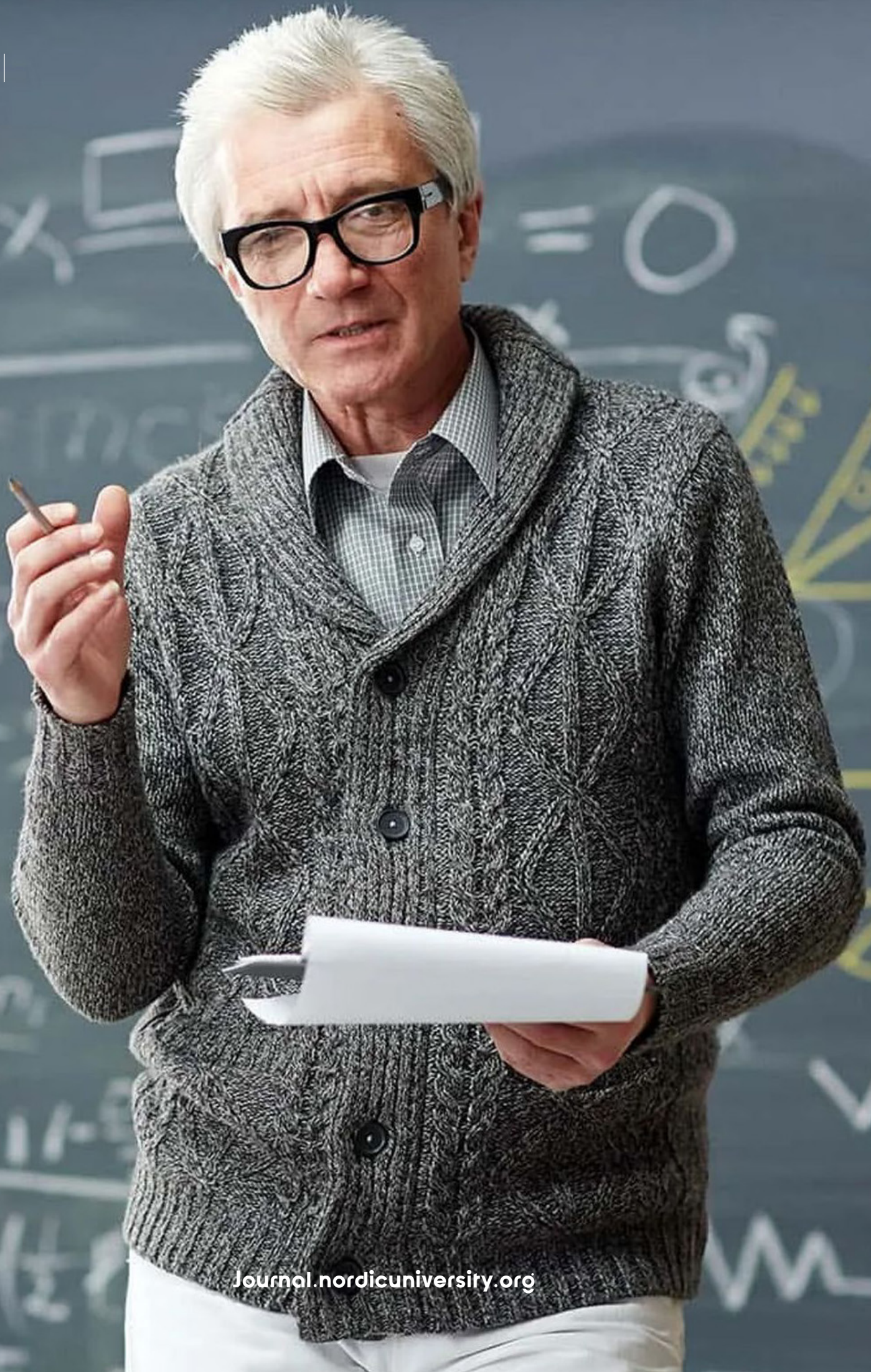
Tahlil va natijalar

Shuni ta'kidlash kerakki, oliy talim muassasalari o'qituvchisining eng muhim vazifasi talabalarning kasbiy kompetentliklarini barqarorlashtirish, to'ldirish va uzatish mexanizmlarini boshqarish imkoniyatlarini bosqichma-bosqich tarbiyalash uchun psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratishdan iborat. Ularni amalga oshirish bosqichlari qo'yidagicha: talabaning faoliyatini o'qituvchi boshqarishi; o'qituvchi va talaba tomonidan kasbiy kompetentlik ish mexanizmlarining birgalikda boshqarilishi; bo'lajak mutaxassisning kasbiy o'z-o'zini

rivojlantirishini o'zi boshqarishi.

Texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini shakllantirishda talabalarning pedagogik hamda ishlab chiqarish muammoli vaziyatlarida aniq qaror qabul qila olish qobiliyatlarini rivojlantirish, ta'lim yo'nalishi o'quv rejasidagi fanlar bo'yicha axborotlar olish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun fanlararo o'zaro aloqadorlikka erishish asosida muammoli vaziyatli topshiriqlarni ishlab chiqish uni tizimlashtirish, pedagog kadrlar tayyorlash tizimi sifatini oshirishda ta'limning yangi shakllaridan foydalanish, fundamental, xususan, pedagogik va texnik bilimlarni o'zlashtirishda fanlararo uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash, pedagogik fanlarning gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy, matematika va tabiiy fanlar hamda umumkasbiy va mutaxassislik fanlari bilan o'zaro aloqasi ko'p qirrali muammo bo'lganligi sababli nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy asoslashni taqozo etadi.

O'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini keng ko'lamda tatbiq etish sharoitida «pedagogik texnologiya» tushunchasining mohiyati uzgarmoqda. Mazkur tushuncha dastlab texnologiyaning xususiyatlarini ifoda etishga xizmat qilgan bo'lsa, hozirda pedagogik texnologiyani mazmunan boyitish ko'p jihatdan unga

muayyan texnik elementlarni qo'shish hisobiga kechmoqda.

Ta'lim jarayonida kompyuter vositalarini qullash, kompyuterdan o'rganish ob'ekti sifatida foydalanish, pedagogik texnologiyalarni axborotlashtirish jarayonining eng yangi vosita va ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'lishi bois texnik imkoniyatlari oshib boradi. Axborot texnologiyalari ta'lim mazmunini qayta shakllantirishga zamin yaratadi.

Xulosa va takliflar

Shunday qilib, oliy ta'lim muassasasida kasbiy fanlarni o'qitish amaliyotida yuqorida tavsiflangan mexanizmlardan foydalanish kasbiy kompetentlikning shakllanishiga, shuningdek, talabalar faoliyatining kasbiy muhim yo'nalganligiga yordam beradigan psixologik-pedagogik sharoitlarning yaratilishiga sharoit yaratib beradi.

Hozirgi vaqtda kasbiy kompetentlikni

shakllantirishda bu vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasiga katta e'tibor berilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilar tarkibi tomonidan ishlab chiqilayotgan va foydalanilayotgan o'qitish texnologiyalari bo'lajak mutaxassis kasbiy kompetentligining qaror topishi va tarbiyalash ta'lim tizimining tarkibiy qismi bulib, kasbni egallashning kasbiy-ahamiyatli bazasini dastlabki yaratishga, kasbiy faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish uchun nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorgarlikning va qodirlikning sekin-asta shakllanishiga yordam beradi.

Pedagogik texnologiya tushunchasining mazmuni va mohiyati davriy ilmiy jurnallarda va ilmiy to'plamlarda mamlakatimizning taniqli pedagog olimlari va tajribali amaliyotchi o'qituvchilari tomonidan chop etilgan ilmiy-uslubiy maqolalarda, anjuman ma'ruzalarida, hisobotlar va ilmiy-uslubiy nashrlarda ham o'z aksini topmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli farmoni

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-6108-son qarori. www. lex. uz.

3. Azixodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Moliya, 2003. -192 b

4. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. - T.: Fan, 2004. - 128 b

5. Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi yo'nalishi bakalavr o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limning ilmiy-metodik asoslari: Ped. fan. nom... diss.-Toshkent: TDP, 2008. - 160 b.

6. Qodirov B.E. Elektron axborot ta'lim muhitida o'quvchilarning hunarmandchilikka oid tayanch

kompetentsiyalarini rivojlantirish metodikasi: Dis. ... p.f.f.d. (PhD) – Termiz, 2021. – 142 b.

7. Haydarov R. M. Texnologiya ta'limi o'qituvchisining texnologik madaniyati. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021.

8. Haydarov R. M. Opportunities for the development of professional competence of a teacher of technology International Multidisciplinary Journal for Research & . 2023

9. Haydarov R. M. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida elektron darsliklarni qo'llashning ahamiyati. Наука и технологии, 2023

10. Хайдаров Р. М. Технология таълими ўқитувчисининг касбий компетентлигини такомиллаштириш технологияси //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021.

Kasbiy refleksiya o'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishning muhim omili sifatida

Munajatxon Asranbayeva

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
 Namangan davlat pedagogika instituti

Key words

adekvatlik, mikroijtimoiy, kompleks, ustanovka, taraqqiyot

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirish pedagogik faoliyatda o'z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi ekanligi va refleksiv tizimsiz o'qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emasligi, o'qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirishning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Maqola talabalar, pedagoglar, psixologlar va pedagogik refleksiya muammosi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Kirish

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, butun mamlakat miqyosida ta'lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunar o'rgatish tizimlarini tubdan isloh qilishga kirishildi. Belgilangan maqsadlar muvaffaqiyatli amalga oshirilib, hozirgi kunda ta'lim sohasida yuksak samaradorliklarga erishilmoqda. Bunda o'qituvchilar bilan birga keng jamoatchilik, butun xalqimizning fidokorona mehnatini e'tirof etib, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev quyidagi fikrarni bayon etadi: "Maktab, ta'lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo'lishi asosiy qonunimizda belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun halqimizning ishtiroki va qo'llab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir"[1].

Shuni unutmashimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim-tarbiya olishiga bog'liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasida fidokorona mehnat qilayotgan o'qituvchilarning asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi kerak.

Bu ulkan javobgarlik hissi o'qituvchilarda

pedagogik mahorat qirralarining turli jarayonlarini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirishni talab etadi. So'nggi yillarda pedagog va psixolog olimlar o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida fikrlash hamda analitik qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlamodalar. Bu qobiliyatlar asosini esa, o'qituvchining kasbiy refleksiyasi tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili

Refleksiya (lotincha "reflexio" - orqaga qaytish) - har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o'z xatti - harakatlari va ularning qonuniyatlarni anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir [3]. Inson ma'naviy dunyosining o'ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o'z-o'zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir.

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o'z ongida kechayotgan mulohazalari haqida, o'zi fikr yuritishi jarayoni, o'z fikrlari mazmnnini tahlil qilishga e'tiborini jalb qilishni anglatgan (Dekart) [2]. Suqrot, Platon, J.Lokk va boshqa yunon faylasuflari refleksiyani insonning o'z-o'zini bilishga, nimalarga qodir ekanligini e'tirof etishga qaratilgan faoliyati ekanligini ta'kidlashadi [5]. Kant, Gegel, Shelling kabi yevropa faylasuflari esa refleksiyaga insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar [7]. Leybnits

konsepsiyasiga muvofiq refleksiya insonning appersepsiyaga (idrokning itison o'tmishidagi tajribasiga va individual xususiyatlariga bog'liqligi) qodirlik xususiyati sifatida tilga olinadi [4].

Bugungi zamonaviy falsafada esa refleksiya nazariy va amaliy jihatdan farqlanadi. Birinchisi, inson tomonidan tushuchalarning rivojlanish jarayoni, yagona tushuncha doirasida bir ta'rifdan boshqasiga o'tish imkoniyatini beradigan metod sifatida, ikkinchisi esa, individual harakat yoki fikrni tushuncha bilan nisbatlash jarayoni. Bunda isbatlash olchovi ustidan nazorat ta'minlanishi kerak.

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o'rganilayotgan refleksiya psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, androgogika, kiberaetika va boshqa ko'plab murakkab fanlarning tadqiqot ob'yekti sifatida e'tirof etilib tadqiq qilinmoqda. Biz "refleksiya" kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ta'rif beramiz va uning mohiyatini o'rganishda o'qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o'rnini tahlil qilishga batafsil to'xtalamiz.

Psixologiyada refleksiya "sub'yekt tomonidan o'zining ichki psixik jarayoni va holatlarini bilish, nazorat qilish" mazmunida talqin qilinadi [6]. O'qituvchining pedagogik faoliyatida, refleksiyaning shaxsga nisbatan ahamiyatini o'rganishda bu tushunchaning ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan ta'rihi mukammal ekanligi e'tirof etiladi, unda refleksiya insonning borliqda boshqa insonlar tomonidan qanday qabul qilinishi va baholanishi sifatida qaraladi [8].

Shaxsning psixik rivojlanishini boshqarish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganib, S.L.Rubinshteyn insonning mavjudligini va uning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatlarini refleksiya bilan bog'laydi: "Refleksiya - bu insonning uzluksiz hayot jarayonini go'yo bir daqiqaga to'xtatib, uzib qo'yadi va insonni xayolan olib chiqib ketadi, shu vaziyatda insonning har bir harakati hayot haqidagi falsafiy fikr-mulohazalari muayyan bir xarakter kasb etadi" [9].

Insonning ijodiy muammolarini hal etishda ro'y beradigan fikrlashdagi refleksiyaning o'rganib, olimlar uni fikrlovchi sub'yektning o'z - o'zini boshqarish usuli (Yu.N.Kulyutkin, S.Yu.Stepanov va boshqalar), tanqidiy fikrlash omili (IN.Semyonov), nazariy jihatdan fikrlashning yuqori ko'rsatkichi (A.Z. Zak, V.V.Davidov va boshqalar) sifatida ta'rif berib baholaydilar [12].

I.S.Ladenko refleksiyaning intellektual tizimlarning o'z-o'zini tashkil qilishdagi ahamiyatini intellektual faoliyatning malaka

va ko'nikmalarini takomillashtirish ehtiyoji hamda nutq, xotira, tasavvurlarning idrok va tashqi shakllari haqida psixologik qarashlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan bog'laydi. U "Refleksiya - ichki tasavvurdan tashqi tasavvurga va aksincha biridan boshqasiga o'tish, fikrlash jarayonida ushbu jarayonlarning interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi haqidagi fikrlarni shakllantirish asosi. Refleksiya asosida nafaqat psixologik bilimlar, balki xotira, malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi va amalda qo'llash usullari takomillashtiriladi" deb hisoblaydi [10].

Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'plab olimlar refleksiyaning IN.Semyonov tonxonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi [11]:

1. Intellektual refleksiya: Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.
2. Shaxsiy refleksiya: O'qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik
3. ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf
4. qilishni ta'minlaydi.
5. Kommunikativ refleksiya: Muloqot jaiayonida sheriklarining o'zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni ta'minlaydi.
6. Kooperativ refleksiya: Jamoa a'zolarining birgalikdagi o'zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat.

O'qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida refleksiya jarayonini o'rganib ko'plab olimlar uning kommunikativ hamda kooperativ turlarini ustun qo'yadilar, aynan ushbu usullar o'qituvchining pedagogik faoliyatida va o'quvchilar bilan muloqotida ko'proq namoyon bo'ladi, deb hisoblaydilar (VAKrivoshev, G.P.Shchedrovitskiy va boshqalar) [13]. Biroq, bizningcha, pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari xilma-xil bolganligi sababli refleksiyaning har bir turini alohida o'rganib tahlil qilish mumkin emas, zero ular ma'no jihatidan bir - birlari bilan o'zaro bog'liq,

N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning mazmuni, sherigining ichki dunyosini o'zaro hamkorlik asosida sub'yektiv qayta yaratishdan iborat bo'lgan individlar bir - birlarini ko'zguda kabi aks e'tirishi, o'zaro aks ettirishning o'ziga xos ikki tomonlama jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o'z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir [13].

Refleksiv qobiliyatlamini o'qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A.Bizyayeva, V.V.Vetroya, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko, L.G.Tatur, A.V.Xristeva va

boshqalar) ularni bo'lajak o'qituvchilarning pedagogika oliy ta'lim muassasalarida o'qishi davridayoq shakllantirish zarurligi haqidagi g'oyalarni ilgari suradilar [8].

A.V.Xristeva refleksiv vaziyatlar mohiyatiga kasbiy faoliyatda ijodiy tizimlar hosil qiluvchi komponent sifatida qaraydi. U bo'lajak o'qituvchining refleksiv tizimini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik faoliyatda o'z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi deb biladi va refleksiv tizimsiz o'qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emas deb ta'kidlaydi olimi [9].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada o'qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirish pedagogik faoliyatda o'z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi ekanligi va refleksiv tizimsiz o'qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emasligi, o'qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirishning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Maqola talabalar, pedagoglar, psixologlar va pedagogik refleksiya muammosi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Tahlillar va natijalar

O'qituvchi mehnatini tashkil etishning ustuvor tamoyillari va nazariy g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish hamda mazkur faoliyat natijasini o'rganish maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Tajriba maydonlari sifatida Andijon va Namangan viloyatlarida joylashgan ikkita kollejlardan tanlandi. Tajriba maydoni bo'lgan kollejlarda tajriba-sinov ishlari jalb etilgan o'qituvchilarning soni jami 70 nafarni tashkil etdi.

O'qituvchi mehnatini tashkil etishga oid maxsus metodikani amaliyotga tatbiq etish, uning amaliyot uchun mosligi va samaradorligini tekshirish maqsadida jami o'qituvchilar tasodifiy tanlov asosida tajribaga jalb etildilar.

Psixik taraqqiyotning yosh qonuniyatlari shaxsning psixik faoliyati va xulq - atvori

hamda ta'lim - tarbiya jarayonini tashkil qilish xususiyatlariga bog'liqligi xususidagi professional bilimlarga asoslanib, o'qituvchi faoliyatida o'quvchilarga individual yondashadi. Bu esa kollejdagi ta'lim - tarbiya ish samaradorligini oshirishga, ijtimoiy aktiv, ma'naviy etiqodli shaxsning shakllanishiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Andijon Baliqchi transport sanoat kolleji o'qituvchilari va Namangan tibbiyot kolleji o'qituvchilarida anketa savollari orqali o'qituvchi - o'quvchi munosabatlari darajasini aniqlashga erishildi.

O'qituvchilar tomonidan to'ldirilgan texnologik xaritalar bilan tanishish va ularda qayd etilgan holatlarni tahlil qilish asosida, ma'naviy-axloqiy va shaxsiy-amaliy jihatdan ijtimoiy munosabatlarga moslashuvlari quyidagi darajalarni ifoda qilishi aniqlandi:

Quyidagi 1-jadval ko'rsatkichlaridan anglanganidek, tajriba darajalari o'rtasida farq sezilarli emas. Eng yuqori ko'rsatkichlar tajribali o'qituvchilarida namoyon bo'lsa, past ko'rsatkichlar yosh o'qituvchilarda aks etadi. Suhbatlar, savol-javoblar natijasi hamda ushbu jamoadagilarni psixologik xususiyatlari ular tomonidan darslarni ilmiy tashkil etishda va ularni ta'lim mohiyatining to'g'ri anglanmaganligi past ko'rsatkichlarning qayd etilishiga sabab bo'lgan.

Yuqoridagi 2-jadval ko'rsatkichlari bilan tanishish ham o'qituvchilarning darajasi ularning mikromuhitda, jamoa orasida o'z o'rniga ega bo'lishning uddasidan chiqishda past natijalarga erishayotganliklarini ko'rsatadi. Shu bois tajriba-sinov ishlarining keyingi bosqichlarida ijobiy munosabatlarni o'rnatish va bu jarayonda faollik ko'rsatishlariga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq ekanligini tasdiqlaydi.

Jadval ko'rsatkichlari keyingi tajriba bosqichlaridan nutqli-mantiqiy tafakkurga egalik, liderlik, savodxonlik va ilmiy xotira kabi sifatlarni tarbiyalash muhim vazifalardan biri bo'lishi lozimligini anglatadi. Shu bilan birga kollejlarda faoliyatida ularning ta'lim (tilni bilish, kompyuter savodxonligi), sport yoki badiiy yo'nalishlardan biri bo'yicha qobiliyatga

Joylashgan shahar	Tartib raqami	O'qituvchilar soni
Andijon shahri	Andijon Baliqchi transport sanoat kolleji o'qituvchilari	34
Namangan shahri	Namangan tibbiyot o'qituvchilari	36

Asosiy sifatlar	Yil boshida		Yil yakunida	
	Daraja ko'rsatkichlari (foiz hisobida)			
	Past	Yuqori	Past	Yuqori
Ilmiy ehtiyojlarga egalik;	47,9	52,1	43,4	56,6
Muloqot ko'nikmalarga egalik;	91,6	8,4	93,8	6,2
Ma'naviy qadriyatlarga munosabat;	19,3	80,7	21,9	78,1
Estetik ta'sirlarga munosabat;	24,6	75,4	27,1	72,9
Ta'sirchanlik;	27,5	72,5	24,6	75,4
Qo'zg'aluvchanlik;	33,7	66,3	36,7	63,3
Salbiy hissiy sifatlar (o'z-o'zini baholay olmaslik, o'z-o'zini boshqara olmaslik, o'z-o'zini anglamaslik va hokazolar)ga egalik;	14,2	85,8	16,1	83,9

1-jadval. O'qituvchilarning ilmiy-metodik xususiyatlari

ega ekanliklarini aniqlash va ularni rivojlantirish chora-tadbirlarini belgilash zarur ekanligi ayon bo'ldi.

Tahlil natijalariga ko'ra o'qituvchi mehnatini tashkil qilish 62,5 foizigina ijtimoiy munosabatlarga kirishiga ruhan tayyor ekanliklari ma'lum bo'ldi. Bundan anglanadiki, o'qituvchi mehnatini tashkildan qolgan 37,5 foiz o'qituvchi mehnatini tashkil etishda turli xildagi muammolarga duch keladi. Bu esa o'z navbatida ularning muayyan "tayyorgarlik"ni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli sinov ishlarining keyingi davrida bu kabi salbiy holat bartaraf etilishi lozim.

Pedagogik ta'limot g'oyalariga ko'ra shaxsda yuksak axloqiy sifatlarning shakllanishi va uning ijtimoiylashuvida mehnat faoliyati alohida o'rin tutadi. Shunga

ko'ra o'qituvchi mehnatini tashkil qilish ham o'qituvchining ana shu sifatga ega bo'lishiga alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Tajriba davrida ham pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga e'tibor qaratish lozimligi ma'lum bo'ldi.

Tajriba - natijalari o'qituvchi faoliyatiga tayyorlash borasida ham keng ko'lamlil amaliy ishlarni tashkil etish zarurligini tasdiqladi.

Tajriba-sinov ishlarining so'nggi bosqichi bo'lgan ta'kidlovchi tajriba davrida ham o'qituvchilarning ilmiy va axloqiy boshqarish darajasi, shuningdek, shaxsiy sifatlarga egaliklari darajasini aniqlash maqsadida o'qituvchiilar o'rtasida anketa so'rovlari qayta tashkil etildi. Anketa so'rovlarini tashkil etish vaqtida kollej jamoasida o'qituvchilarini shaxsiy sifatlarga egalik darajasi borasidagi

Asosiy sifatlar	Yil boshida		Yil yakunida	
	Daraja ko'rsatkichlari (foiz hisobida)			
	Past	Yuqori	Past	Yuqori
Ilmiy ehtiyojlarga egalik;	47,9	52,1	43,4	56,6
Muloqot ko'nikmalarga egalik;	91,6	8,4	93,8	6,2
Ma'naviy qadriyatlarga munosabat;	19,3	80,7	21,9	78,1
Estetik ta'sirlarga munosabat;	24,6	75,4	27,1	72,9
Ta'sirchanlik;	27,5	72,5	24,6	75,4
Qo'zg'aluvchanlik;	33,7	66,3	36,7	63,3
Salbiy hissiy sifatlar (o'z-o'zini baholay olmaslik, o'z-o'zini boshqara olmaslik, o'z-o'zini anglamaslik va hokazolar)ga egalik;	14,2	85,8	16,1	83,9

2-jadval. O'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy sifatlari

Asosiy sifatlar	Yil boshida		Yil yakunida	
	Daraja ko'rsatkichlari (foiz hisobida)			
	Past	Yuqor	Past	Yuqori
Ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish;	34,1	65,9	31,5	68,5
Dialogik nutq ko'nikmalarga egalik;	75,2	24,8	72,3	27,7
Mexanik xotiraga egalik;	24,7	75,3	27,8	72,2
Tasavvur qila olish layoqatiga egalik;	28,6	71,4	30,1	69,9
Ko'rgazmali-obrazli tafakkurga egalik;	30,3	69,7	27,6	72,4
Nutqli-mantiqiy tafakko'rga egalik;	18,3	81,7	19,4	80,6
Faollik;	16,7	83,3	15,8	84,2
Harakatchanlik;	64,3	35,7	66,6	33,4
Liderlik;	18,6	81,4	22,4	77,6
Mehnat ko'nikmalariga ega bo'lish;	38,5	61,5	40,4	59,6
Savodxonlik;	18,2	81,8	17,5	82,5
Muayyan qobiliyatga egalik;	22,6	77,4	20,9	79,1

3-jadval. O'qituvchilarning shaxsiy sifatlariga egaliklari darajasi

shaxsiy munosabatlarini bildirdilar. Ana shu maqsadda texnologik xarita to'ldirildi. O'qituvchilarning bu boradagi munosabatlari jadval ko'rsatkichlarida quyidagi namoyon bo'ldi (o'qituvchilarning 42,8 foizida malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojning mavjudligi aniq).

Jadval natijalaridan ta'kidlovchi tajriba davrida o'qituvchilarning o'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil darajasida sezilarli ravishda oshganligini anglash mumkin. Bu esa dastlabki holatdan 23,5 foizga ortiq ekanligidan darak beradi.

Jadval ko'rsatkichlaridan asoslovchi va ta'kidlovchi tajribalar natijalariga ko'ra tajriba o'qituvchi mehnatini amaliyotdgi xolati samaraliroq ekanligini yaqqol anglash mumkin. Mazkur xulosaning haqqoniyligini, qolaversa natijalarini matematik-statistik tahlil asosida qayta ishlash orqali ham tasdiqlash mumkin.

Xulosalar

O'qituvchi mehnatini tashkil etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy psixologik muammo bo'lib, uni o'rganish natijasida o'qituvchilar faoliyatini ma'lum darajada ijobiy tomonga yo'naltirish, o'qituvchi mehnatini tashkil etishda ma'lum darajada ilmiy bo'lishi imkoniyati yaratiladi.

O'qituvchi mehnatini tashkil etish va

faoliyatini ijtimoiylashtirish o'ziga xos dolzarblik kasb etadi.

O'qituvchi mehnatini tashkil etish maxsus kasbiy tayyorgarlik negizida yo'lga qo'yilishi o'qituvchi faoliyatini samarali yutuqlarni qo'lga kiritish imkonini beradi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish va ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish va mehnat ko'nikmalarini hosil qilish, fiziologik, psixologik va ijtimoiy og'ishlarning oldini olish hamda qayta tiklash, salbiy ijtimoiy ta'sirlarga nisbatan immunitetni hosil qilish, ularni psixologik zo'riqishdan himoyalash, boshqaruv ta'limiga tayyorlash, shuningdek, ijodiy rivojlantirish kabi yo'nalishtirish ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish maqsadga muvofiq sanaladi.

O'qituvchi mehnatini tashkil etishda ma'naviy-axloqiy va psixologik-irodaviy jihatlarni inobatga olish mazkur jarayonning muvaffaqiyatli kechishini kafolatlaydi.

O'qituvchi mehnatini tashkil etish o'qituvchilarning fiziologik, jismoniy, ma'naviy jihatdan shakllanishlari muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchi mehnatini tashkil etish mazmunida o'zbek xalqining milliy mentalitetiga xos bo'lmagan umuminsoniy ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ular xarakteriga mos bo'lishi zarur.

O'qituvchi mehnatini tashkil etish

o'quvchilar bilan o'zaro hamkorlikka erishish maqsadga muvofiq bo'lib, ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini o'zaro muvofiqlashtirish o'qituvchilarni yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish zarur:

1. o'z kasbiga boigan munosabati asosida kasbiy ehtiyojini kuchaytiradi;

2. kasbiy faoliyatga chinakam qiziqish namunalarni rivojlantiradi;

3. pedagogik maborat asoslarini egallashda bir maqsad sari intiluv-chanlikni shakllantiradi;

4. o'z ilmiy mehnati uchun ahamiyatga ega bo'lgan ijodkorlik sifatleri majmuasining yuzaga kelishini ta'minlaydi.

O'qituvchilardagi pedagogik refleksivlikni samarali diagnostika qilishni ta'minlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliy psixologlar uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin;

1. O'qituvchi mehnatini tashkil etishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash, shakl va

metodlarini izlab topish.

2. O'qituvchi mehnatini tashkil etishga doir turkum qo'shimcha mashg'ulotlarning tashkil etilishini yo'lga qo'yish.

3. O'qituvchi mehnatini tashkil etishda jihatdan xorijiy mamlakatlarning ilg'or ish tajribalarini o'rganish, umumlashtirish hamda milliy va mahalliy xususiyatlarni inobatga olgan holda "O'qituvchilarni malakasini oshirish va qayta tayyorlash" inistitutida keng tadbiiq etish.

4. "O'qituvchi mehnatini tashkil etishda yuqori samaradorlikka erishish maqsadida ularning faoliyatiga axloqshunos, iqtisodchi, psixolog, fiziolog hamda pedagog olimlar, shuningdek, tibbiyot xodimlari, diniy hamda soliq idoralarning vakillarini jalb qilish.

5. Kollej oliy ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish asosida o'qituvchi mehnatini tashkil etishda bo'yicha metodik yordamlarni uyushtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. -Toshkent: fan, 2004. 130 B.

2. Muslimov n.A., Mullaxmetov r.G. Kasb tanlashga yo'llash. O'quv qo'llanma. -Toshkent: oo'mtv, 2007. 173 B.

3. Nishonaliev U.N., Shodiev N.Sh., Muslimov N.A. Mehnat ta'limidan "kasbga yo'naltirish asoslari" kursi bo'yicha metodik qo'llanma. - Toshkent, 2004. 12 B.

4. Асранбаева, М. Основные направления и факторы подготовки детей к социальной жизни в неполных семьях. Ученый XXI века учредители: общество с ограниченной ответственностью коллоквиум, 43-45.

5. Xalimjanovna, A. M. (2022). Manifestations of stress in professional activity and ways to eliminate it. Galaxy international interdisciplinary research journal, 10(11), 841-844.

6. Asranbaeva, M. X. (2020). Improving mechanisms of preparing children for social life in disabled families. Theoretical & applied science, (12), 125-129.

7. Асранбаева, М. Х. (2015). Методы и приёмы коррекционной работы с тревожными детьми. In современные подходы к трансформации концепций государственного регулирования и

управления в социально-экономических системах (pp. 43-47).

8. Asranbaeva, M. H. (2020). Characteristics of forming motives of labour activities in an incomplete family. Theoretical & applied science, (1), 121-123.

9. Xalimjanovna, S. M. (2022). Education of children in the works of our great scientists. American journal of interdisciplinary research and development, 4, 45-49.

10. Xalimjanovna, A. M. Pedagogical conditions for preparing children for social life in single-parent families. Journalnx, 7(12), 153-160.

11. Асранбаева, М. Х. (2022). Основные направления и факторы подготовки детей к социальной жизни в неполных семьях. Ученый XXI века, (5-1 (86)), 43-45.

12. Асранбаева, М. Х. (2016). Формирование стрессоустойчивости у учащейся молодёжи вузов. Novainfo. Ru, 2(42), 257-260.

13. Асранбаева, М. Х. (2017). Противодействия стресс-факторам в процессе педагогической деятельности. Теория и практика современной науки, (1 (19)), 67-70.

Oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarini axborot ta'lim muhitlaridan foydalanib tashkil etish metodikasi

Hamza Shodiyev

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti,
O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i

Key words

Raqamli texnologiyalar, axborot ta'lim muhiti,
HEMIS axborot tizimi, MOODLE platformasi,
ma'ruza mashg'uloti

Annotatsiya

Oliy ta'lim muassasasida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayoni tizimli, shu bilan birgalikda keng qamrovli va serqirra jarayon bo'lib, unga kiritilgan har qanday innovatsiya o'z samarasini beradi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ma'ruza mashg'ulotlarining zamonaviy o'quv vositalarini va ta'lim texnologiyalarini o'zaro moslash asosida tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Kirish

Ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etish bosqichlarini va mashg'ulotlarda qo'llaniladigan o'qitish vositalarini, jumladan, axborot ta'lim muhitlari hamda muammoli ta'lim texnologiyalarini tadbiq etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida ma'ruza mashg'ulotlarining nazariy, didaktik jihatlarini takomillashtirishni, uning o'quv jarayonidagi salmog'ini yanada oshirishni talab etadi. Bu borada M.H.Lutfillayev, H.B.Nikadambayevalarning ta'kidlashicha, oliy ta'lim muassasalarida ma'ruza mashg'ulotlari talabalarning nazariy bilimlarni egallashi, dunyoqarashini oshirishi va amaliy mashg'ulotlarini samarali tashkil etishi hamda fanni mustaqil o'rganishi uchun asosiy poydevor hisoblanadi.

Shuning uchun fanlardan, xususan geografiya fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Geografiya fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni samarali tashkil etish yo'llaridan biri, raqamli texnologiyalarni joriy etishdir. Raqamli texnologiyalardan foydalanib tashkil etilgan ma'ruza talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish funksiyasini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek,

talabalarning geografiya faniga oid o'quv materialini sezgi organlari orqali qabul qilish, tasavvur qilish, abstrakt fikr yuritish, o'rganilgan ma'lumotlarni yodda saqlash va yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llash bosqichlari yordamida o'zlashtiriladi. Ma'ruza an'anaviy, tabiiy va tasviriy vositalardan foydalanilganda talabalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirishning tasavvur qilish, abstrakt fikr yuritish bosqichlarini amalga oshirish imkoni bo'lmaydi. Shuning uchun geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning tasavvurlarini shakllantirishda axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish muhim sanaladi. Chunki axborot texnologiyalari yordamida tabiatni virtual shaklda namoyish etishga erishiladi. Bu esa professor-o'qituvchining axborot texnologiyalari vositalarini samarali qo'llash mahoratiga bog'liq hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

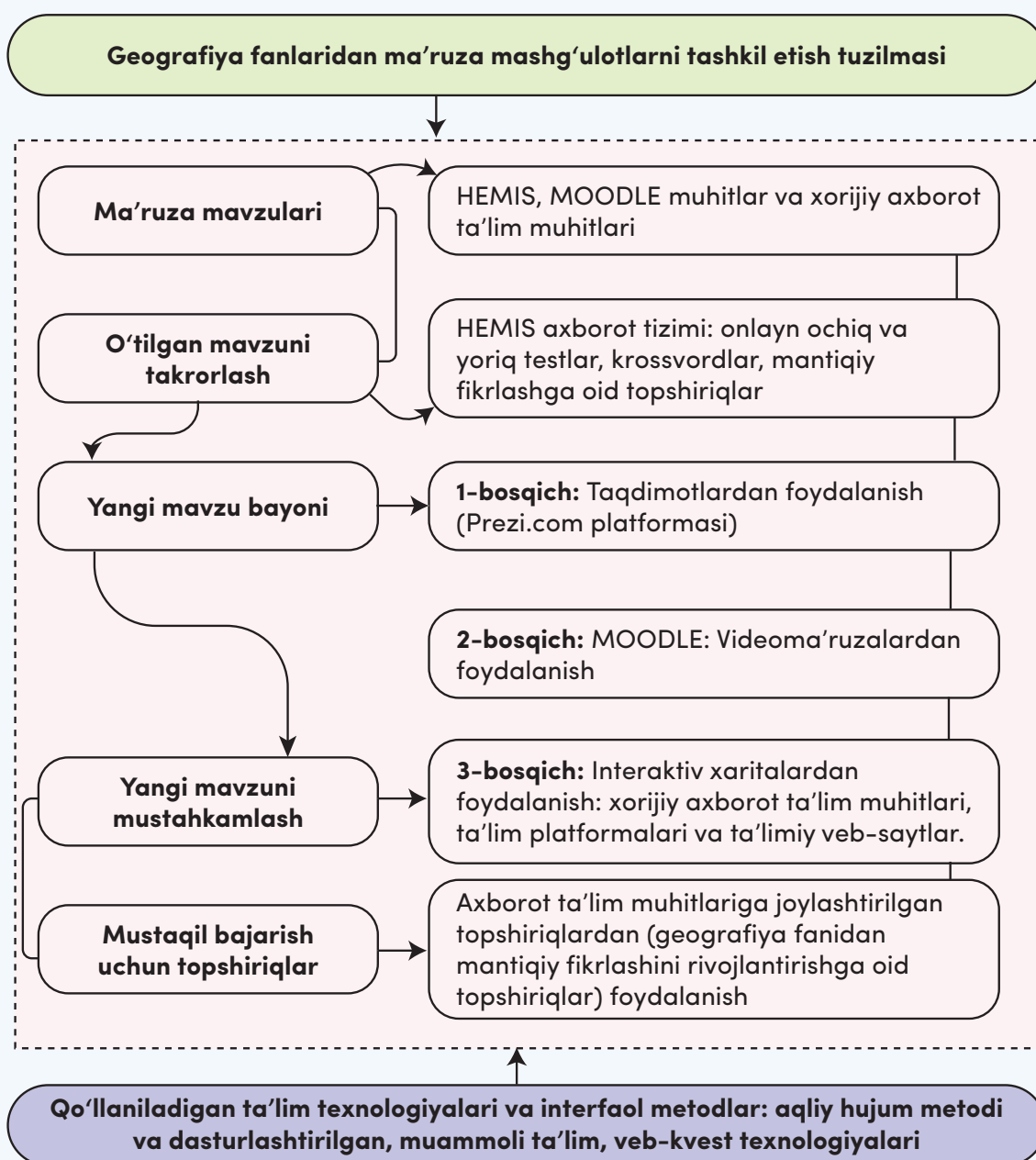
Ma'ruza mashg'ulotlarni olib boruvchi professor-o'qituvchining asosiy vazifalardan biri, har bir talabaga rejalashtirilgan o'quv-ma'lumotlarni samarali yetkazish, ularning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini rivojlantirishdan iborat. Shuning uchun ma'ruza mashg'ulotlarida mavzuni

tushuntirishning murakkab emasligi va qabul qilishning soddaligi kabi xususiyatlarga ega bo'lishi, shuningdek, mavzularga oid o'quv-materiallarning uzviyligiga, uzluksizligiga, tegishli savollarni qamrab olganligiga hamda ularni sinchkovlik bilan tanlab olinilishiga e'tibor qaratish lozim.

Pedagogik mahorat bilan olib borilgan ma'ruza amaliy mashg'ulotlarda va talabalarning mustaqil bilim olishlarida hamda qo'shimcha o'quv adabiyotlar bilan ishlashlarida tadbiiq etish uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlar, tavsiyalar va yo'llanmalar bilan qurollantiradi. Ma'ruza mashg'ulotlarning maqsadi o'quv jarayoni davomida talabalarga yangi tasavvurlar, tushunchalar, qonuniyatlar, g'oyalar haqida bilim berish,

oldingi ma'ruza mashg'ulotlarida talabalar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini yanada rivojlantirish, tarbiyaviy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarga yo'naltirishdan iborat. Shuningdek, talabalarning qiziqishini, intilishini, mas'uliyatini oshiradi. Mashg'ulot davom ettirish asosida shu hol qayta takrorlanadi. Ushbu vaqtda doimo faol ishtirok etuvchi talabalar, aniq fikr bildiruvchilar ma'ruza olib boruvchining ko'makdoshiga aylanadi.

Ma'ruza mashg'uloti davomida mavzuni sekin-asta talabaning hayotiy va o'quv faoliyatiga bog'lash boshlanadi, natijada, ularga ham qisqa munozaralar asosida javob topiladi. Ushbu tartibda kechgan ma'ruzalarda talabalar vaqt qanday o'tganini bilmay

qoladilar. Ma'ruzaning yana davom etishini xohlab, befarqlik o'rnini xushyorlik, ichki intilish, yechim qidirish egallaydi, o'zlari ham yechimni topishda shaxsan ishtirok etishga hissa qo'shishga intiladilar.

Asosiy qism

Geografiya fanlariga oid bu kabi ma'ruzalar professor-o'qituvchi va talabalarning o'zaro faolligini oshiradi. Kelgusi munozaralarga chorlaydi. Talabalar ma'ruzada ishtirok etar ekanlar, kelgusi ma'ruzalarni yana davom ettirishni xohlaydi. Geografiya fanida har qanday yuqori saviyada o'tkazilgan ma'ruza, garchan u faktlarga boy bo'lsa-da, ammo uzoq vaqt davom etsa, talabalarning e'tiborini jalb etish va tinglash qobiliyati susayadi. Shuning uchun geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni samarali tashkil etishda o'z o'rnida zamonaviy o'quv vositalardan foydalangan holda tashkil etish samarasini beradi.

Bugungi kunda geografiya fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda zamonaviy o'quv vosita sifatida raqamli texnologiyalarni, shu jumladan axborot ta'lim muhitlarini va unga joylashtirilgan didaktik elektron ta'lim resurslarini keltirish mumkin. Geografiya faniga oid axborot ta'lim muhitlar talabalarga ma'lumotlarni obrazli shaklda taqdim etishga, mashg'ulotlarda zerikmaslikka, diqqatini jamlash va uzoq vaqt xotirada saqlash kabi imkoniyatlarni ta'minlaydi. Shuning uchun bo'lajak geografiya mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy fanlardan ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishda vebga mo'ljallangan taqdimotlarni, virtual ta'lim texnologiyalarni, onlayn ochiq va yopiq testlarni, krossvordlarni hamda muammoli ta'lim texnologiyalarni integratsiyalash asosida tashkil etish samarali hisoblanadi.

Shu bois, tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan, ya'ni oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etish tuzilmasini tavsiya etamiz (1-rasmga qarang).

yondashuvni talab etadi. Faoliyatli yondashuvning amalga oshirilishiga B. Djurayevaning fikri ko'p darajada mos keladi hamda o'qituvchi faoliyatining gnostik, o'quv-metodik, kreativ, kommunikativ-tashkiliy turlariga ajratishga zamin yaratiladi.

Faoliyatning konstruktiv va loyihalash komponentlari muallif tomonidan gnostik

Tavsiya etilayotgan tuzilmadan foydalanib, oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni aralash ta'limdan foydalanib tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu tuzilmaning asosiy

g'oyasi geografiya fanidan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda global tarmoqning manzillarida o'z aksini topgan axborot ta'lim muhitlari va ularga joylashtirilgan didaktik elektron ta'lim resurslardan foydalanishdan iborat hisoblanadi.

So'nggi vaqtlarda global tarmoq texnologiyalari professor-o'qituvchilar uchun asosiy metodik ta'minot sifatida foydalanilib kelinmoqda. Bular asosida oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanlariga oid mashg'ulotlarni samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Geografiya darolarida global tarmoqdan foydalanish orqali o'quv ratsionalligi turini, geografiya darolarida ish shakllarini shakllantiradigan refleksiv va uslubiy protseduralar (tushuntirish, tushunish, loyihalash va boshqalar) kombinatsiyasiga hissa qo'shadi, bu esa materialni assimilyatsiya qilish uchun yuqori darajada yordam beradi hamda quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- talabalarning geografiyaga oid tasavvurlarini shakllantiradi;
- talabalarni geografiyaga oid fanlardan mustaqil ta'lim olish uchun o'quv vositalar bilan ta'minlaydi;
- interaktiv xaritalar asosida mamlakatlarining chegaralarini joylashish hududlariga oid bilimga va tasavvurga ega bo'ladi;
- talabalarning onlayn mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qartilgan topshiriqlarni bajarish imkoniyatini ta'minlaydi;
- geografiyaga oid berilgan muammoli topshiriqlarni bajarish.

Shu bilan birga global tarmoq yordamida turli manbalardan olinishi murakkab bo'lgan ma'lumotlarni qidirib topish imkoniyatini ta'minlaydi. Masalan, yer yuzasidagi materiklar va okeanlarning tabiatini, unda sodir bo'ladigan jarayonlar va hodisalarning o'zaro bir-biriga bog'liqligini o'rganishda global tarmoqdan foydalanish samarali hisoblanadi. Bunda talabalar global tarmoqdan foydalanish orqali yer yuzasidagi materiklar va okeanlarning tabiatini, unda sodir bo'ladigan jarayonlar va hodisalarga oid ma'lumotlarni turli xil axborot ta'lim muhitlaridan, ta'lim portallaridan va veb-saytlardan ma'lumotlarni to'playdi va tahlil etadi. Ushbu ma'lumotlarni ilmiy-metodik manbalardan qidirib topishga nisbatan, global tarmoqdan foydalanish samarali hisoblanadi.

Shunday qilib, global tarmoq ilmiy geografik materialni olish uchun qulay zamonaviy vosita sifatida zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga geografiya mashg'ulotlarida

loyiha ishini yozish uchun global tarmoqdan foydalanish mumkin. Shuningdek, professor-o'qituvchilar mashg'ulotga oid manbalarni global tarmoqdan qidiradilar, bu esa kognitiv faollikni faollashtirishga yordam beradi hamda o'quv faoliyatini noodatiy va qiziqarli tashkil etadi. Loyiha faoliyati bilan bir qatorda, auditoriyada va auditoriyadan tashqarida talabalar global tarmoqdan foydalanib, dunyoni turli hududlari hamda qo'shni mamlakatlardagi tabiatning holatini o'rganishi mumkin.

Talabalar davlatlarning iqlimini o'rganayotganda global tarmoqni manzillarida joylashtirilgan veb-saytlardan onlayn foydalanishi mumkin. Bunda talabalarga iqlim sharoitlarini (siklonlar, antisiklonlar, o'rtacha oylik haroratlar, atmosfera aylanishi va boshqalar) ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga global tarmoqdan onlayn foydalanish vaqtida ko'plab fotosuratlar, diagrammalar, xaritalar,

chizmalarni ko'rish mumkin. Global tarmoqning veb-saytlarida turli mavzulardagi ko'plab interaktiv xaritalar mavjud bo'lib, bu talabalarga ma'lum hududlarni va butun dunyoni yaxshiroq tasavvur qilish imkonini beradi.

Tadqiqot natijasi

Global tarmoqning imkoniyatlarini amalga oshirish axborotni to'plash, qayta ishlash, tahlil etish va sharhlash kabi faoliyatni tashkil qilish imkonini beradi. Bular asosida geografiya fanlaridan mashg'ulotlarni tashkil etish orqali ayrim muammolarni muhokoma qilinadi va ushbu muammo axborot ta'lim muhitlariga joylashtirilgan manbalar yordamida yechiladi. Shu vaqt oralig'ida qo'yilgan muammoga talabalarning munosabatini aniqlaydi, ularning fikrlarini tinglaydi. Har bir fikr bildiruvchiga imkoniyat yaratadi. Bu holat ma'ruzaga nisbatan bo'lgan munosabatni ijobiy tomonga o'zgartiradi,

Bosqichlar	Professor-o'qituvchi faoliyati	Talabalar faoliyati	Foydalaniladigan ta'lim texnologiyalari va interfaol metodlar	Axborot ta'lim muhiti va unga joylashtirilgan elektron o'quv vositalar
1-bosqich. O'tilgan mavzuni takrorlash(5-6 daqiqa).	Videoko'zgu yordamida onlayn nostandart testlarni, krossvordlarni va mantiqiy fikrlashga oid topshiriqlarni taqdim etadi	Berilgan onlayn nostandart testlarni, krossvordlarni yechadi va mantiqiy fikrlashga oid topshiriqlarni bajaradi	Dasturlashtirilgan, muammoli va veb-keyst ta'lim texnologiyalari	HEMIS axborot tizimi, MOODLE boshqarish tizimi
2-bosqich. Yangi mavzu bayoni (50-60 daqiqa).				
2.1-bosqich: Taqdimotlardan foydalanish (15-20 daqiqa)	Taqdimotli dasturlardan foydalanib yangi mavzuni bayon etadi	Tinglaydi		Prezi.com platformasidan foydalaniladi
2.2-bosqich: Videoma'ruzalardan foydalanish (20-25 daqiqa)	Videoma'ruzalardan foydalanib yangi mavzuni tushuntiriladi	Tinglaydi	Aqliy hujum	
2.3-bosqich: Interaktiv xaritalardan foydalanish (10-15 daqiqa)	Interaktiv xaritalardan foydalanib mavzuni tushuntiradi	Tinglaydi	Aqliy hujum	xorijiy axborot ta'lim muhitlariga joylashtirilgan interaktiv xaritalar
3-bosqich. Yangi mavzuni takrorlash (5-8 daqiqa)	Talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga oid topshiriqlarni taqdim etadi	Berilgan topshiriqlarni bajaradi	Muammoli ta'lim texnologiyasi	Axborot ta'lim muhitlariga joylashtirilgan topshiriqlardan foydalanish
4-bosqich. Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar (5-6 daqiqa)	Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar beriladi. Berilgan topshiriqlarni bajarish uchun axborot ta'lim muhitlarining manzillari beriladi	Berilgan topshiriqni mashg'ulotlardan bo'sh vaqtlarda professor-o'qituvchi tavsiya etgan axborot ta'lim muhiti manzillaridan foydalanib bajaradi	Veb-keyst ta'lim texnologiyasi va keys metodi	Xorijiy axborot ta'lim muhitlari, ta'lim portallari va ta'limga oid veb-saytlar

ma'ruzaga befarq qaramaslikka sabab bo'ladi.

Shuning uchun geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda global tarmoqning manzillariga joylashtirilgan axborot ta'lim muhitlaridan, ta'lim portallaridan va ta'limga oid veb-saytlardan foydalanib tashkil etishda professor-o'qituvchining pedagogik mahorati muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida, oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi takomillashtirildi. Quyidagi jadvalda ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etish bosqichlari, foydalaniladigan raqamli o'quv vositalari, ta'lim texnologiyalari va interfaol metodlar keltirilgan (1-jadvalga qarang).

Ushbu 1-jadvalda keltirilgan bosqichlardan foydalangan holda Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi fanining Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish mavzusidan ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish metodikasini ko'rib chiqamiz.

Mavzu: Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish.

1-bosqich. O'tilgan mavzuni takrorlash (5-6 daqiqa). Ushbu bosqichda professor-o'qituvchi videoko'zgu yordamida o'tilgan mavzu bo'yicha ochiq va yopiq testlarni, krossvordlarni va mantiqiy fikrlashga oid topshiriqlarni HEMIS axborot tizimi yoki MOODLE platformasidan foydalanib taqdim etadi. Bunda talabalar o'z javobini bildiradi. Talaba tomonidan berilgan javobni professor-o'qituvchi belgilaydi. Agar javob to'g'ri bo'lsa navbatdagi savolga o'tiladi. Aks holda professor-o'qituvchi navbatdagi talabaning javobini tinglab, uni beligilaydi. Ushbu bosqichda berilgan topshiriqlarni professor-o'qituvchi loyihalashda va ularni ma'ruza mashg'ulotlarida qo'llashda dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasidan foydalanish tavsiya etiladi.

Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi – bu maxsus vositalar (dasturlashtirilgan darslik, maxsus o'quv mashinalari, kompyuterlar va boshqalar) yordamida oldindan ishlab chiqilgan o'quv dasturi bo'yicha mustaqil individual ta'lim texnologiyasi. Bu har bir talabaga o'zining individual xususiyatlariga (o'rganish tezligi, darajasi va boshqalar) muvofiq o'qitishni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

- fanlardan, jumladan geografiya fanlaridan o'quv materialini alohida kichik, sodda va tushunarli ma'lumotlarni yetkazish;
- har bir qismni o'zlashtirishga

qaratilgan muayyan harakatlarni izchil amalga oshirish va assimilyatsiyasini tekshirish;

- nazorat uchun berilgan dastlabki topshiriqlarini to'g'ri bajarandan so'ng, navbatdakisiga o'tishga ruxsat beriladi;

- talabalarning o'zlari (ichki fikr-mulohazalar) va professor-o'qituvchi (tashqi fikr-mulohazalar) uchun ochiq bo'ladigan nazorat topshiriqlarini bajarish natijalarini aniqlash.

Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasini ma'lum bir bilim birligini o'zlashtirish uchun harakatlar ketma-ketligini belgilaydi. O'quv qo'llanmalari dasturlashtirilgan darslik yoki boshqa turdagi bosma qo'llanma (mashinasiz dasturlashtirilgan o'qitish) yoki o'quv mashinasi tomonidan taqdim etilgan dastur (mashinada dasturlashtirilgan o'qitish) shaklida bo'lishi mumkin. Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi uchta tamoyilga asoslanadi: chiziqli, tarmoqli va aralash.

Dasturlashning chiziqli tamoyili bilan o'quv materialini ustida ishlayotgan talaba dasturning bir bosqichidan ikkinchisiga ketma-ket o'tadi. Bunday holda, barcha talabalar dasturning belgilangan bosqichlarini izchil bajaradilar. Farqlar faqat materialni o'rganish tezligida bo'lishi mumkin. Bu esa geografiya fanini o'qitishda, xususan talabalarning geografiya fanidan bilimini baholashda va o'zlashtirilgan materiallarni qayta takrorlashda samarali hisoblanadi. Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasining tarmoqlangan tamoyilidan foydalanganda to'g'ri yoki noto'g'ri javob bergan talabalarning ishlari farqlanadi. Agar talaba to'g'ri javobni tanlagan bo'lsa, u javobning to'g'riligini tasdiqlash va dasturning keyingi bosqichiga o'tish ko'rinishida mustahkamlash oladi. Agar talaba xato javobni tanlagan bo'lsa, unga yo'l qo'yilgan xatoning mohiyati tushuntiriladi va unga dasturning oldingi ba'zi bosqichlariga qaytish tavsiya etiladi. Tarmoqlangan dasturlash tamoyili chiziqli bilan solishtirganda, talabalarning o'rganishini ko'proq individuallashtirishga imkon beradi. To'g'ri javob bergan talaba tezroq oldinga siljishi, bir ma'lumotdan ikkinchisiga kechiktirmasdan o'tishi mumkin. Aralash dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi esa chiziqli va tarmoqlanuvchini o'zida birlashtiradi.

Shunday qilib, dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasini yuqorida keltirilgan imkoniyatlarini hisobga olgan holda geografiya fanlaridan mashg'ulotlarni, xususan talabalarning ma'ruza mashg'ulotlarida o'zlashtirilgan materiallarini qayta takrorlashda foydalanish samarali

hioblanadi. Bunda dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasining tarmoqlanish tamoyilidan foydalanish tavsiya etiladi.

2-bosqich. Yangi mavzu bayoni (50-60 daqiqqa). Ushbu bosqichda yangi mavzu bayoni taqdim etiladi. Bunda taqdimotli dasturlardan va videoma'ruzalardan foydalaniladi.

2.1-bosqich: multimediali taqdimotlardan foydalanish (15-20 daqiqqa). Geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni multimediali taqdimotlar asosida tashkil etish orqali talabalarga ma'lumotlarni animatsion va obrazli ravishda yetkazish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Multimediali taqdimot har xil turdagi kompyuter dasturlari elementlarini (namoyish, boshqarish, modellashtirish, ma'lumotnoma va o'quv dasturlari) va bir qator funksiyalarni amalga oshiradi. Turli xil ma'lumot tashuvchilar shaklida taqdim etilgan o'quv materiallari: matnlar, rasmlar, geografik xaritalar, videolavhalar, tovushli ma'lumotlar, kompyuter animatsiyasi asosida geografiya faniga oid o'quv-ma'lumotlarni samarali yetkazib berish imkoniyatini ta'minlaydi.

Shu bilan birga geografiya fanidan multimediali taqdimotlar asosida tashkil etilgan ma'ruza mashg'ulotlari geografik va tabiiy obyektlar yoki hodisalar haqida aniqroq tasavvurlarning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Multimediali taqdimotdan turli ta'lim sharoitlarida foydalanish mumkin: professor-o'qituvchi va talabalar bilan muammoli masalalar bo'yicha o'zaro fikr almashishda, materialni umumlashtirish va mustahkamlashda, uni takrorlash, tizimlashtirish jarayonida va hokazo.

Shunday qilib, geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda multimedia taqdimotidan foydalanish zarur bo'lgan hollarda tavsiya etiladi:

1. Talabalarining bevosita kuzatish mumkin bo'lmagan tabiiy obyektlar, jarayonlar, hodisalar (okeanlar, dengizlar, tog'lar, aysberglar, xorijiy mamlakatlarning o'simlik va hayvonot dunyosi, konchilik, tabiiy ofatlar va boshqalar) bilan tanishtirish.

2. Mikro yoki makro obyektlarni (sayyora, materik va boshqalar) bilan tanishtirish.

3. Didaktik o'yinlarni o'tkazish (krossvordlarni birgalikda yechish, mantiqiy topshiriqlarni bajarish va boshqalar).

Multimediali taqdimotni yuqorida keltirilgan imkoniyatlarini hisobga olgan holda geografiyadan ma'ruza mashg'ulotlarda foydalanish muhim hisoblanadi. Multimediali taqdimotlar didaktik vositaga aylanishi uchun professor-o'qituvchi o'quv ma'lumotlarni

samarali loyihalashi talab etiladi. Shuning uchun geografiya fanidan multimediali taqdimotlarni loyihalashda prezi.com platformasidan foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu platformadan foydalanib geografiya faniga oid multimediali taqdimotlarni loyihalashda, uning nafaqat asosiy didaktik va uslubiy talablarga, balki ekranda taqdim etilgan axborotni idrok etishning psixologik xususiyatlariga ham javob berishini hisobga olish kerak. Shuningdek, monitor ekrani interfaol doskaga o'quv va kognitiv jarayon uchun qulay shart-sharoit yaratuvchi ergonomik talablarga amal qilish muhim sanaladi. Shuning uchun geografiya fanlariga oid taqdimotlarni loyihalashda quyidagi pedagogik shartlarga amal qilish tavsiya etiladi:

- qo'llaniladigan vizual o'quv vositalar talabalarining yoshiga mos bo'lishi kerak;

- vizual o'quv vositalarni meyorida qo'llash va uni mashg'ulotning tegishli vaqtida ko'rsatilishi lozim;

- illyustratsiyalarni aniq ajratib ko'rsatish zarur;

- vizual o'quv vositalarning mazmuni bilan to'g'ri muvofiqlashtirilgan bo'lishi muhim sanaladi.

Multimediali taqdimotlarni yaratishda ranglardan oqilona foydalanish uchun psixofiziologik talablarni, ranglarning kombinatsiyasini hisobga olish kerak. Ko'rinib turibdiki, yorqinroq ranglar inson e'tiborini yanada kuchliroq jalb qiladi. Shu bilan birga, obyektning yorqinligi ko'p jihatdan nisbiydir, xususan, u idrok etilayotgan obyektning foniga, obyekt rangi va uning fonini nisbatiga bog'liq. Shunday qilib, eng yorqin idrok etilgan rang sariq fonda qora rangdir. Bundan tashqari, idrok yorqinligini pasaytirish shkalasi quyidagicha: oq rangda yashil va ko'k, oqda ko'k va yashil, oqda qora, oqda sariq, qorada sariq, qizilda oq, qorada oq, sariqda qizil, qizilda yashil, qizil rangda yashil rangda.

Shu bilan birga doskada eslatmalar, chizmalar, diagrammalar, jadvallarda turli xil grafik konstruksiyalar tuzishda idrok etishning quyidagi xususiyatlarini hisobga olish kerak. Eng muhim ma'lumotlar bo'lishi kerak taxtaning yuqori o'ng qismida joylashgan. Grafik tasvir elementining (harflar, raqamlar, belgilar) eng kichik balandligi (millimetrd) $H = 3L$ formulasi bilan aniqlanadi, bu erda L – metrdagi tomoshabin uzunligi.

Agar element tasvirining balandligi kamroq bo'lsa, u holda tomoshabinlarning orqa qismidan ular tomonidan idrok etilmaydi. Bunday holda, tasvirning balandligi va kengligi nisbati 5:3 bo'lishi tavsiya etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hatto chiziqlarning tabiati

ham grafik ma'lumotni qabul qilishda diqqatni jamlash uchun muhimdir. Shunday qilib, gorizontaldan ko'ra vertikal chiziqlarni tanib olish uchun ko'proq vaqt talab etiladi, chunki teng uzunlikdagi vertikal chiziqlar gorizontaldan 25-30% uzunroq ko'rinadi. Eng uzun o'qish vaqti tire chiziqli chiziqlarga, qisqaroq vaqt esa chiziqli chiziqlarga sarflanadi. Eng kichik vaqt qattiq chiziqlarni o'qishga sarflanadi.

Yuqorida keltirilgan tavsiyalar asosida loyihalangan multimediali taqdimotlar asosida geografiya fanidan tashkil etilgan ma'ruza mashg'ulotlarni qiziqarli, vizual shaklda o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa talabalarning geografiya faniga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga va tasavvurlarini kengaytirishga erishiladi.

2.2-bosqich: Videoma'ruzalardan foydalanish. Videoma'ruzalar yordamida talabalar o'rganilayotgan qit'alarining tabiati va aholisi, tabiiy jarayonlar haqida to'liq tasavvurga ega bo'ladi. Shuningdek, turli tabiiy va ijtimoiy sharoitlarda insonlarning hayoti va xo'jalik faoliyati bilan tanishish imkoniyatini yaratadi. Videoma'ruzalar professor-o'qituvchini kelajakda foydalanishi mumkin bo'lgan vizual tasvirlar zaxirasini to'ldirish imkoniyatini beradi. Masalan, talabalar palma daraxtini bilishadi, lekin ular o'zlarining individual turlarini - Hindiston yong'og'i, xurmo, moy va boshqalarni yaxshi ajrata olmaydilar. Videoma'ruzalarda talabalar turli tabiiy hududlarning o'simliklari va hayvonot dunyosini tabiiy muhitda ko'rishadi. Videoma'ruzalar estetik tarbiyaga hissa qo'shadi, o'quv materialini hissiy idrok etishni oshiradi.

Videoma'ruzalar bilan ishlash usuli o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shuning uchun ma'ruza mashg'ulotiga mos keladigan alohida parchalarni ko'rsatish kerak. Odatda, biror davlat (Hindiston, Efiopiya, O'zbekiston, Mo'g'uliston Xalq Respublikasi va boshqalar) haqida suratga olingan videolavhalar avval materikning o'rganilayotgan qismining tabiatini, so'ngra keyingi mashg'ulotlarda, uning hayotini ko'rsatish kerak. Mamlakat haqidagi videolavhalar qit'alarining ma'lum hududlarini o'rganishda samarali namoyish etiladi, bu yerda biz tabiat va insonlar hayoti haqida ma'lumot beriladi.

Geografik videolavhalar - bu mashg'ulotga real (virtual) hayot elementlarini kirituvchi, shuningdek, talabalarning videolavhalar bilan malakali ishlashga o'rgatuvchi turli xil bilimlardir. Bu borada V.A.Shenev, Y.N.Sinitsin, YE.V.Kroxmal, B.D.Suyatin, T.V.Pavlova, Ye.V.Podvalnayalarning fikriga ko'ra, videolavhalar yordamida hal

qilinishi mumkin bo'lgan o'quv vazifalar quyidagilardan iborat:

1. Geografik tafakkurini oshirish.
2. Geografik tasavvurlarini kengaytirish.
3. Eshitish, vizual e'tibor va xotirani rivojlantirish.

Shu bilan birga videoroliklardan foydalanish quyidagilarga imkon beradi:

4. O'quv materialini chuqurroq idrok etish.
5. Talabalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirish.
6. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid savodxonlik darajasini oshirish.
7. Professor-o'qituvchi - bilim tarjimoni ro'idan professor-o'qituvchi - tarbiyachi roliga o'tish.

8. O'zini o'zi rivojlantirish imkoniyati.
9. Talabalarning geografiya faniga bo'lgan qiziqishini oshirish.
10. Geografiya fanlariga oid o'rganilayotgan mavzu bo'yicha talabalarda asosiy tushunchalarni shakllantirishga yordam berish.

11. Geografiya fanlarini mustaqil o'zlashtirishga tayyorlanish.

12. Geografiya fanlariga oid qobiliyatlarini va intellektini rivojlantirish.

13. Amaliyotda qo'llash uchun zarur bo'lgan aniq bilimlarni egallash.

14. Ta'limni individuallashtirishga ko'maklashish.

Shu bilan birga geografiya darslarida videoroliklardan foydalanganda motivatsiyaning ikki turi rivojlanadi:

1. Qiziqishini oshirish.
2. O'rganilayotgan materialni tushuna olishini ko'rsatish orqali erishiladigan motivatsiya. Bu o'z kuchiga ishonch va yanada qoniqishni takomillashtirish istagini uyg'otadi.

Shuningdek, ma'ruza mashg'ulotlarida videoroliklardan foydalanish talabalarning aqliy faoliyatining turli tomonlarini, birinchi navbatda, diqqat va xotirani rivojlantirishga yordam beradi. Auditoriyada tomosha qilishda birgalikda kognitiv faoliyat muhiti mavjud. Bunday sharoitda hatto e'tiborsiz talaba ham diqqatli bo'lib qoladi. Buning natijasida ixtiyorsiz diqqat ixtiyoriylikka aylanadi. Diqqatning intensivligi esa yodlash jarayoniga ta'sir qiladi. Axborotni qabul qilish uchun turli kanallardan foydalanish (eshitish, ko'rish, vosita idroki) geografik materialni o'rganish kuchiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Videoma'ruzalar va videoroliklarning yana bir afzalligi - talabalarga taassurot va hissiy ta'sir etadi. Shuning uchun asosiy e'tibor talabalarning geografik jarayon va hodisalarni

o'rgatishda videoma'ruzalar va videoroliklardan foydalanishni zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish bugungi geografiya ta'limida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, videoma'ruzalar va videoroliklarning talabalarga ta'sirini psixologik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Har bir talaba va guruh auditoriyasining e'tiborini jalb qilish;
- Uzoq muddatli xotira hajmiga ta'sir qilish va yodlash kuchini oshirish;
- Talabalarga hissiy ta'sir ko'rsatish va faolligini oshirishning o'quv motivatsiyasi.

Videoma'ruza va videoroliklarning keltirilgan imkoniyatlarini hisobga olgan holda oliy ta'lim muassasalarida geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarga faol joriy etish lozim.

2.3-bosqich: Interaktiv xaritalardan foydalanish (10-15 daqiqa). Ushbu bosqichda ma'ruza mashg'ulotlarini olib borishda interaktiv xaritalardan foydalaniladi. Interaktiv xaritalar geografiyani o'rganishning yangi interaktiv vositasidir. Bir tomondan, interaktiv xaritalar geografik xaritaning xususiyatlariga ega, ya'ni, maxsus til an'anaviy belgilar yordamida yer yuzasining kichraytirilgan tasviridir. Boshqa tomondan, ular geografik axborot tizimlariga yaqinlashtirilgan yangi xususiyatga ega xarita mazmunini o'zgartirish qobiliyati.

Interaktiv xarita o'ziga xos qatlamlar to'rdir. Ushbu xarita geografik axborot qatlamlari to'plami sifatida berilgan. Har bir qatlam ma'lum bir mavzuga bag'ishlangan, ma'lum bir obyekt guruhini o'z ichiga oladi, shuning uchun bunday qatlamlar ko'pincha tematik qatlamlar deb ataladi. Mazkur vositalardan geografiya darslarida foydalanish materik yoki kichik maydon bo'lishidan qat'iy nazar, bitta hudud uchun har xil tarkibdagi tematik xaritalarni taqqoslashda samarali hisoblanadi.

Bu borada A.B. Janzakov, Y.V.Arbutov, V.N.Voronov, Y.M.Kuznetsov, S.I.Maslovlarning fikriga ko'ra, interaktiv xaritalar bu interaktiv geografik o'quv vositasining yangi turidir. Interaktiv xaritalar bilan ishlashda professor-o'qituvchi har qanday bosqichi uchun zarur bo'lgan nostandart vizual tasvirlarni yaratish imkoniyatiga ega. Interaktiv xaritalar maxsus tilda odatiy belgilar yordamida Yer yuzasi tasvirlarini kichraytirilgan, boshqa tomondan ular geografik axborot tizimlariga yaqinlashtirilgan yangi xususiyatga ega (xarita tarkibini o'zgartirish imkoniyati). Ushbu turdagi xaritalar bilimlarni interfaol rejimda, yangi materialni o'rganish jarayonida sinab ko'rish, tasdiqlovchi xulosalarni tuzish,

taqqoslash va ma'lumotni taqdim etishni bir vaqtning o'zida foydalanish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, modellashtirish va dizayn bo'yicha ijodiy ish uchun keng imkoniyatlarga ega.

Interaktiv xaritalar mavzuni bilish jarayonining jozibadorligini ochib beradi. Interfaol rejimda ishlash mavzuga hissiy munosabatni rag'batlantiradi, motivatsiyani oshiradi, o'rganishga qiziqish uyg'otadi, muvaffaqiyatga erishish uchun sharoit yaratadi. Shuningdek, turli xil boshqaruv turlarini tashkil etishga yordam beradi: boshlang'ich, joriy va yakuniy.

Interaktiv xaritaning interfaolligi keng tarqalgan boshqaruv turlaridan birini darhol tekshiriladigan geografik diktatsiyani ta'minlaydi, chunki o'zini o'zi sinab ko'rish talabalarining munosib o'zini o'zi anglashini shakllantirish vositasidir".

Interaktiv xaritaning keltirilgan imkoniyatlarini hisobga olgan holda geografiya fanlariga oid ma'ruza mashg'ulotlarini olib borishda foydalanish lozim. Misol tariqasida Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish mavzudan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda quyidagi muhitlardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. <https://obr.1c.ru/mapkit/geography.html>
2. <https://maps-for-free.com/>
3. <http://bigkarta.ru/map-italy.htm>
4. <http://geacron.com/home-en/?sid=GeaCron263614>

Tavsiya etilayotgan muhitlar ochiq foydalanishga mo'ljallanganligi va foydalanish soddaligi bilan samarali hisoblanadi.

3-bosqich. Yangi mavzuni takrorlash (5-8 daqiqa). Ushbu bosqichda mavzuga oid talabalarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bo'yicha topshiriqlar berib boriladi. Mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bo'yicha topshiriqlarni berishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalaniladi.

Muammoli ta'lim bu mantiqiy fikrlash jarayoni (tahlil, umumlashirish va boshqa shu kabilar) va talabalarining izlanishli faoliyati qonuniyatlarini (muammoli vaziyat, bilishga qiziqish, ehtiyoj) hisobga olib tuzilgan ta'lim va o'qitishning dastlabki ma'lum bo'lgan usullarini qo'llash qoidalarining yangi tizimidir. Shuning uchun ham muammoli ta'lim ko'proq talabalarni fanlardan, xususan geografiya fanlaridan fikrlash qobiliyatining rivojlanishini ta'minlaydi. Muammoli ta'lim ilmiy bilim va tushunchalarni, dunyoqarashni shakllantirish, shaxs va uning intellektual faolligini har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida rivojlantiruvchi ta'lim bo'lib qoladi.

Muammoli ta'lim nazariyasi talabani

intellektual kuchining rivojlantiruvchi ta'limni tashkil qilishning pedagogik – psixologik yo'llari va usullarini tushuntiradi.

Geografiya fanlaridan muammoli vaziyatlarning roli va ahamiyatini aniqlash talaba faol fikrlash faoliyatining pedagogik – psixologik qonuniyatlarini izchil ravishda hisobga olish asosida o'quv jarayonini qayta qurish g'oyasiga olib keldi. Yangi pedagogik faktlarni nazariy jihatdan mulohaza qilib ko'rish asosida muammoli ta'limning asosiy g'oyasi aniqlanadi: muammoli ta'limda geografiya faniga oid bilim talabalarga tayyor holda berilmaydi, balki ular tomonidan muammoli vaziyat sharoitlarida mustaqil bilish faoliyati jarayonida egallab olinadi.

Ma'lumki, shaxsni har tomonlama rivojlanishining muhim ko'rsatkichi – yuqori darajada fikr yuritish qobiliyatining mavjudligidir. Agar ta'lim ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga olib borsa, u holda uni o'zning zamonaviy ma'nosida rivojlanuvchi ta'lim deb hisoblash mumkin. Rivojlanuvchi ta'lim deb, ya'ni umumiy va maxsus rivojlanishga olib keladigan shunday ta'limni hisoblash mumkinki, unda professor-o'qituvchi maxsus pedagogik vositalar yordamida o'z talabalarini geografiya fani asoslarini o'rganish jarayonida fikrlash qobiliyati va bilish ehtiyojini shakllantirishni maqsadga yo'naltirilgan ish faoliyatini olib boradi.

Muammoli ta'limning yuqoridagi

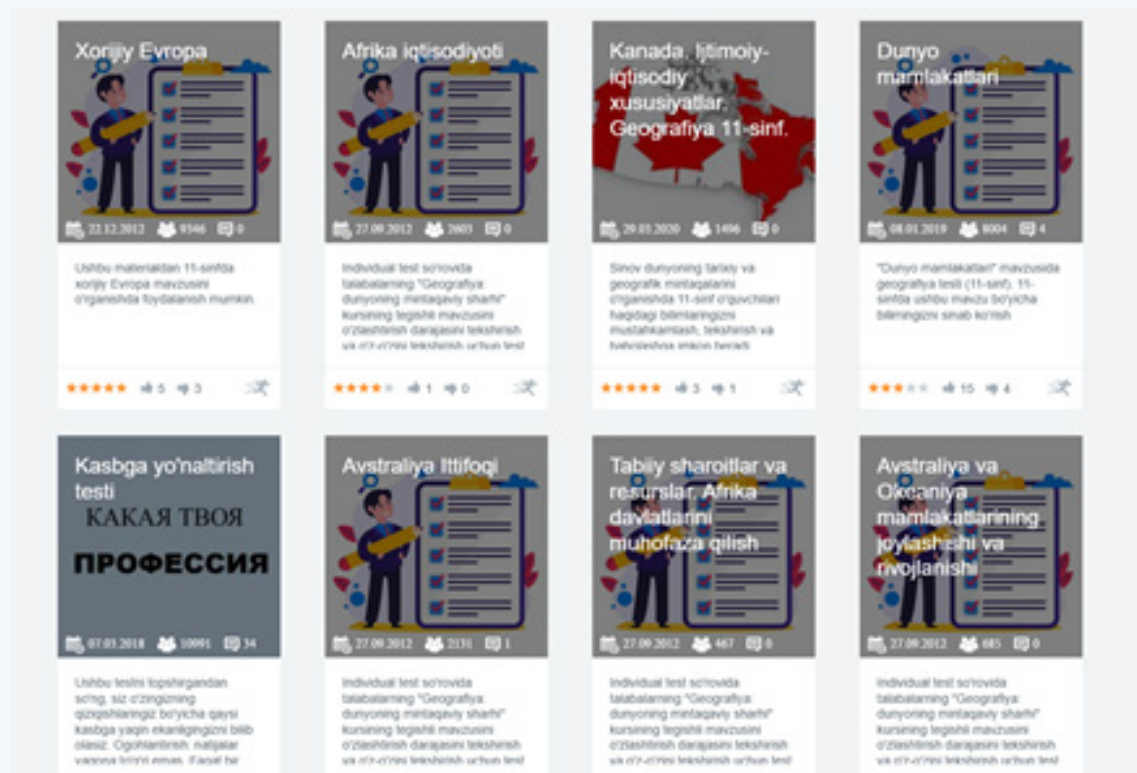
imkoniyatlarini hisobga olgan holda, geografiya fanlarini o'qitish jarayoniga qo'llash uchun professor-o'qituvchi quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- o'quv dasturi bo'yicha mavzularni muammoli mashg'ulot shaklida o'tish mumkinligiga;
- mavzu matnidagi masalalar bo'yicha muammoli vaziyatni keltirib chiqaradigan savollar, topshiriqlarni aniqlash, bunda didaktikaning ilmiylik, tizimlilik, mantiqiy ketma-ketlik, izchillik tamoyillariga amal qilish;
- talabalarining bilish faoliyatini faollashtirish va boshqarishni ta'minlaydigan vosita va usullarini aniqlashi, ulardan o'z o'rnida va samarali foydalanish yo'llarini belgilash.

Bu kabi talablar asosida o'tilgan geografiya fani mashg'ulotlari, shu jumladan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarni mantiqiy, algoritmik fikrlashga va berilgan muammolarni mustaqil ravishda yechishga oid kompetensiyalari shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun ma'ruza mashg'ulotlarida yangi mavzuni takrorlashda va mustaqil ta'lim topshiriqlarini berishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish lozim.

Xulosa va takliflar

Ilgari surilgan tadqiqot ham ushbu

2-rasm. Xorijiy axborot ta'lim muhitlaridan foydalanish jarayoni

masalaga qaratilgan bo'lib, ya'ni geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarni tashkil etishda muammoli ta'lim texnologiyasini va axborot ta'lim muhitlarini o'zaro integratsiyalash asosida foydalanish nazarda tutilgan.

Misol tariqasida Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish mavzusida ma'ruza mashg'ulotlarni takrorlashda global tarmoqning <https://onlinetestpad.com/ru/tests/geography/11class> manziliga joylashtirilgan savollardan foydalanish tavsiya etiladi.

Ushbu tavsiya etilayotgan axborot ta'lim muhitlaridan foydalanib geografiya faniga oid bilimlarni takrorlash va mustahkamlash imkonini beradi.

4-bosqich. Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar (5-6 daqiqa). Ushbu bosqichda talabalarga auditoriyadan tashqarida mustaqil bajarish uchun topshiriqlar beriladi. Mustaqil ta'lim topshiriqlarni bajarishda veb-vest ta'lim texnologiyasidan foydalanish tavsiya etiladi. Beriladigan topshiriqlar to'rt xil darajada bo'lish tavsiya etiladi:

1-bosqich. Motivatsiyasini oshirish. Bunda talabalar xorijiy axborot ta'lim muhitlaridan foydalanib Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish mavzusini mustahkamlaydi va quyidagi

<https://learningapps.org/index.php?category=6&subcategory=49267&s=>

muhitga joylashtirilgan mantiqiy topshiriqlarni bajaradi.

2-bosqich. Ijodiy qobiliyatini rivojlantirish. Bunda talabalar Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish mavzusi bo'yicha fan dasturida (sillabus) keltirilgan mustaqil topshiriqlarni bajarishi nazarda tutilgan.

3-bosqich. Kognitiv fikrlashini rivojlantirish. Bunda talabalar Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish mavzusiga oid topshiriqlarni kompyuterning amaliy dasturlaridan, mobil ilovalardan va onlayn platformalardan foydalanib bajarishdan iborat: geografik xaritalarni chizish; geografiya faniga oid videodarslarni tayyorlash; interaktiv xaritalarni tayyorlash; elektron ochiq va yopiq testlarni ishlab chiqish; krossvordlar tayyorlash.

4-bosqich. Tadqiqotchilik ko'nikmalarni shakllantirish. Bunda talabalar Afrika materigini tabiiy geografik rayonlashtirish mavzusiga oid keys topshiriqlarni bajaradi.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan metodikadan foydalanib, geografiya fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etish samarali hisoblanadi. Bunda mashg'ulotlarni qiziqarli, bahs munozaraga boy ravishda tashkil etishga erishiladi.

The screenshot shows the LearningApps.org website interface. At the top, there is a search bar and navigation links: "Все упражнения", "Новое упражнение", "Создать коллекцию", and "Вход". The main content area is titled "Категория: География" and displays a grid of educational app cards. The cards include:

- Австралия
- Азия
- Америка
- Антарктида
- Арктика
- Атмосфера
- Африка
- Беларусь
- Внутренние воды
- Водоёмы
- Воды России
- Географическая карта
- Геоэкология
- Гидросфера
- Глобальные проблемы
- Города
- Евразия
- Европа
- Животные
- Климат
- Климат России
- Латинская Америка
- Литосфера
- Материки
- Мировое Хозяйство
- Население мира
- Океан
- Окружающий мир
- Полезные ископаемые
- Природа Земли
- Природные зоны
- Растительный мир
- Рельеф земли
- Россия
- Северная Америка
- Солнечная система
- Страны
- Туризм
- Хозяйство России
- Части света
- Читаем карту
- Экономические районы
- Южная Америка
- биосфера
- геология
- экология
- Қазақстан

Below the grid, there are several app cards with images and titles:

- Номенклатура Австралии.
- Клімат і кліматичні пояси материка
- Географические открытия и
- Физическая карта Австралии
- Номенклатура материка Австралия.
- Австралія. Географічне
- Класифікація
- Животніе Австраліи
- Природа Австраліи
- Кто хочет стать миллионером?

3-rasm. learningapps.org axborot ta'lim muhitida foydalanish jarayoni

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Лутфиллаев М.Х. Олий таълим ўқув жараёнида такомиллаштиришда ахборот технологияларини интеграциялаш назарияси ва амалиёти (Информатика ва табиий фанлар мисолида) // Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2007. – 246 б.
2. Лукинова Н. Г. Самостоятельная работа как средство и условие развития познавательной деятельности студента // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Ставрополь, 2003. – 177 с.
3. Лю Цзея. Анализ понятий «дистанционное образование» и «дистанционное обучение». История возникновения и развития дистанционного образования в мире // Молодой ученый. 2020. – № 49 (339). – С. 402-406.
4. Magen-Nagar, N. The impact of an online collaborative learning program on students' attitude towards technology / N. Magen-Nagar, M. Shonfeld // Interactive Learning Environments. – № 26(5). – 2018. – С. 621-637.
5. Матсаидова С.Х. Мактаб ўқувчиларида табиий географик матнлар билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Ташкент, 2008. – 26 б.
6. Marina V. Nevskaya. schools of the air in australia: the modern distant learning prototype // наука телевидения. – № 14.4, 2018. – С. 192-226.
7. Maria E.P. O ensino da biologia e geologia com recurso às tecnologias da informação e comunicação: implicações para a aprendizagem. doutoramento em educação. Especialidade em Tecnologias de Informação e Comunicação na Educação. 2013. – 428 p.
8. Мирсанов У.М. Умумий ўрта таълим мактабларида математикани амалий дастурлар ёрдамида ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси (5-6-синфлар мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2019. – 190 б.
9. Митрофанова Ю. В. Особенности организации учебной деятельности учащихся при работе с электронным учебником в 7 классе // География и экология в школе XXI века. – Москва, 2004. – № 2. – С. 56-63.
10. Мосин В. В. Полевые практики как условие формирования профессиональной компетентности будущего учителя географии // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – СПб., 2015. – 156 с.
11. Мусамедова К.А., Халиков А.А. Анализ методов дистанционного обучения и внедрения дистанционного обучения в образовательных учреждениях // Труды Северо-Кавказского филиала Московского технического университета связи и информатики. 2013. – № 1. – С.458-461. <http://umo.skf-mtusi.ru/sbornik/sb2013-1.pdf>
12. Мусатаева И. С. Методика разработки и использования средств информационно-коммуникационных технологий для формирования геометрической компетентности учащихся основной школы // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Алма-Аты, 2008. – 227 с.
13. Надери М.Г. Психолого-педагогические основы использования информационно-коммуникативных технологий как средства повышения эффективности процесса обучения на уроках географии в школах Исламской Республики Иран // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Душанбе, 2012. – 18 с.
14. Низамова С.А. Кимё ўқитиш самарадорлигини оширишда мультимедиа технологиясидан фойдаланиб, квалиметрик ёндашув асосида таҳлил қилиш методикаси // Педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2022. – 60 б.
15. Никадамбаева Ҳ.Б. «Ўзбекистон табиий географияси» фанини ўқитишда компьютер технологияларидан фойдаланиш методикаси (олий таълим мисолида) // Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2012. – 223 б.

Application, place and future of digital technologies in the educational system

Farkhod Mulaydinov

Head of the academic department of Kokand University

ORCID: 0000-0002-3757-7925

Akhrorjon Abdullaev

4th-level student of the economics department of Kokand University

ORCID: 0009-0006-3762-1427

Maxliyoxon Odilova

2nd level student of primary education at Kokand University

ORCID: 0009-0006-2170-1545

Key words

Digital technologies, digital classroom, education, students, teaching, development, VR, economic growth

Annotation

One of the main components of the United Nations 2030 sustainable development agenda is quality education. It aims to provide inclusive and equal quality education for all. Digital technologies have emerged as an important tool to achieve this goal. These technologies have had a strong impact on the education system. The recent COVID-19 pandemic has further institutionalized the use of digital technologies in education. Digital technologies are changing the paradigm in the entire education system. He is not only a provider of knowledge, but also a co-author, consultant and evaluator of information. Technological improvements in education are making life easier for students. Instead of using pen and paper, students these days use a variety of software and tools to create presentations and projects. Compared to the pack of laptops, the iPad is relatively light. Unlike a heavy book, an e-book is easier to read. These methods help to increase interest in research. This article provides a brief overview of the need for digital technologies in education and discusses key applications and challenges in education.

Introduction

Sustainable development includes social well-being that depends on education. Information technology has emerged to disseminate common knowledge and is the main driving force behind educational reforms. The introduction of teaching tools with the help of new technologies such as mobile devices, smart tablets, MOOC technology, laptops, simulations, dynamic visualization and virtual laboratories has changed the education in schools and institutions. The Internet of Things (IoT) has proven to be one of the most cost-effective ways to educate young minds. It is also a robust mechanism for integrating a world-class educational experience for all. Educational technology companies are constantly trying to create new solutions to

expand access to education for individuals who do not have access to appropriate educational institutions. Social media has come a long way as a learning tool. A large number of teachers and students use social media as an important element of the overall e-learning experience. This is an important place to share information about important topics today. In addition to being able to share information anywhere, anytime, social media sites are a great source of networking opportunities for social activities and possibly new jobs.

The educational landscape is undergoing drastic changes due to the relentless flow of digital technologies. From interactive whiteboards to virtual reality experiences, the way we learn and teach is evolving at an unprecedented pace. This article delves into the exciting world of digital education and

explores how technology is reshaping various aspects of the education system. We begin by exploring the current use of digital technologies in classrooms around the world. We analyze a variety of tools used by educators, including online learning platforms, educational programs, and collaborative programs. By analyzing their teaching methodology and impact on student engagement, we paint a vivid picture of the digital revolution taking place within the four walls of our schools.

Next, we will focus instead on digital technologies in the broader education ecosystem. We explore the challenges and opportunities associated with integrating technology into existing frameworks. Issues such as fair use, responsible use and digital literacy are central to this debate as we grapple with the question of how to use technology effectively without exacerbating existing inequalities.

Finally, we look at the future of digital technologies in education. We explore emerging trends such as artificial intelligence, personalized learning, and gamification of education. Looking into the crystal ball of technological advancement, we envision a potential future where technology blends with traditional pedagogy to create dynamic and individualized learning experiences for all.

Traditional classroom instruction cannot provide an immediate learning environment, faster assessment, and greater engagement. On the contrary, digital educational tools and technologies fill this gap. Some of the benefits that such technologies provide are unmatched by traditional learning methodologies. As smartphones and other wireless technology devices become more popular among the general public, schools and educational institutions can take advantage of technology by embedding it in the classroom. In fact, the flexibility and unobtrusive nature of today's technology makes learning even more attractive to the next generation. However, this can be a terrible way to manage in the first place, as traditional teachers are hesitant to introduce modern technology and gadgets into the school, seeing them as distractions rather than intelligent learning aids. Our online class calendar, where we can display class schedules, assignment schedules, field trips, speaker events, exam schedules, or semester breaks, helps students plan accordingly.

The **COVID-19** pandemic, lockdown and quarantine are three concepts that have recently entered our lexicon. People all over the world are aware of the disaster caused by

the coronavirus epidemic. In this crisis, digital technologies at least keep the education system stable. Integrating technology into education provides students with an engaging learning experience that allows them to stay more engaged in the subject matter without distraction. The use of projectors, computers and other modern technical tools in the classroom can make learning interesting for students. Student learning can be more dynamic and engaging by setting up tasks that include technology resources, oral presentations, and group participation in the classroom. Engagement can extend beyond verbal communication.

From the environmental impact of using less paper for handouts and books to time savings and ease of research, digital learning can reduce costs, make better use of resources, promote sustainability, and impact students and teachers alike. is a great way to expand your reach. Technology is pervasive and interrelated in many aspects of modern life and society. The digital revolution that has covered the world has also begun to permeate the field of education. It is rapidly changing the way students learn, and as a result, technology is expected to improve education by making it more affordable and accessible.

This article provides a brief overview of the use of digital technologies in education. The next three sections discuss the need for digital technologies in education and provide a brief overview of digital classrooms and the use of digital technologies in education. This is followed by a section on the challenges of digital technologies in education and the future of digital technologies in education.

Research objectives

The main research objectives of this article are:

- To study the need for digital technologies in education;
- To provide brief information about the importance of the digital classroom in education and to determine the role of using digital technologies in education;
- Identifying important problems of digital technologies in education.

Literature review

In recent years, the integration of digital technologies into education has changed the paradigms of traditional education and focused on shaping the future of education. This literature review explores key findings and insights from a variety of scholarly articles

exploring the multifaceted role of digital technologies in education. The selected articles cover a range of perspectives, methodologies, and key points, providing a comprehensive review of the current state of research in this dynamic field.

Anderson et al. (2018) examine the impact of digital technologies on student engagement in higher education. The study uses mixed methods combining surveys and qualitative interviews to assess how digital tools enhance or hinder student engagement and interaction. The findings highlight the positive relationship between some digital technologies, such as online forums and collaboration platforms, and high levels of student engagement.

Virtual learning environments (VLE) have become an integral part of modern education. Johnson and Smith (2019) examine the effectiveness of VLEs in supporting student learning outcomes. Based on a comparative analysis of traditional classrooms and virtual learning environments, research shows that well-designed VLEs can foster more interactive and personalized learning experiences, which contribute to improved academic performance and knowledge retention.

As the use of digital technologies continues to grow, educators will have a greater role to play in ensuring effective technology integration. Hargreaves and Fullan (2020) critically analyze the challenges and opportunities for teacher professional development in the digital age. The article highlights the importance of ongoing training and support for educators to navigate the evolving landscape of educational technology and maximize its potential impact on student learning outcomes.

The inclusion of digital technologies in education and its availability to all students is an urgent issue. Smith and Brown (2017) examine the accessibility of various digital tools and their impact for diverse learners, including those with disabilities. The study highlights the need for universal design principles in educational technology to promote inclusivity and meet the diverse learning needs of students.

Gamification has emerged as a popular strategy to increase student motivation and engagement. Wang et al. (2018) examine the intersection of play and learning, examining the effects of gamified elements on student motivation and learning outcomes. The study provides insight into the design principles that make games effective in educational settings and discusses potential implications for instructional design.

Methodology

During the writing of this article, a secondary analysis method was used. It was analyzed using tables and graphs from the UNESCO database for analysis and results. Graphical analysis refers to the use of visual representations such as charts, graphs, and tables to analyze data and communicate information. This method offers a number of advantages in various fields such as research, business, education and decision making.

Secondary analysis offers a powerful and versatile approach to understanding and communicating data. It takes advantage of the human ability to efficiently process visual information and makes it an important tool in various disciplines.

Analysis and results

The first question should be: What are the most important problems in education? As a basis for discussion, we consider the following three problems:

1. Equality and Inclusion: Is the realization of the right of a person to choose the education he wants and to realize his full potential through education compatible with the goal of equality? If not, how can education be the great equalizer?

2. Quality: Does the content and delivery of education support communities in achieving sustainable development goals? If not, how can education help students not only acquire knowledge, but also become agents of change?

3. Effectiveness: Does the current institutional arrangement of student learning in classrooms support the achievement of equity and quality? If not, how can education balance individualized learning and socialization needs?

When it comes to equity and inclusion, ICT and digital technologies in particular can help lower the cost of access to education for some disadvantaged groups: those living in remote areas have learning difficulties, lack time, or are deprived of educational opportunities in the past. But while access to digital technologies has expanded rapidly, there is a deep disparity in access. Affluent groups have fewer devices, are less connected to the internet (Figure 1), and have fewer resources at home. The cost of many technologies is coming down quickly, but for some it is still too high. Better-off households can afford technology earlier, giving them greater advantage and increasing inequality. Inequalities in access to technology exacerbate existing inequities in education, a

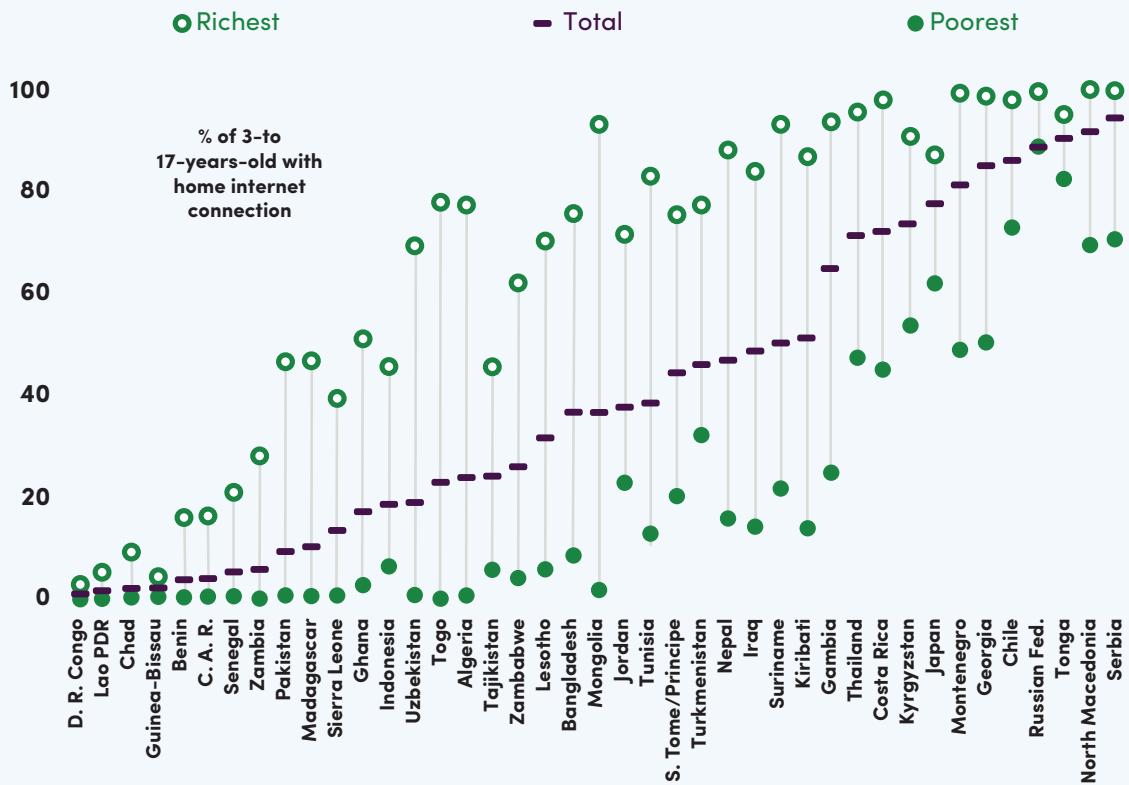

Figure 1: Internet connectivity parity

Note: Proportion of 3- to 17-year-olds with Internet access at home, by wealth quintile, selected countries, 2017–19

vulnerability that is exposed during the COVID-19 school closures.

Quality of education is a multifaceted concept. It includes appropriate information (e.g., availability of technology infrastructure), prepared teachers (e.g., teacher standards for technology use in classrooms), appropriate content (e.g., integrating digital literacy into the curriculum), and individual learning outcomes (e.g., minimum levels of literacy and numeracy) analyzes. But the quality of education should also include social outcomes. it is not enough for students to be vessels for learning; they must be able to use it to achieve socially, economically and ecologically sustainable development.

There are different views on the extent to which digital technologies can improve the quality of education. Some argue that digital technology generally creates an engaging learning environment, enlivens the student experience, simulates situations, facilitates collaboration, and enhances communication. But others argue that digital technology promotes an individualized approach to education, reducing opportunities for students to socialize and learn by observing each other in real-life settings.

Also, while the new technology

overcomes some limitations, it also brings its own challenges. Increased screen time is associated with negative effects on physical and mental health. Inadequate regulation has led to the unauthorized use of personal data for commercial purposes. Digital technology has also helped spread misinformation and hate speech, including through education.

Technology supports continuity of education in emergency situations. A mapping of 101 distance education projects during the crisis in 2020 showed that 70% used radio, television and ordinary mobile phones. During the Boko Haram crisis in Nigeria, the Technology-Enhanced Education for All program used mobile phones and radios to support the learning curve of 22,000 disadvantaged children, with significant improvements in literacy and numeracy skills. However, despite some of the limited effects noted, significant gaps remain in terms of rigorous evaluation of educational technology in emergencies. At the same time, most projects are implemented by non-state actors as short-term anti-crisis measures, creating sustainability issues; education ministries implemented only 12% of 101 projects.

Technology has supported learning during COVID-19, but millions have been left

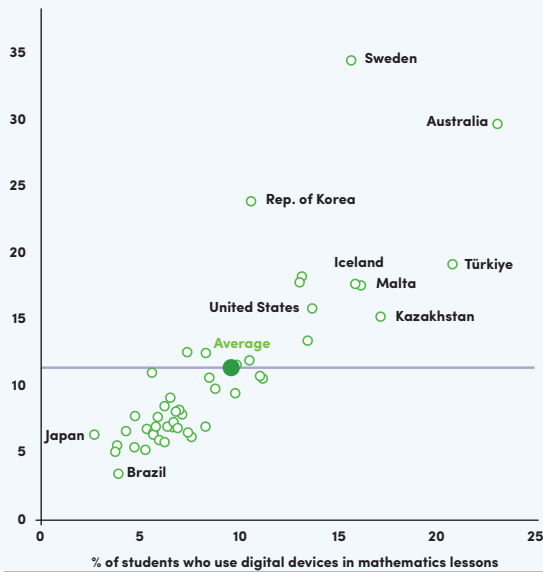

Figure 2: Technology use in math and science classrooms, even in upper-middle and high-income countries

Note: Percentage of 15-year-old students using digital devices at least one hour per week in math or science classrooms, selected upper-middle- and high-income countries, 2018

behind. With schools closed, 95 percent of education ministries have implemented some form of distance learning, potentially reaching more than 1 billion students worldwide. Many of the resources deployed during the pandemic were developed primarily in response to previous emergencies or rural education, with some countries building on decades of distance education experience. Sierra Leone has revived a Radio Teaching Program developed during the Ebola crisis, a week after schools were closed.

Mexico has expanded its Telesecundaria program to all levels of education. However, at least half a billion or 31 percent of students worldwide—mostly in the poorest (72 percent) and rural areas (70 percent)—are not being reached through distance education. Although 91% of countries have used online learning platforms to deliver distance learning when schools are closed, the platforms have reached only a quarter of students worldwide. For the rest, low-tech interventions such as radio and television were used mainly in combination with paper-based materials and mobile phones to increase interactivity.

The prevalence of ICT use in classrooms is not high even in the richest countries of the world. According to the 2018 PISA results, only 10% of 15-year-old students in more than 50 participating education systems used digital devices for more than one hour per week in mathematics and science classes on average (Figure 2). The 2018 International Computer and Information Literacy Survey (ICILS) found that in 12 participating education systems, classroom simulation and modeling software was available to more than a third of students, with a national rate of 8% in Italy up to 91% in Finland.

A meta-analysis of 43 studies published between 2008 and 2019 found that digital games improve cognitive and behavioral outcomes in math. Interactive whiteboards can support teaching and learning by integrating well with pedagogy; but in Great Britain, despite their widespread adoption, they were mainly used to replace blackboards. Augmented, mixed or virtual reality, used as an experiential learning tool for repetitive practice in life-like settings in technical, vocational and scientific subjects, is not always as effective as real-life teaching, but can be superior to other digital methods such as video demonstrations.

Discussion

Digital technologies allow students to experience the world and travel far away from the comfort of their computers. Video conferencing systems make it easy to bring a subject matter expert into our classroom face-to-face, no matter where they are. We can easily organize a video conference in the classroom with children from another institution. Online quizzes and other digital technologies engage all students, including shy kids who don't usually raise their hands in class. Online engagement tools allow you to regularly check in with students to learn about course materials and assignments. Student insights can also be used to identify areas where students struggle. Student response systems promote digital citizenship in the classroom by allowing students to participate and earn rewards. Schools play an important role in our society, and their closure has far-reaching consequences for the psychological well-being of many families and children. Digital technologies can easily overcome this

challenge. Online learning allows students to learn at their own pace, pause and replay videos, and study course content independently.

Quizzes are another active learning strategy that educational technology can support. Students can start working on a project together in the classroom and use social media, interactive whiteboards and other technologies to collaborate, communicate and bounce ideas off each other. Physical and social constraints allow students to collaborate from anywhere and at any time. Technology also allowed students to join spontaneous discussions and get immediate answers to any challenges or questions about the topic. Due to self-directed learning and individual differences, students almost always complete their work at different times.

When this happens, keeping students' attention is as simple as providing them with instructional videos, course-based games, or interactive learning tools. As a result, faster learners no longer have to wait for all their peers to finish before continuing, and slower learners are less tempted to rush through their work.

This Education 4.0 program will be implemented in the schools of the future to improve education and better prepare the potential of the next generation. In addition, artificial intelligence will help driverless cars move more efficiently and reduce harmful emissions. Materials scientists are using artificial intelligence to develop biodegradable plastic substitutes and techniques to clean our seas. Recycling and recycling may seem like simple procedures, but they are very effective tools for increasing sustainability efforts. Whether it's consumers reusing bottles to reduce plastic waste or businesses turning discarded items into new products, recycling is a game-changer for sustainability.

Small, medium and large education technology companies are starting to proliferate in the future and are offering a variety of new digital solutions to academic institutions. This will improve the quality of digital infrastructure across the country, making innovative educational technologies more accessible to the wider public. We will see the removal of all language barriers and the online availability of learning resources in regional languages. Electronic education and m-learning programs allow students and teachers to use a large amount of information. While technology will play an important role in shaping the future of education, ensuring the effective use of new teaching tools requires a

new generation of teachers who understand the importance of human connection in the classroom.

This can lead to a fulfilling and interesting career in education. Students will acquire the knowledge and skills necessary to use new educational technology to maximize their current and future benefits. In the coming years, education trends will follow growing Internet capabilities and network capacity, making it easier to incorporate innovative technologies into classrooms. However, offline (in-classroom) teaching and learning are not completely interchangeable. Thus, we have arrived at the era of hybrid teaching and learning, where both online and offline systems are integrated to improve outcomes and is envisioned as a result of the implementation of Education 4.0.

Conclusion

As we conclude our exploration of the digital revolution in education, a clear picture emerges: technology is not just an add-on, but a force that is transforming the educational landscape. We took a tour of current uses of the tools, grappled with the challenges and opportunities of integrating them, and looked at the exciting opportunities ahead.

However, the way forward is not without complications. Addressing issues of fair use, responsible use and digital literacy remain paramount. We need to make sure that the digital divide does not exacerbate existing inequalities, that technology is empowering rather than distracting, and that students have the essential skills to navigate this information-saturated world.

The future of education lies in the harmonious combination of the traditional and the technological. Imagine classrooms brimming with digital tools, personalized learning paths tailored to individual needs, and collaborative learning powered by immersive experiences that take students to the heart of historical events or to the frontiers of scientific discovery. In the future, teachers will act as guides, facilitators, and coaches, using technology to inspire curiosity, foster critical thinking, and foster a lifelong love of learning.

Ultimately, the real power of digital technologies lies not in their potential, but in their ability to enhance the human element of education. They are tools to be used wisely, not to replace the indispensable role of skilled and passionate teachers. Using this holistic approach, we can ensure that the digital revolution not only changes the way we learn,

but also unlocks the full potential of every student and prepares them to thrive in a rapidly evolving world.

This journey into the future of education is far from over. As technology continues to advance, so must our approaches to teaching and learning. Let's stay open to the possibilities, keep the challenges in mind, and strive to create a more equitable, engaging, and empowering educational experience for all.

Digital technology in the classroom refers to a variety of software and gadgets designed to help students with special needs. The most effective way to reduce the number of repetitive, time-consuming tasks of a teacher is to use technology in the classroom. Learning technology applications can save a lot of time and energy by automating or partially automating day-to-day operations such as attendance tracking and performance monitoring. teaches students responsible and strategic use of technology to help them make decisions and develop self-discipline. Technology in education helps students prepare for lifelong learning. These technologies provide students with the freedom to use digital knowledge in the virtual world and according to their own learning styles. With digital content creation tools that adapt teaching and learning, students can learn at their own pace. The digital classroom uses electronic devices and software to teach students and integrates technology into learning. The traditional classroom is transformed into a digital classroom through computers and the Internet. students can learn more effectively and track their progress with technology and sophisticated tools. In the near future, these technologies will be successfully applied to education to improve the digital learning environment and effectiveness of students. Modern technologies have played an important role in analyzing and managing complex data for long-term decision-making in areas such as climate change, air and water security, biodiversity conservation, disaster resilience, and more. and social growth. They are aimed at drastically reducing ecological and ecological problems in the production of long-term products. These technologies reduce degradation, pollution and other negative environmental impacts.

References:

1. Anderson, J. (2018). Digital Technologies and Student Engagement: A Mixed-Methods Study. *Journal of Higher Education Technology*, 12(3), 45-62.
2. Johnson, A., Smith, B. (2019). The Efficacy of Virtual Learning Environments: A Comparative Analysis. *Journal of Educational Technology Research*, 15(2), 78-95.
3. Hargreaves, C., Fullan, M. (2020). Teacher Professional Development in the Digital Age: Challenges and Opportunities. *Educational Technology & Society*, 23(1), 112-129.
4. Smith, D., Brown, L. (2017). Inclusivity and Accessibility in Digital Technologies for Education. *Journal of Inclusive Education and Technology*, 8(4), 215-230.
5. Wang, Q. (2018). Gamification and Learning Motivation: Insights from a Study on Educational Gamified Platforms. *Journal of Educational Psychology*, 20(4), 321-340.
6. Abdullaev, A. (2022). O'zbekiston iqtisodiyoti uchun jstga a'zo bo'lish sabab muammo va natijalari. *Raqamli texnologiyalar va ta'lim istiqbollari*, 1(2), 113-121.
7. Axadjon o'g'li, A. A. (2023). Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishdagi o'rni. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 271-273.
8. Axadjon o'g'li, A. A., & Murotovich, M. F. (2023). Rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli iqtisodiyot siyosati. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 294-298.

Analysis of PISA test results in Uzbekistan and prospects of preparing primary education students for PISA test

Shaxnozaxon Jumanova

Associate Professor of Kokand University, acting (PhD)

ORCID: 0009-0003-1170-1929

Akhrorjon Abdullaev

4th-level student of the economics department of Kokand University

ORCID: 0009-0006-3762-1427

Maxliyoxon Odilova

2nd level student of primary education at Kokand University

ORCID: 0009-0006-2170-1545

Key words

PISA, primary education, mathematics, reading, development, critical thinking, economy, quality of education, result.

Annotation

This article provides an in-depth analysis of the results of the PISA test in Uzbekistan and describes promising strategies for improving the readiness of primary school students for this international assessment. Examining Uzbekistan's performance in recent PISA tests, the article identifies strengths and areas for attention. Factors affecting outcomes are explored, including teaching methodology, curriculum coordination, and socioeconomic issues. A comprehensive review of Uzbekistan's primary education system lays the groundwork for discussions on adapting the curriculum to the PISA system and integrating critical thinking skills. The article emphasizes the importance of community participation in continuous teacher training, technology integration into education, and creating a conducive learning environment. Supports international collaboration to gain insight into successful educational models and suggests ways to actively involve parents in preparing students for PISA. The importance of investment in educational infrastructure is emphasized as a key factor in sustainable improvement. Prospects for primary education students are closely related to these multifaceted strategies.

Introduction

The Program for International Student Assessment (PISA) is a globally recognized assessment that assesses the performance of 15-year-old students in different countries and provides valuable insights into the effectiveness of education systems around the world. With its rich cultural heritage and growing focus on education, Uzbekistan recently participated in the PISA test, shedding light on the strengths and challenges of the primary education system.

This article analyzes the results of the PISA test in Uzbekistan, focusing on the results of primary school students and exploring potential strategies for improving their

readiness for future assessments. By studying the main results of the PISA test, it is possible to identify areas of improvement and develop targeted measures aimed at improving the quality of education in the country.

Main objectives:

- Understanding the results of the PISA test in Uzbekistan: This article provides an overview of the results of the PISA test in Uzbekistan, highlighting the achievements and areas requiring attention. By studying the performance of elementary school students in various subjects, we can gain insight into the effectiveness of current teaching methods and curriculum.

- Identifying strengths and weaknesses:

Through a detailed analysis of the PISA results, the article aims to identify the strengths and specific weaknesses of the primary education system in Uzbekistan. This nuanced understanding serves as the basis for developing targeted strategies to strengthen areas that need improvement.

- **Examining factors influencing performance:** Factors such as socioeconomic background, teaching methods, and school resources can significantly affect student performance. This article examines these factors in the context of Uzbekistan and provides a comprehensive understanding of the dynamics that influence primary school students' PISA performance.

- **Prospects for preparation:** Armed with insights from the PISA results, the article examines promising measures to better prepare elementary school students for future assessments. This includes improving curricula, teacher training programs, and introducing innovative teaching approaches tailored to the specific needs of Uzbekistan's education system.

- **Global best practice and adaptation:** Drawing inspiration from successful education systems worldwide, the article explores best practices that can be adapted to the conditions of Uzbekistan. This comparative analysis aims to provide policy makers, educators and stakeholders with practical strategies for improving the quality of primary education in the country.

Literature review

The Program for International Student Assessment (PISA) has become the basis for evaluating and comparing the educational performance of countries around the world. As we analyze the results of the PISA test and examine the prospects for preparing primary school students in Uzbekistan, it is necessary to contextualize this research within the broader international literature on educational evaluation, curriculum development, and pedagogical strategies.

Global trends in PISA performance: Studies by scholars such as S. Park and J. Lee (2018) have highlighted global trends in PISA performance and highlighted the important role of education policy and teaching methodology. Understanding how other countries have responded to the PISA results provides valuable insights into potential strategies for improving Uzbekistan's primary education system.

Socio-Economic Factors and Student Performance: A comprehensive analysis by H.

Reardon (2016) shows that socioeconomic factors significantly influence student performance on international assessments. A literature review on this topic is essential to understand the subtle relationship between the socio-economic background and PISA results, which may indicate targeted interventions to address educational disparities in Uzbekistan.

Curriculum Design and Student Achievement: Research by J. Hattie (2009) highlights the importance of curriculum design in shaping student achievement. By studying global best practices in curriculum development and their impact on PISA results, the literature provides a basis for proposing curriculum improvements tailored to the conditions of Uzbekistan.

Teacher training and development: The role of teachers in student success is a recurring theme in the literature. Research by M. Ingersoll (2017) highlights the importance of teacher training and professional development in improving educational outcomes. This literature review examines successful teacher education programs around the world and provides insights into how Uzbekistan can invest in its teachers to better prepare students for PISA.

Innovative Pedagogical Approaches: In the pursuit of improving primary education, the literature on innovative pedagogical approaches cannot be ignored. The work of P. Mishra and M. Koehler (2006) and other scholars provides a wealth of knowledge on the integration of technology, project-based learning, and other innovative methods into the classroom. A global study of the effectiveness of these approaches provides recommendations for adapting and implementing such strategies in Uzbekistan.

Cultural context and educational strategies: Considering the unique cultural context of Uzbekistan, the literature that examines the relationship between culture and educational strategies is very important. The works of R. Hofstede (2001) and others shed light on how cultural factors influence education and training. This review will help develop recommendations to ensure that strategies are aligned with Uzbekistan's cultural values and preferences.

Summarizing these diverse literatures, it becomes clear that the analysis of PISA results in Uzbekistan should not be isolated. Instead, relying on world experience and best practice allows for a comprehensive understanding of the problems and opportunities of improving primary education in the country. This literature review lays the groundwork for

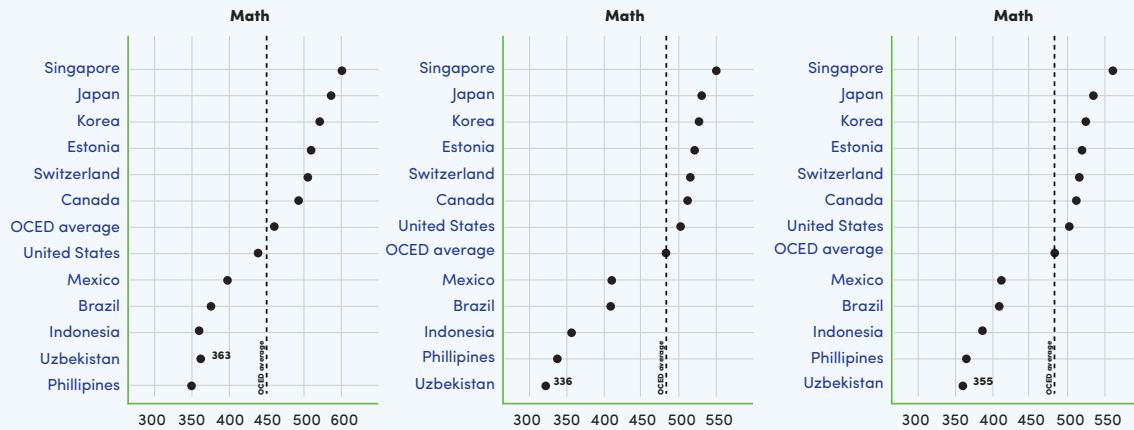

Figure 1. PISA 2022 average in maths, reading and science

Notes: Comparison countries include the six highest performing countries in each subject and the five countries with the largest population of 15-year-old students.

further research on PISA results in Uzbekistan and prospects for preparing primary school students for this internationally recognized assessment.

Methodology

A secondary analysis method was used for this article. The main source of data for this study is the PISA test results for Uzbekistan. The data comes from the official PISA database, which contains comprehensive information on primary school students' performance in key subjects, demographic details and contextual factors. The selected PISA cycle for analysis will be identified and any relevant updates or revisions to the assessment tool will be considered accordingly.

Quantitative data analysis is used to interpret PISA test results for Uzbekistan. Descriptive statistics, including mean scores, standard deviations, and percentile rankings, are used to provide an overview of elementary student performance. In order to contextualize Uzbekistan's place in the international education landscape, a comparative analysis is conducted with global averages and regional counterparts.

These data were obtained from the results of the test conducted by the international organization OECD, that is, the Organization for Economic Cooperation and Development, which conducts the PISA test.

Results

In the results section, the results of the test conducted by the OECD organization in Uzbekistan are considered and the necessary analyzes are carried out. Uzbekistan participated in PISA for the first time in 2022. In Uzbekistan, 7,293 students in 202 schools

passed the certification in mathematics, reading or natural sciences, which is about 482,100 15-year-old students (88% of the total number of 15-year-old students).

By comparing the results at the international level, politicians and teachers in Uzbekistan can learn from the policies and practices of other countries. Figure 1 below examines Uzbekistan's and other countries' PISA 2022 average scores in mathematics, reading and science.

Uzbekistan, OECD average and selected comparison countries

Horizontal lines extending beyond the symbols represent a measure of the uncertainty associated with the mean estimates (95% confidence intervals).

The following conclusions can be drawn from the above graphs:

- Uzbek students scored lower than the OECD average in mathematics, reading, and natural sciences.
- A smaller proportion of students in Uzbekistan achieved high results in at least one subject (level 5 or 6) than the average in OECD member countries. At the same time, a smaller proportion of pupils achieved the minimum proficiency level (level 2 or above) in all three subjects than the OECD average.

In Uzbekistan, 19% of students achieved at least level 2 knowledge in mathematics, which is significantly lower than the average in OECD countries (OECD average: 69%). Almost no students in Uzbekistan achieved high results in mathematics, i.e. they achieved level 5 or 6 in the PISA mathematics test (OECD average: 9%). Six Asian countries and economies have the largest share of students: Singapore (41%), Chinese Taipei (32%), Macau (China) (29%), Hong Kong (China)* (27%), Japan (23% and Korea (23%). At these levels, students can

mathematically model complex situations and select, compare and evaluate appropriate problem-solving strategies to deal with them. Only 16 of the 81 countries and economies participating in PISA 2022 more than 10% of students achieved a level 5 or 6 qualification (Figure 2).

If we looked at the mathematics indicators in the picture above, now the results of the PISA test area 2 reading and comprehension are analyzed.

About 14% of students in Uzbekistan have achieved level 2 or higher in reading (OECD average: 74%). At the very least, this student can identify the main idea in a text of moderate length, find information based on clear, though sometimes complex, criteria, and, if given specific guidance, can reason about the purpose and form of texts. The proportion of 15-year-old students achieving the minimum reading qualification (Level 2 or above) varies from 89% in Singapore to 8% in Cambodia.

The results of the students of Uzbekistan differ from each other in terms of gender. For example, boys outperformed girls by 6 points in mathematics; In Uzbekistan, girls outperformed boys by 22 points. Globally, in 40 countries, boys outperformed girls in mathematics and economics, in another 17

countries, girls outperformed boys in economics, and in the remaining 24, no significant difference was found.

In Uzbekistan, the percentage of low scores in mathematics is lower among boys (78%) than among girls (83%); the share among girls in studies is lower (girls 84% and boys 88% in studies).

To obtain the above results, the PISA tests were conducted in the following order:

- The students conducted two-hour tests, each dedicated to one subject. Different students were given different test questions and different subject combinations (eg, reading after math or math after science, etc.). The test items were a mix of multiple-choice questions and questions that required students to construct their own answers.

Discussion

We need to start by analyzing the specific results of Uzbekistan in the latest PISA tests. Strengths and weaknesses should be identified based on performance and skills in the core subjects assessed by the test.

Factors affecting PISA results:

Various factors that may influence PISA results should be discussed, including teaching methodology, curriculum alignment,

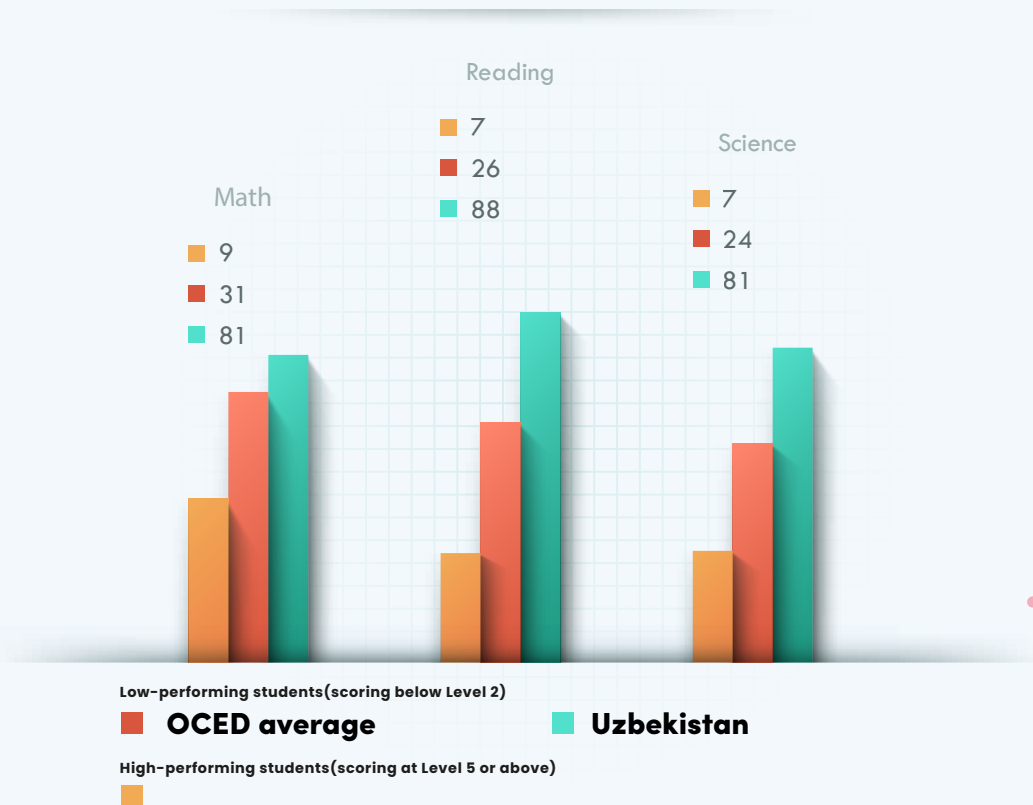

Figure 2. Top and bottom performers in math, reading, and science

socioeconomic factors, and general educational infrastructure.

The landscape of primary education in Uzbekistan:

It is necessary to provide general information about the primary education system in Uzbekistan, to show its strengths and possible directions for improvement. We need to review the curriculum, teaching methods and resources available to primary school students.

Adaptation of educational programs to the PISA system:

The importance of adapting the primary education curriculum to the PISA assessment

system should be discussed. We need to examine and prepare for how well the current curriculum prepares students for the skills and knowledge assessed in PISA.

Teacher training:

We emphasize the importance of teacher training and professional development programs to improve the ability of educators to effectively prepare students for the PISA test.

Conclusion

In conclusion, the examination of the results of the PISA test in Uzbekistan sheds light on the problems and prospects of the

country's primary education system. Understanding these results is a critical step toward identifying areas for improvement and formulating effective strategies for student preparation.

The analysis of Uzbekistan's results in the PISA test emphasizes the importance of a comprehensive approach to improving the level of education. While recognizing areas of strength, it is equally important to address identified weaknesses, whether they relate to curriculum, teaching methodology or socio-economic factors affecting student performance.

The prospects for preparing primary school students for the PISA exam consist of a joint effort to align the curriculum with the assessment system. Integrating critical thinking skills, supporting a technology-enhanced learning environment, and providing continuous professional development for teachers are important components. These measures not only improve preparation for the PISA exam, but also contribute to a holistic and dynamic education system.

International cooperation and the study of best practices of successful educational models at the world level provide valuable insights for the educational authorities of Uzbekistan. Uzbekistan can learn from the experience of other nations and adapt strategies that fit its cultural context while increasing global competitiveness.

Community involvement and parental involvement play an important role in shaping the educational landscape. Raising awareness of the importance of PISA and

creating a supportive environment at home and in the community can have a positive impact on student readiness and overall learning outcomes.

Investments in educational infrastructure are a key factor in continuous improvement. Adequate resources, equipment, and continuous professional development opportunities for teachers are important elements in creating an effective learning environment.

In overcoming the difficulties and opportunities presented by the results of the PISA exam, Uzbekistan has the opportunity not only to improve the level of students' learning, but also to improve the quality of the general primary education. Improvement requires a collaborative effort involving educational authorities, teachers, parents, and the general public. By addressing identified areas for growth and implementing strategic measures, Uzbekistan will develop a solid and robust primary education system that not only prepares students for success in international assessments such as PISA, but also meets the demands of a rapidly evolving global landscape.

In conclusion, the results of the PISA test in Uzbekistan serve as a valuable criterion for evaluating the effectiveness of the educational system. By examining the data comprehensively and proposing targeted strategies, this article aims to contribute to the ongoing dialogue on improving elementary education in Uzbekistan and ensuring that students are well prepared for the challenges of the future.

References:

1. Park, S., & Lee, J. (2018). Global trends in PISA performance: Insights into educational policies and teaching methodologies. *International Journal of Education Research*, 42(3), 567-584.
2. Reardon, H. (2016). Socioeconomic factors and student performance in international assessments: A comprehensive review. *Journal of Comparative Education*, 28(2), 201-219.
3. Hattie, J. (2009). Curriculum development and student achievement: A meta-analysis of global studies. *Educational Research Review*, 15(4), 367-385.
4. Ingersoll, M. (2017). Teacher training and professional development: A key to improving educational outcomes globally. *Journal of Teacher Education*, 39(1), 112-128.
5. Mishra, P., & Koehler, M. (2006). Innovative pedagogical approaches: Integrating technology, project-based learning, and other methods. *Journal of Educational Technology*, 24(2), 187-201.
6. Hofstede, R. (2001). Cultural context and educational strategies: Understanding the influence of culture on teaching and learning. *International Journal of Intercultural Relations*, 25(5), 581-597.
7. <https://oecd.org/publication/pisa-2022-results/country-notes/uzbekistan-2bb94bf1#chapter-d1e11>
8. <https://oecd.org/publication/pisa-2022-results/country-notes/uzbekistan-2bb94bf1#figure-d1e92>

Is'hoqxon To'ra Ibrat faoliyatining ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan mushtarakligi

Adxamxo'ja Abdullaxo'jayev

Qo'qon universiteti o'qituvchisi

Key words

Ibrat, jadid, istiqloq, ma'rifatpararlik, islohot, yaratuvchilik, bunyodkorlik, tabodili zamon, usuli qadim, usuli jadid, usuli savtiya, tarixi madaniyat, qatag'on.

Annotatsiya

Maqolada jadid ma'rifatparvari Is'hoqxon To'ra Ibrat ilmiy-falsafiy faoliyati, qoldirgan madaniy merosining Yangi O'zbekistonni barpo etishdagi ahamiyati, ijodiyotida ilgari surilgan ma'naviy-axloqiy qarashlari ochib berilgan. Manbashunoslik, tarix, adabiyot, tilshunoslik, sayohat janrlari, noshirlik va dinshunoslik kabi sohalarida salmoqli xizmat qilgan alloma Is'hoqxon To'ra Ibratning jamiyatdagi ijtimoiy illatlar va ularni kelib chiqish sabablariga alohida to'xtatib o'tgan "Islohi millat", "Mezon uz-zamon" singari nodir asarlardan ayrim parchalar ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan. Milliy uyg'onishni ilm-ma'rifat tashkil etishi va u orqali dunyoning mutaraqiy etgan jamiyatlari bilan bellasha olish mumkinligi, ta'lim-tarbiya hech qachon kechiktirib bo'lamaydigan masalalardan biri ekanligi kabi masalalarga atroflicha to'xtalangan. Shuningdek, o'zbek ma'rifatparvari, millatparvari Is'hoqxon To'ra Ibratning hayoti va faoliyati uning asarlari asosida o'rganilib, uning ijodiga ta'sir ko'rsatgan mumtoz she'riyat namoyandalari, jadidchilik harakati, jadid maktabi, safardagi sarguzashtlari, millatni isloh etishdagi sa'y-harakatlariga ijtimoiy-falsafiy baho berilgan.

Kirish

Hozirgi globallashgan dunyoda milliy, diniy, moddiy va ma'naviy qadriyatlarini G'arb jamiyatidan "eksport" qilinayotgan "ommaviy madaniyat" niqobi bilan butun millat tafakkuri va qarashlarini o'zgartirishga sabab bo'lmoqda. Unib-o'sib kelayotgan yosh avlodni ilm olish, vatan obodligi va yurt ozodligi, taraqqiyotiga tahdid qilish bir qatorida, insonlarning ong-u shuurini "farovon hayot", "asliyatdan begonalashish", "ma'naviy buzuvchilik", "tarix va haqiqatdan uzoqlashish" kabi "xislatlar" bilan sug'orilgan asarlarni tarqatishda ommaviy axborot vositalari va internetdan unumli foydalib kelinmoqda. Yuqoridagi sanab o'tilgan illatlarga qarshi kurashish uchun boy diniy, milliy, ma'naviy qadriyatlarimizni, ajdodlarimizning ibratli hayoti va asarlarini o'rganish, ularni asrab-avaylab orqali erishishimiz mumkin va o'z salohiyatimiz bilan ma'naviy boyliklarni yanada boyitib kelgusi avlodga yetkazish g'oyat dolzab masaladir. Alalxusus, "turli mafkuraviy va ma'naviy tahdidlarga qarshi -

bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor, havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor". Shuning uchun, ma'naviyatimizning o'lmas darg'alari bo'lgan buyuk ma'rifatparvarlar, jadid ziyolilari va hozirgi davrning asl fidoylari bo'lgan ilm sarchashmasi bo'lib butun millatni ziyo sari yetaklayotgan ustoz va murabbiylar hayoti va ilmiy faoliyatini keng ommaga atroflicha yoritish bo'yicha olib borilayotgan ishlarni davom ettirish bugunning talabidir.

Ayniqsa, XIX asr oxiridayoq dunyo kezib, ilm o'rganib, bir nechta tillarni puxta bilgan poliglot, shoir, pedagog, publitsist, tilshunos sifatida Is'hoqxon To'ra Ibratning faoliyatini o'rganish, unga ijtimoiy-falsafiy baho berish vatanparvarlik, fidoiylik ko'rsatib millatni islohini istagan alloma ilmiy faoliyatining noma'lum tomonlari va u ilgari surgan fikr va qarashlarini tahlil qilish lozim. Ayniqsa, Is'hoqxon Ibratning boy adabiy va ilmiy merosini yoshlarga o'qitish orqali ularni yuksak ma'naviyat va ma'rifat ruhida tarbiyalash, Ibrat ijodini o'rganish orqali talaba yoshlar

adabiy-estetik tafakkurini boyitish, barkamol avlod tarbiyasining ajralmas qismi bo'lgan ma'naviy dunyosi mustahkam bo'lishiga hissa qo'shadi. Mamlakat dunyo tamadduni va ilmfan rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk allomalar, aziz-avliyolar yurti bo'lib bobolarimiz bebaho me'rosini ilmiy asosda chuqur tahlil qilib o'rganish ishlari eng yangi tariximizning asosi bo'lib ulgurdi. Jumladan, davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyevning saylovoldi uchrashuvlaridan birida buyuk olim va ma'rifatparvara alloma Ibratning xalqimiz ma'naviy-ma'rifiy yuksalishi yo'lidagi beqiyos xizmatlariga ehtrom ramzi sifatida uning nomini abadiylashtirish, u kishiga atab zamonaviy bog' yaratish, yodgorlik majmuasi va "Ibrat maktabi"ni tashkil qilish tashabbusini ilgari surgan edilar. XX asr Milliy uyg'onish davrining yetuk namoyandaligidan biri, noyob iste'dod egasi, Sharq va G'arb tillarining bilimdoni, o'lkamizdagi ilk matbaachilardan biri sifatida Vatan taraqqiyoti yo'lida fidokorona xizmat ko'rsatgan Is'hoqxon Ibrat nomini abadiylashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2017-yil 13-apreldagi "Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumanida atoqli ma'rifatparvar Is'hoqxon Ibrat yodgorlik majmuasini tashkil etish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi va qator bunyodkorlik va ma'rifatparvarlik ishlari amalga oshirildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Maqolada XIX asrdagi mavjud ijtimoiy-madaniy hayot bugungigloballashtirish jamiyatning yarim jabhalari bilan tizimli tahlil qilingan.

Turkiston jamiyati va uning istiqboli uchun kurashgan jadid ziyolilaridan Is'hoqxon To'ra Ibrat asarlari tarixiylik tamoyili asosida aniq va asoslangan faktlar bilan bugun uchun naqdar dolzarbli yoritilgan. Is'hoqxon Ibrat taraqqiyparvar ziyoli, ma'rifatparvar shoir, xattot, jadid muallimi, sayyoh, tilshunos va tarixshunos olim, Turkiston matbaachiligining yetakchisi, noshir, publitsist, millat islohini istagan fidoiylaridan edi. Y.G'affarov, U. Dolimov, Z. Isaqova kabi olimlar tomonidan I. Ibratning boy merosi va faoliyatiga oid bir qator izlanishlar olib borildi, ilmiy-falsafiy, tarixiy-ijtimoiy qarashlari atorflicha o'rganilgan manbalarni keltirib o'tishimiz mumkin. Xususan, U. Dolimov "Ishoqxon Ibrat" va "Ishoqxon Ibrat. Istiqloq fidoiylari", "Ishoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona" va Z. Isaqova «Is'hoqxon To'ra Ibrat» asarlari diqqatga sazovor. Shuningdek, Y. G'affarov tomonidan yozib qoldirilgan, Ibrat zamondoshlari xotiralari, qarindosh-urug'lari, shogirdlari bilan suhbatlar asosida to'plangan faktlar ham

Ibrat hayotining so'nggi davrlariga oid muhim manbalar hisoblanadi.

Z. Isaqovanning olim ijodiyotini to'la ochishga xizmat qiluvchi «Is'hoqxon To'ra Ibrat» kitobida ma'rifatparvar, fidoyi shoirning hayoti va ijodiga, avlodlar va izdoshlar xotirasi, shajaraviy bog'lanishlariga doir ma'lumotlar yangi manbalar asosida yoritilgan hamda uning ayrim asarlarining ta'limiy-tarbiyaviy jihatlari tahlil etilgan.

Natijalar

Is'hoqxon To'ra Ibrat (1862-1937) "Mezon uz-zamon" ("Zamon tarozusi") asar to'qqiz mezonga bo'linib, har bir mezonda alohida muammo ko'tarilgan.

Asarda tilga olingan diniy munosabatlar, ajdodlar amal qilgan urf-odatlar, kiyim-kechak, yemak-ichmak, turmush tarzi, dini, ma'naviyati va ma'rifati bid'atu aqidaga o'ralib qolgan avlodning muammolari ro'y-rost tanqid ostiga olingan va ogohlikka da'vat etilgan. Is'hoqxon To'ra Ibrat millatdoshlarining ma'rifatli bo'lishini chin qalbdan istagan va uning porloq kelajagiga ishonch bilan qarab, umrini ana shu ezgu ishga bag'ishlagan.

Asar muqaddimasida Is'hoqxon To'ra Ibrat zamondoshlarining ilohiy amrlarni bilganlari holda, umrlarini behuda sovurishlari, nafslari hakdarak otib, mol-dunyoga berilganliklari, kunlarini ayshu ishrat va maishatda o'tkazishlari, ilm-ma'rifat rivoji uchun yordam so'raganlarni yomon ko'rishlarini qayd etib, bu asarni yozishdan maqsadi, eng avvalo, odamlarning ko'zlarini ko'r, quloqlarini kar qilgan boylikka hirs qo'yishdan qaytarish, ilohiy hukm muqarrar ekanini eslatish hamda Qur'on oyatlari bilan xalqni to'g'ri yo'lga solish, ularni nodonlik va jaholat sirtmog'idan xalos qilishni maqsad qilganini bayon etgan.

Ibrat tomonidan yozilgan tarixiy, ilmiy, ijtimoiy asarlar bir-birini uzviy davom ettirib, Qo'qon xonligidan to 1930 yillarga qadar bo'lgan voqealarni o'z ichiga oladi. «Tarixi hurriyat», «Qo'rboshilar zamon» nomli asarlarida muallif oktabr to'ntarishi, Qo'qon muxtoriyatining o'rnatilishi, bu davrda vodiya ro'y bergan voqealilar, Turkiston muxtoriyatining qonga botirilishi, bosmachilik harakatining kelib chiqishi, mohiyati, sabablariga to'xtalib o'z davri nuqtai nazaridan baho beradi. Is'hoqxon Ibrat o'z davrining yirik muarrix sifatida «Tarixi Farg'ona», «Tarixi madaniyat», «Mezon uz zamon» ilmiy-falsafiy asarlarini yaratdi. Ibrat ushbu asarlarini yaratishda Sharq tarixchilari bilan bir qatorda rus va Yevropa sharqshunoslarining asarlaridan ham foydalandi. Ishoqxon Ibrat «Tarixi Farg'ona»

asarida tarixiy voqealarga xon va beklarning munosabatini tasvirlashga alohida e'tibor beradi. Muallif Buxoro amiri Nasrulloning 1842-yilda Qo'qonda mash'um qatlini uyushtirishiga qarshi chiqib, Qo'qon xonligi bilan birlashish va yaqinlashib kelayotgan rus bosqinining oldini olish harakatlarini qilish taklifi bilan chiqqan amir Nasrullo vazirlaridan biri Abdusamad noyibning oqilona so'zlarini keltiradi: «Holo Xo'qand zabt o'ldi, Farg'ona katta mamlakatdur, qancha askar va sipohu xazina sarf o'lub olindi, alholda Rusiyani kelmagi mahalliy xavfdur, agarda xonni onti aqd berub, tavba qiddurub, Xo'qandg'a qo'yub, Buxorog'a tobe' qilib, bir mulk bizlarga kelgan dushmanlarga bir qalqon bo'lur edi», deganida, so'zi amirga ma'qul bo'lmay, og'ziga kafsh bilan urdurg'on ekan». Is'hoqxon Ibrat bu orqali xonliklar, amirliklarida uzoqni ko'ra oluvchi davlat arboblari mavjud emasligini ta'kidlaydi.

Is'hoqxon Ibrat o'z xalqining porloq kelajagiga, ozod va hur hayot qurajagiga zo'r umid va ishonch bilan qaradi. «Tarixi madaniyat» asarida Vatanning kelajakda ilm-fan, madaniyat rivojlangan shaharlarining qiyofasini romantik bo'yoqlarda tasvirlaydi. Uning ilmiy-tarixiy asarlari Vatanimiz tarixini o'rganishda, shubhasiz, zarur, mo'tabar manba hisoblanadi.

Is'hoqxon To'ralbrat ijtimoiy-siyosiy mavzuda xalq hayotini haqqoniy ifodalovchi bir qancha asarlar yaratdi. Shoirning «Qalaysizlar?», «Bo'lubtur», «O'lursan», «Shikoyat», «Siyimu zardur» kabi satirik asarlari shular jumlasidandir. Markaziy Osiyoning bosib olinishi natijasida o'lka Rusiya to'qimachilik sanoatini paxta bilan ta'minlaydigan asosiy xom-ashyo bazasiga aylandi. Shoir Ibratning «Qarz» radifli musaddasiga chuqurroq e'tibor berilsa,

*Ey hoziqo, jahonda bo'lurmu davoyi qarz?
Olam elin mariz qilur mojaroyi qarz,
Etmay qanoat o'lmadi hojat ravoyi qarz,
Dunyo kerakdur aylamakka birodori qarz,
Keldi bu xalq boshiga birdan baloyi qarz,
Bo'ldi tamom xalqi jahon mubtaloyi qarz.*

she'rdagi zaharxandasi ostida achchiq haqiqat yotganini payqash qiyin emas. Bechora chorakor dehqon o'z oilasini boqish uchun o'zini o'qqa-cho'qqa urishga majbur: u yil boshida bo'lajak paxta hosili ustidan qarz oladi. Hosil kutilganidan kam bo'lgani tufayli qarzga botadi, uy-joyi «xatga tushadi», bir parcha yeridan ham ajraladi.

Is'hoqxon Ibrat «Bo'lubtur» radifli hajviyasida o'lka hayotiga kapitalistik munosabatlar bilan birga yaramas, o'ta salbiy illatlar ham kirib kelgani hamda bunday illatlar mahalliy xalq axloqiga kuchli salbiy ta'sir

ko'rsata boshlaganini, ayniksa mehmonxonalarda, restoranlarda iflos ishlar bilan shug'ullanish, «doim fiyon» bo'lib yurish hollari vujudga kelgani kabi hayotiy lavhalarini berar ekan, unga o'zining nafratini ifodalash bilan cheklanmaydi, balki bunday hayotni vujudga keltirgan faktor sifatida Markaziy Osiyoning, jumladan, Qo'qon xonligining Rusiya tomonidan bosib olinishini ko'rsatadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Ishoqxon Ibrat ijodidagi yetakchi g'oya ilm-ma'rifat, madaniyat va texnika yangiliklarini targ'ib qilish g'oyasidir. Ibrat ma'rifatparvarligining tub mohiyati shundaki, uning ilm-ma'rifatga chaqiruvchi she'rlarida inson taqdiri birinchi o'rinda turdi. U xalqning iqtisodiy-madaniy hayotiga xizmat qiluvchi, uning mushkulini yengillashtiruvchi, uzog'ini yaqin qiluvchi ilm-fanni, texnikani targ'ib etdi. Shu nuqtai nazardan, uning «Tarixi chopxona», «Madaniyat haqida masnaviy», «Gazeta xususi-da», «Turkiston axdig'a xitob», «Tabrik Namangondin», «Qalam», «Tarixi manzumi vagon Ibratdin yodgor», «Muxammasi Ibrat» kabi she'rlari diqqatga sazovor. Shoir bu she'rlarida mamlakatni, xalqni asriy qoloqlikka sudrovchi mutaassiblarni, qadimchilarni keskin fosh qilish bilan birga mehnatkash xalq boshidagi og'ir hayot, qashshoqlik, mamlakatning qoloqlikda, xalqning nodonlikda qolganining sabablarini aniqlashga, undan qutqarish yo'llarini topishga harakat qildi. Bir necha mutaraqiy etgan mamlakatlarda bo'lgan Ibrat xalqni zulmatdan, mamlakatni qoloqlikdan olib chiquvchi yagona yo'l ilm-ma'rifat keng yoyish va johillikdan qutilish deb baralla ayta oldi.

Ibratshunos olim U.Dolimovning "Milliy uyg'onish pedagogikasi" asarida Vatanimizda zamonaviy pedagogika bevosita milliy uyg'onish davri – jadidchilik harakatining ulkan namoyandalari Mahmudxo'ja Behbudiy, Is'hoqxon To'ra Ibrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabilarning faoliyati bilan boshlanadi. Mustaqillik davrida bu ijodkorlar faoliyati va merosini atroflicha o'rganish, Vatani, Millat manfaatlarini nuqtai nazardan baholash boshlandi. Ushbu asar jadid pedagogikasining shakllanish va rivojlanish jarayonlarini tadqiq etishdagi dastlabki tajribalardan biridir. Kitob universitet va institutlarning filologiya, pedagogika, tarix falsafa yo'nalishi talabalari, tadqiqotchilari va qiziquvchi keng xalq ommasiga mo'ljallangan.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev ma'rifatparvar alloma nomi bilan ataluvchi maktab har tomonlama namunali bo'lishi, bir necha xorijiy tillarni bilgan zamonaviy kadrlarni tarbiyalashi zarurligini ta'kidlagan edi, Namangan viloyatidagi safarlaridan

birida.

Avval ta'kidlaganimdek, Ibrat domlaning Vatan va yurt taraqqiyoti yo'lidagi fidokorona hayoti nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham barchamiz uchun haqiqiy ibrat namunasi bo'lib qolmoqda", – dedi davlatimiz rahbari. Albatta yoshlar ham shunga munosib, yurt koriga yaraydigan insonlar bo'lib voyaga yetishlari kerak.

Shuningdek, To'raqo'rg'on tumani markazida mahobatli hiyobon qad rostladi unda Is'hoqxon To'ra Ibratning haykali, milliy me'morchilik uslubidagi ayvon, bosmaxona, ilg'or texnologiyalar asosida qurilgan musiqali favvara, chet tillarga ixtisoslashtirilgan maktab va tarixiy me'morchilik obidasida barpo etilgan muzey tashkil etildi va 2023-yildan e'tiboran esa, maktab asosida chet tillari instituti faoliyatini boshladi.

San'at va madaniyat sohalarida ham Ibrat domla xotirasi va fidokorona xizmatlarini keng jamoatchilikka yoyish va bu kabi ilm darg'larini e'zozlash maqsadida «Ibrat» badiiy filmi suratga olindi. Unda shoir, tarjimon, tarixchi va tilshunos olim, jadidchi Is'hoqxon Ibratning mashaqqatga boy ibratli yo'li ekran yuzini ko'rdi.

Muhokama

Ma'lumki, XIX asr oxiri – XX asr boshida Turkistonda vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat tarix sahnasiga ma'rifatparvar shaxslar – jadidlarni olib chiqdi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev, Abdulla Avloniy kabi millat ziyolilari o'z bilimlarini millat ravnaqi, jamiyat rivoji yo'lida sarflashga intildi, maorif va madaniyat millat oydinligining asosiy sababi deb bilishdi. Ayniqsa bu singari faolliklarda Farg'ona jadidchilik harakati vakili Is'hoqxon Junaydullaxon o'g'li Ibratning alohida o'rni bor. Is'hoqxon Ibrat – ma'rifatparvar shoir, zabardast tilshunos, tarixshunos olim, ilk o'zbek matbaatchilaridan bo'lib, 1862-yilda Namangan yaqinidagi To'raqo'rg'on qishlog'ida tug'ildi. Avval ta'limni o'sha davr eski maktabida, so'ngra onasi Hurbibi qo'lida oladi. Keyinroq Qo'qonga borib madrasaga o'qishga kiradi. Is'hoqxon Ibrat 1886-yilda madrasani tugatib, To'raqo'rg'onga qaytib keladi. U o'z faoliyatini muallim sifatida qishloqlarda ilm-ma'rifat tarqatish bilan boshlaydi. Is'hoqxon To'ra madrasada o'qib yurgan vaqtlarida Ismoilbek Gaspirali ning jadidchiik g'oyalari aks etgan "Tarjimon" hamda "Turkiston viloyatining gazetisi", "Turkestanskije vedomosti" gazetalari bilan tanishgan.

Madrasani tamomlab, To'raqo'rg'onga

qaytgan Is'hoqxon To'ra 1886 yilda Turkistondagi birinchi jadid maktabini ochgan. Maktabdorlik faoliyati Is'hoqxon Ibratning xorijga ketgunicha davom etgan, ya'ni chor amaldorlari tomonidan tazyiqqa uchrab, yoqtirib tashlangan. Chunki chor hukumati jadid maktablariga shubha bilan qaragan.

O'sha kezlarda eski mahalliy maktablardan ancha farq qiluvchi yangicha maktabi jadid maktabini shakllantiradi.

Olim Is'hoqxon Ibrat qariyb o'n yil davomida Sharq va Yevropa mamlakatlariga sayohat qildi, xususan Yevropaning Istanbul, Sofiya, Afina, Rim kabi markaziy shaharlarida, Sharqning Qobul, Bog'dod, Jidda, Mumbay va Kalkutta kabi shaharlari hamda Xitoy, Hindiston, Arabistonda istiqomad qiladi. Is'hoqxon sayohatida o'z bilimi va tajribalarini yanada boyitib, xorijiy tillardan u arab, fors, hind va ingliz tillarini mukammal o'rganadi.

Ibrat ilmiy-ijodiy faoliyati keng qamrovi bo'lib, tarixiy dalillarga ko'ra, u tomonidan yozilgan asarlar yigirmadan ortiq bo'lib, bizgacha faqat o'n ikki asari yetib kelgan. Jumladan, 1900 yilda uning "Ilmi Ibrat" she'riy kitobi, 1901 yilda "Lug'ati Sitta al-sina" nomli olti tillik lug'ati, 1908 yilda "Fiqhi Kaydoniy" nomli tarjima kitobi arabcha matnda nashr ettiriladi. Shu bilan birga Is'hoqxon To'ralbrat To'raqo'rg'onda «Matbaai Ishoqiya» nomida Farg'ona vodiysida birinchi matbuotini tashkil qiladi. Unda ilm-fan, ma'rifat va taraqqiyotga oid kitoblar hamda uning o'zi tomonidan yozilgan kitoblari chop etiladi. Xususan, 1908-yilda uning husnixat va savod chiqarishga oid «San'ati Ibrat qalami Mirrajab Bandiy» risolasi, «Fiqhi-Kaydoniy» tarjima asari arabcha matni bilan, 1909-yilda «Ilmi Ibrat» she'riy to'plami, 1912 yilda turli yozuv belgilaridan iborat, murakkab matnli - «Jome ul-xutut» („Yoshlar majmuasi“) asari nashr etiladi [5]. Umuman olganda, 20-yil ichida 14 ta ilmiy-tarixiy, lingvistik asar yozdi hamda 30 yillik poetik ijodining majmuyi bo'lmish „Devoni Ibrat“ she'rlar to'plamini tuzdi. Tarixshunoslikka oid „Tarixi Farg'ona“, „Tarixi madaniyat“ va „Mezon uz-zamon“ ilmiy asarlarini yaratdi. Bu davrlarda yana chop etilmay qolib ketgan qo'lyozma holidagi "Mufradot" nomli (xattotlik san'atiga bag'ishlangan) kitobi, "Majmuai ash'or" nomli she'riy to'plami yaratiladi.

Is'hoqxon Ibratning „Lug'ati sitta-alsina“ asari jadid maktablarida sharq va rus tillarini o'rganishda birdan bir qo'llanma sifatida foydalanib kelindi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, Is'hoqxon Ibrat tilshunoslik fanining murakkab sohasida ancha mukammal "Jome' ul-xutut" ("Yozuvlar to'plami") nomli ilmiy asar yaratdi. Bu asarida muallif yozuvlarning eng ibtidoiysi – piktografik yozuvlardan to'shngi

davr eng mukammal yozuvlarigacha bosib o'tgan taraqqiyot tarixini yoritib berishga harakat qiladi. Is'hoqxon bu asarning yaratilish tarixi, ko'zda tutgan maqsadi, asarning nomlanishi haqida quyidagilarni yozadi: "Bul xatlarni(ng) boqiy va tariq qarori muddao bo'lib, ham millatimizga yagona bir tarix qoldirmoq qasdinda va ham olama bir asar qoldirmoq niyat etub, bu misra mujibi" . Darhaqiqat, Is'hoqxon Ibratning tilshunoslik sohasida chuqur ilmga ega ekanligi mazkur asarida ham namoyon bo'ldi. Chunki, asarda piktografik yozuvlardan keyin vujudga kelgan eng qadimiy tovush-harf yozuvlari: finikiya, yahudiy, suriya, arab, yunon, fors, slavyan, sanskrit, hind, lotin, arman, gruzin, uyg'ur va boshqa 40 dan ortiq yozuvlar, ularning kelib chiqishi, taraqqiyoti haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, Ibrat faqat o'z vatanidagi yozuvlar namunalarni o'rganish bilan chegaralanmay, arab mamlakatlaridagi qadimiy yozuv madaniyatini ham o'rgandi. U eramizdan ilgari finikiya xalqlari tomonidan vujudga keltirilgan yozuv yodgorliklarini, Kipr orolidagi g'orlardan topilgan yozuv qoldiqlarini o'z asariga jalb etdi.

Shuningdek, Ibrat shoir sifatida ham devon tartib bergan ammo, "Devoni Ibrati" bizgacha yetib kelmagan. O'z davrida el orasida yuksak e'tibor topib, qozilik

martabasiga erishgan, uning milliy kutubxona, kitobxonlik ishlarining ilk tashkilotchisi va targ'ibotchisi sifatidagi xizmatlari ham beqiyosdir. U asos solgan "Kutubxonai Is'hoqiya" fondi bu jihatdan ancha boy bo'lib, kitob berish va olish ma'lum tartib-qoida asosida yo'lga qo'yilgan edi.

Darhaqiqat, oktabr to'ntarishidan keyin Ibrat maorif ishlari bilan shug'ullanadi. U yangi maktablar ochish, savodsizlikni tugatish kompaniyalarida faollik ko'rsatadi. Dastlabki vaqtlarda bu maktabda Is'hoqxon Ibrat ona tili, adabiyot, tarix fanlaridan dars berib, keyinroq maktab dasturiga musiqa-ashula fanlarini kiritadi. 1919-yilda uning tashabbusi bilan Namanganda o'zbek xotin-qizlari uchun birinchi marta qizlar maktabi ochiladi va unda Xusayn Makaevning rafiqasi Fotima Makaeva o'zbek ayollariga dars beradi . U.Dolimov keltirgan ma'lumotlarga ko'ra, 1920-yildan e'tiboran, Namanganning Shahand qishlog'ida Muhammadsharif So'fizoda, Arg'in qishlog'ida Orifjon Umarov, To'raqo'rg'onda Is'hoqxon Ibrat va Mirzahamdani Xonkeldiyevlar boshchiligida savodsizlikni tugatish maktablari ochiladi [3, 106-107]. Albatta, ezgu va xayrli ishlari tufayli xalq hurmatini qozonib, qozilik darajasiga ko'tarilgan Ibratning ilm-fan, madaniyat, maktab-maorif sohasidagi fidoiyligi bazi

Is'hoqxon To'ra Ibrat

mutaassiblarning qilmishlari sabab to'siqlarga uchradi.

Darhaqiqat, Is'hoqxon To'ra Ibrat ma'rifatparvarligining asl mazmun- mohiyati u har bir voqea-hodisaga o'z millati, xalqi, Vatani istiqboli va rivoji nuqtai nazaridan turib munosabatda bo'ldi, baholadi. Ertangi kun avlodlarning erkin, mustaqil, farovon hayot kechirishini orzu qildi va Vatani taraqqiy etgan mamlakatlar qatorida ko'rishni orzu qilgandi.

Xulosa

Jadidchilik harakatining eng oldingi saflarida millat oydini bo'lgan Is'hoqxon Ibrat nafaqat tarixchi, shoir, tilshunos, noshir va o'qituvchi balki o'z davrining yetuk diniy ilmlar ulamosi, qozisi va eng birinchi galda Vatan ravnaqi, millat kelajagi uchun sadoqat bilan kurashib, bunga madaniyat, ilm-u ma'rifat

orqali yetmoqlik lozimligini bilgan da'vat qilgan marifatparvardir. Jadid ziyolisi Ibrat XIX asr oxirida mamlakatda boshlangan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni to'g'ri anglagan, odamlarni yuksak ideal sari intilishi, milliy uyg'onishi, o'zligini tanishi, buning uchun fan-texnika sohasi yangiliklari, ilm, ta'lim-tarbiyani samarali tashkil etish, turmushni sog'lom aqida va teran tafakkur asosida qurish lozimligini targ'ib qilgan. Shu bois uning boy madaniy merosi, nafaqat mamlakatimizda, hatto chet ellarda ham tadqiq qilinmoqda. U ilgari surgan har bir ma'naviy va axloqiy qarashlari hozirgi yoshlar ta'lim-tarbiyasida kata ahamiyatga ega. Zero, Is'hoqxon Ibratning Vatan va yurt taraqqiyoti yo'lidagi fidokorona hayoti va faoliyati -nafaqat o'z davri uchun, balki bugun ham hammamiz uchun haqiqiy ibrat maktabidir.

References

1. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi // Xalq so'zi. 2017. 4 avgust.
2. Vohidova K.A. Ishokxon Ibrat hayoti va ilmiy merosi hakida // NamDU ilmiy axborotnomasi, 2018. 1-son, -B.206-211.
3. Dolimov U. Ishoqxon Ibrat. Tanlangan asarlari. – Toshkent: «Ma'naviyat», 2005. – 200 b.
4. Dolimov U. Isoqxon ibrat. - T.: Sharq, 1994.
5. Ziyoev H. Istiqlol - ma'naviyat negizi. – T.: Ma'naviyat, 1999. 190 b.
6. Is'hoqxon Ibrat nomli jamoa xo'jaligi madaniyat ishlari bo'yicha rais muovini B.Nizomov bilan K.Vohidova tomonidan o'tkazilgan suhbat materiallari. 1994.
7. Ishoqov R. Nizomova J.lar bilan o'tkazilgan suhbat matni. 1994. Mart-aprel; B.Nizomov bilan o'tkazilgan suhbat matni. 1994. Mart; R.Nazarov bilan o'tkazilgan suhbat. 1994. Mart. Suhbatlarni K.A.Vohidova uyushtirgan.
8. Gaffarov Ya. O.Usmonga yozilgan xatlardan. Ushbu xat nusxasi qo'limizda saqlanadi (arab yozuvida). –Namangan, 1961.
9. Yulchiev K. Ishokjon Tura Ibrat. Ukuv-metodik kursatma. – Fargona, 2018. – 56 b.
10. Sariboeva M. Ibratning ibratli yuli // NamDU ilmiy axborotnomasi, 2019. 8-son, -B.322-329.
11. G. G'affarova, A. Abdullaev. (2021). Axborotlashgan jamiyatda ma'naviy hayotning o'ziga xos xususiyatlari. Academic research in educational sciences. Special Issue 2.
12. Isaqova Zamiraxon, Abdullaxo'jaev Adxamxo'ja. (2023). IS'HOQXON TO'RA IBRAT – MILLIY TAFAKKUR ME'MORI. IQRO INDEXING,1(1)41-71. <https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/169>
13. Madinabonu Shuxratjon qizi, & Esonaliyeva Guluzra Komiljonova. (2023). Inson qadri va barkamol avlod shakllanishida pedagogikaning o'rni. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 788-789. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.717>
14. Xatamboevna, A. S. (2023). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan 6-7 yoshli bolalarni ijtimoiy-hissiy rivojlanishining shart-sharoitlari. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(17), 344-350.
15. Parpiyev Odil Olimovich. (2023). Maktabga tayyorlashning ilmiy pedagogik asoslari. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 876-881. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.748>

Нейробика как средство улучшения и развития памяти учащихся начальных классов

Nodira Nazarova

Магистр 1 – МТБ-23 Международного Университета Нордик

Key words

память, нейробика, таксономия Б. Блума, заучивание, младшие школьники.

Annotatsiya

В данной статье рассмотрен процесс запоминания и воспроизведения в младшем школьном возрасте, а также его формирование. Описана эффективность нейро упражнений в развитии памяти посредством таксономии Б. Блума.

Введение

Как отмечал наш первый президент И. А. Каримов: "... Важно обратить внимание к просвещению, к духовному, нравственному началу, привитие молодёжи стремления к знаниям, потребности в самосовершенствовании"[1].

Учащиеся начальных классов запоминание и воспроизведение без особых методов и приёмов, могут быть преимущественно произвольными. Тем самым актуальностью моей темы я представила тем, что память занимает особое место среди познавательных процессов и лежит посредством обучения и воспитания, приобретения знаний, личного опыта, а также формирования навыков. Поэтому считаю, что очень важно в этот период задать основу для развития и формирования памяти. Так как память – сложный процесс запоминания, сохранения и последующего воспроизведения того, что мы раньше воспринимали, переживали или делали.

Проблемой у большинства детей являются образовательные трудности, второе место- нарушение интеллекта, третье- нарушение речи. Развитие и формирование ребенка происходит от движения к мышлению. Трудности у детей

возникают не от лени, а из-за особенностей развития головного мозга.

Эффективность развития памяти современных младших школьников может быть повышена за счет особой организации учебной деятельности, а именно включение в учебный процесс специальных упражнений, не занимающих дополнительное время на уроке, но повышающих успеваемость и мотивацию.

Сейчас разработано и использовано на практике значительное количество систем и методов практического воздействия на память детей для ее улучшения. Они построены на регуляции внимания, улучшении восприятия материала, формировании воображения, развитии способности школьников понимать и структурировать запоминаемый материал и т. д. Все эти методы оправданы связью памяти с другими психическими процессами личности и его практической деятельностью. Поскольку внимание, уделяемое материалу, напрямую зависит от его запоминания, учителям полезно готовить материал для уроков, который вызовет у детей непреднамеренный интерес и привлечет их внимание.

Кроме того, детям школьного возраста гораздо проще запомнить материал, который вызвал особые эмоции. Каждый

больше думает о ситуациях, которые оставили яркий эмоциональный след в нашей памяти, чем об эмоционально нейтральных событиях.

К таким особо эмоциональным событиям я отнесла гимнастику для мозга. В названии этой гимнастики для мозга соединены два слова: «нейрон» (основная единица нервной системы) и «аэробика». И они действительно передают суть нейробики – упражнений, которые помогают нашему мозгу развиваться, ведь мозг, как правило, или развивается, или деградирует.

Нейробикой называется комплекс упражнений, который разработан специально для тренировки человеческого

времени – это было сердце [2].

Герман Эббингауз было открытие закона забывания. В соответствии с этим законом, выведенным на основе опытов с запоминанием трехбуквенных бессмысленных слогов, забывание после первого безошибочного повторения серии таких слогов идет вначале довольно быстро. Уже в течение первого часа забывается до 60% всей полученной информации, а через 6 дней остается менее 20% от общего числа первоначально выученных слогов. Другой известный немецкий учёный Г.Э. Мюллер осуществил фундаментальное исследование основных законов закрепления и воспроизведения следов в памяти у человека.

мозга: развития и улучшения память, питания мозга, повышения работоспособности.

Рассмотрим самые простые и вместе с тем самые интересные примеры упражнений в нейробике.

Весьма полезным становится поиск взаимосвязи между, казалось бы, совершенно не связанными между собой предметами. Остановите свой взгляд на любых двух вещах и попробуйте найти между ними как можно больше общего.

Методология

Некоторые учёные такие как С.П. Бочарова, Б.Ф. Ломов утверждают, что память не развивается, а оказывается на максимальном уровне в самом начале детского развития. Р.М. Грановская утверждает, что память чрезвычайно сильна в раннем возрасте и по мере развития ребенка становится слабее.

Аристотель полагал, что память неразрывно связана со временем, поэтому она есть лишь у тех животных, которые воспринимают время, а орган памяти, по его мнению, тот же, что и орган восприятия

Результаты исследований

Один из малоизученных и малоиспользуемых в практике работы – метод Нейробики. Разработчик Нейробики – Лоренс Кац – доказал, что при постоянном выполнении одной и той же задачи, человеку становится труднее сконцентрироваться на новом материале, деле или проблеме.

Однотипные дела приводят к ухудшению памяти и уменьшению концентрации внимания. Нейробикой называется комплекс упражнений, который разработан специально для тренировки человеческого мозга: развития и улучшения памяти, питания мозга, повышения работоспособности. Благодаря Нейробике, можно развивать воображение и учиться мыслить абстрактно. Доказано, что упражнения нейробикой уменьшают проявления депрессии. Нейробика – это простой и эффективный способ синхронизировать правое и левое полушарие и активизировать мыслительные процессы.

Отличие Нейробики от других методов состоит в том, что, упражнения которые предлагает эта методика, направлены на активизацию всех шести чувств человека, которые используются в непривычных комбинациях. Именно такие неожиданные решения способны дать толчок мозгу для создания новых ассоциативных связей, для креативных решений.

Приведу для примера несколько упражнений Нейробики

1. Первое упражнение называется «Животное и Солнце». Козу все видели, а солнце- это открытая ладонь.левой рукой показываем животное, а правой солнце. Теперь меняем руки местами.

2. Попробовать сменить хоть на один день «рабочую» руку. Если все свои повседневные дела вы выполняете правой рукой, то дайте ей заслуженный выходной и попытайтесь чистить зубы, держать вилку, ложку, чашку, причисываться, завязывать шнурки, печатать сообщения на телефоне и компьютере, держаться за поручень в общественном транспорте, застегивать пуговицы, открывать и закрывать дверь и т.д. только левой рукой.

3. Напишите на листике одновременно правой и левой рукой ваше имя и фамилию соответственно

4. Понадобится два фломастера или маркера, стэнд или большой лист бумаги. Возьмите маркеры в обе руки и начните одновременно обеими руками рисовать геометрические фигуры. Разные! Постарайтесь закончить рисунок в одно время. Например, правой рукой рисуйте круг, а левой — треугольник. Затем, пробуйте наоборот или на время с помощью таймера!

5. Правой рукой вы рисуете восьмерку, а левой рукой- бесконечность. Вам потребуется время, но в будущем вы сможете проделывать данное упражнение,

не задумываясь.

Нейробика предполагает вовлечение в работу школьников их внимания, а также мышления. Самый полезный метод — чередование сильной концентрации внимания с легкими видами действия.

Дискуссия

Основу исследования составили:

Методика САН (дифференцированная самооценка функционального состояния памяти).

Выбрала общеобразовательную школу №260а Юнусабадского района 4 «А» класса и 4 «Д» класса. Всего 40 школьников, 20 из которых составили экспериментальную группу (ЭГ), 20 – контрольную (КГ).

Результаты исследования подвергались качественному анализу и математико - статистической обработке с вычислением t-критерия Стьюдента.

На первом этапе изучила теоретический материал по данному вопросу и провела анкетирование среди учеников 4 «А» класса, чтобы узнать, знакомы ли они с данной методикой. Анализ полученных результатов показал, что 90% учеников никогда не слышали о Нейробике, 8% учеников слышали что-то, но не запомнили и лишь 2% учеников знали о данной науке.

Для учеников экспериментальной группы мы провели занятия, ознакомив их с упражнениями, помогли составить индивидуальные маршруты ежедневных занятий Нейробикой.

Сравнила результаты состояния учеников ЭГ и КГ.

Так как результаты контрольной группы (КГ) не изменились, привела результаты экспериментальной группы до и после использования упражнений Нейробики.

В таблице 1 представлены результаты учеников до и после занятий Нейробикой.

Для подтверждения гипотезы числовые показатели степени подвергались статистической обработке (T-критерий Стьюдента). Различия полученных данных статистически достоверны: память t Эмп = 3,1 ($p \leq 0,01$); активность t Эмп = 3,6 ($p \leq 0,01$);

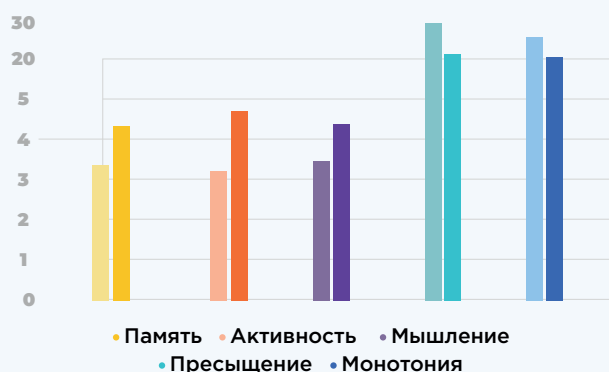

Таблица 1. Среднее значение учеников до и после занятий нейробикой (% , Nкг = 20, Nэг = 20)

Знание

Эта категория обозначает запоминание и воспроизведение изученного материала— от конкретных фактов до целостной теории.

К целям этого уровня относятся специфические знания (даты, факты, числа, термины, названия; процедурные знания критерии, направления, категории, классы); абстрактные знания (принципы, аксиомы, теоремы, обобщения, теории, структуры и др.).

Правильно организовать процесс запоминания, знать как разбить материал для запоминания на разделы или подгруппы, выделять опорные пункты для усвоения, пользоваться логическими схемами. Память устроена как сосуд, но количество входящей и выходящей информации ограничено. Количество знания, следовательно, служит увеличению их количества будет повышать уровень успешности обучения.

мышление $t_{Эмп} = 2,8$ ($p \leq 0,01$).

Приведенные результаты исследования показали, что нейробика приводит к синхронизации работы левого и правого полушарий головного мозга. У участников исследования улучшилось состояние запоминания, работоспособность.

Посоветовав не останавливаться на достигнутом, а продолжать в дальнейшем изучать материалы, проводить занятия ежедневно закончила работу с экспериментальной группой.

Нейробика способна заставить нас смотреть на мир другими глазами.

Обсуждение

Говоря о преподавании, Блум считал, что при обучении и оценивании обучающихся следует помнить, что учение – это процесс, и что преподаватель должен добиваться продвижения мыслительных процессов учащихся на более высокие уровни – уровни синтеза и оценки. Эта «мыслительная» область часто называется когнитивной (познавательной) сферой, поскольку она охватывает мыслительные процессы. И в раскрытии моей темы я применила таксономию Бенджамина

Понимание

На уровне «понимание» тест определяет, кто зазубрил материал, а кто его осмыслил и уловил суть. Например, сотрудник выучил основные правила тайм-менеджмента, но не понял их и допустил ошибки в тесте. Надеяться на то, что он перестанет опаздывать и срывать сроки не стоит.

Ученик способен преобразовывать (транслировать) материал из одной формы выражения в другую (например, из словесной— в числовую или образную), интерпретировать полученные сведения, строить предположения о дальнейшем ходе явлений.

Добавляем глаголы: «перепаразируйте» или «обобщите». Здесь мы проверяем, сможет ли ученик использовать полученные знания на практике.

Анализ и Синтез

Умение разбить материал на составляющие части так, чтобы ясно выступала его структура. Сюда относятся вычленение частей целого, выявление взаимосвязей между ними, осознание принципов организации целого.

Выделяет скрытые (неявные) предположения для запоминания.

Такие глаголы как «сравните», «сопоставьте», «выделите», «отсортируйте», «найдите», «резюмируйте» и «сгруппируйте». Они подталкивают ученика не искать готовый ответ, а придумать собственный на основе полученных знаний для лёгкого запоминания.

Блума. Бенджамин Блум разработал свою теорию в 1956 году. Основная идея заключается в том, что обучение — это последовательный процесс. Состоит он из 6 уровней: запоминание, понимание, применение, анализ, синтез и оценка.

Что же даёт нейробика младшему школьнику?

И зачем она нужна современным ученикам? Нейробика обостряет память и стимулирует работу мозга, когда нужно многое удержать в голове или выучить наизусть. Она помогает сосредоточиться на уроках и лучше усваивать новый материал. С помощью нейробики ребёнок модифицирует своё поведение, вводя в мозг новую, неожиданную информацию и мобилизуя все органы чувств для активной деятельности на протяжении всего дня.

Заключение

Наш мозг – удивительная и так сказать очень сложная машина. Мы работаем, учимся, живём, решаем простые и сложные задачи, накапливаем знания. Но память и внимание имеют свойство ослабевать, как мышцы без физических нагрузок. Чтобы этого не произошло, мозг нужно тренировать.

Итак, младшим школьникам проще запомнить дословно и неосознанно. Этому способствует ещё недостаточное развитие речи. Часто ребёнку проще дословно рассказать текст, чем пересказать его своими словами. С этим необходимо бороться и добиваться понимания того, что учит школьник. Умение концентрироваться и удерживать внимание очень важно для развития памяти. Ведь именно так запоминающийся материал переносится

Применение

Добавляем глаголы: «примените», «решите», «рассчитайте», «используйте», «преобразуйте».

Они помогут симитировать реальную ситуацию и подтолкнуть ученика применить новые знания для решения задачи.

Способность использовать изученный материал в заданных условиях и новых ситуациях.

из краткосрочной памяти в долгосрочную. Хорошая память – это не данность, а результат работы над собой. Считаю, что необходимо только правильное питание для мозга.

Целенаправленная работа по развитию межполушарного взаимодействия с младшими школьниками с помощью технологии нейробики благотворно повлияют не только на работу мозга, но и всего организма в целом. Регулярные занятия нейробикой улучшат показатели памяти и внимания школьников, речи и мелкой моторики.

Память ребенка постоянно трансформируется и совершенствуется:

поначалу это механическое запоминание, которое с течением времени становится все более и более осознанным. А также для ускорения и улучшения результатов можно использовать дополнительно как и игры так и упражнения, способствующие максимальному раскрытию способностей.

Тренировка мозга при помощи упражнений нейробики сводится к тому, чтобы задействовать большее количество органов, включить новые ощущения, а также совершить действие, уделяя ему больше внимания, чем обычно, выбрать нетипичный способ совершения действия.

Список использованной литературы

1. Каримов И.А. Обеспечить поступательное и устойчивое развитие страны – важнейшая наша задача. Т. «Узбекистан». 2009, с. 184. С. 23.
2. Амбалова С.А. Психологические процессы памяти младших школьников. ЦИТИСЭ. 2021. № 2 (28). С. 203-211.
3. Истомина З. М. Развитие памяти. Учебно-методическое пособие. — М., 1978. — с.62–86.
4. Кац Лоренс К., Рубин Мэннинг Не дай своим мозгам засохнуть. Серия: Здоровье в любом возрасте — Изд. «Попурри», 2003.
5. Кац Лоренс К., Рубин Мэннинг Фитнес для мозга — Изд. «Попурри», 2009. С. 31-121.
6. Кац, Рубин - Нейробика: экзерсисы для тренировки мозга. Изд-во Попурри, 2014 г. С.39-54
7. Ким. А. А. Особенности развития памяти у младших школьников [Электронный ресурс] URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36815259> (Дата обращения: 15.06.22).
8. Ляудис В. Я. Память в процессе развития. — М., 1976. Развитие памяти в процессе обучения — с.220–246.
9. Наумова Н. В. Нейробика как здоровьесберегающая технология в образовательном процессе // Школьная педагогика. — 2016. — №2. — С. 42-45. Электронный ресурс Интернет://moluch.ru/th/2/archive/27/714/
10. Развитие памяти и мышления: Учебное пособие к курсу // Баженова М.А., Шишанова К.А. – М.: Юниум, 2017. – 178 с.: илл. (Дата обращения: 15.06.22).
11. Развитие памяти. — Рига, 1991. Можно-ли тренировать память? — с.43–47.

Mutaassib shaxs sotsiopsixologik reabilitatsiyasi

Shohruh Shodiboyev

Xalqaro Nordik universiteti o'qituvchisi

Key words

mutaassib shaxs, reabilitatsiya, psixik buzilishlar, e'tiqod, inertlik, fanatizm, psixologik suhbat metodi, qaramlik, diniy yo'nalganlik

Annotatsiya

Maqolada mutaassiblik darajasini o'lchash bo'yicha qo'llanilgan metodiklar sifatida diniy ustanovkalar bo'yicha metodika, diniy bag'rikenglik darajasini aniqlash so'rovnomasi kabi matematik-statistik metodlar hamda tadqiqotning reabilitatsion qismi uchun psixologik korreksion suhbat metodi asos qilib olindi. Dastlab olib borilgan test natijalariga ko'ra, ma'lum bir sondagi tadqiqot obyekti bo'lgan sinaluvchilarda mutaassiblik darajasi yuqori ekanligi va olib borilgan bir oylik psixologik-korreksion suhbatdan so'ng qayta o'tkazilgan boshqa xuddi o'sha ikki metodika natijalariga ko'ra mutaassiblik darajasi nisbatan past ekanligi aniqlandi. Lekin bu natijalar nisbiy hisoblanib, bunday psixologik buzilish shaklidan butunlay xalos bo'lish juda qiyin jarayon ekanligi, avvalo buning uchun bemorning o'zi ham buni tushunishi va o'z kamchiliklarini anglashi va tan olishi, so'ng esa bu kamchiliklar ustida ma'lum bir psixologik korreksion metod va usullar yordamida psixolog bilan hamrohlikda ishlashi kerakligi anglandi. Shuningdek, bunday tipdagi insonlar bilan psixologik korreksion suhbat olib borish ham ma'lum bir darajada ijobiy natijalar keltirib chiqarishi aniqlandi.

Kirish

Mamlakatimizda hukm surib kelayotgan tinchlik va osoyishtalik, dinlararo bag'rikenglik, millatlararo totuvlik hamda hamjihatlik yurtimiz taraqqiyoti yo'lida amalga oshirilayotgan ezgu ishlarning mustahkam asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq g'oyalar kurashi avj olayotgan XXI asrda dunyoda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash yo'lida hal etilishi zarur bo'lgan ko'plab muammolar yuzaga kelayotganligi, kishilarning osuda hayotini izdan chiqarishga qaratilgan yangi shakldagi tahdidlarning kun sayin paydo bo'layotganligi va buning natijasida buzg'unchi g'oyalar mafkura maydonini qurshab olayotgani barchamizdan ogohlik va hushyorlikni talab etmoqda.

Shuni anglagan holda mutaassib kayfiyatdagi shaxslar psixologiyasini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish, bu boradagi jahon miqyosida amalga oshirilgan ilmiy ishlarni chuqur o'rganish, fanatizm, ayniqsa, diniy mutaassiblikning oldini olish yuzasidan davlat siyosati darajasidagi amaliy xulosalardan kelib chiqib, psixologik

tadqiqotlarni olib borish zarurati tobora ortib bormoqda. Shu jumladan, aholi o'rtasida dinning o'rni va ahamiyati, sog'lom e'tiqod masalasi, dini to'g'ri talqin qilish va mutaassiblikning oldini olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Globalashuv jarayoni bir tomondan axborot texnologiyalarining taraqqiy etishiga zamin yaratsa, ikkinchi tomondan jamiyatda axborot asosiy qurol bo'lib qolayotganligi, dindan siyosiy maqsadda foydalanilayotganligi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Shunday ekan, diniy mutaassiblik ta'siriga tushgan shaxslarning individual xususiyatlarini alohida o'rganish, psixodiagnostika qilish, ularni sotsiopsixologik reabilitatsiya jarayonlariga jalb qilish va shu bilan birga psixokorreksion ishlarni amalga oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Mutaassiblik - (arab. **بصعتم** va yunon. **Φανατισμός** tarj. fanatizm) - ma'lum bir mafkura va qarashlarga, ayniqsa, diniy-falsafiy, milliy va siyosiy sohalarida haddan ziyod, ko'r-ko'rona va hissiyotlarga berilib ergashish va ularga amal qilish. Qandaydir tushunchalarga, e'tiqodga yoki dunyoqarashga sodiqlikning

eng so'nggi darajasi. Mutaassiblikning eng keng tarqalgan ko'rinishi bu - diniy mutaassiblik.

"Mutaassiblik"ka ijtimoiy psixologiya fani nuqtayi nazaridan tarif beradigan bo'lsak "Shaxsni biror - bir nazariya yoki g'oyani ilgari suruvchi shaxsga bilimsizligi (tajribasizligi) ta'sirida ko'r - ko'rona ruhan ixlos qilib ergashishi hamda o'zini idrok va irodasini boshqarishni rahnomosiga topshirishi hamda o'zligidan ixtiyoriy ravishda voz kechish tushuniladi. O'z navbatida uni psixofizologik asosini shaxsning bosh miyasidagi bir nerv markazi asta-sekinlik bilan kuchli "dominanta"likka (ustunlikka) erishishi natijasida boshqa nerv markazlarini kuchli tormizlanishi qonuniyati tashkil etadi. Yuqoridagi tariflardan xulosa qiladigan bo'lsak "mutaassiblik" shaxsni onglilikdan asta - sekin ongsizlik (manqurtlik) holatiga o'tishidir desak ham bo'ladi. Mutaassiblik insoniyat bosib o'tgan barcha ijtimoiy rivojlanish bosqichlarida turli din va ijtimoiy yo'nalishlar orasida keskin bo'linish, tarafbozlik, guruhbozlik, ommaviy tartibsizliklar, nizo hamda to'qnashuvlar kelib chiqishiga turtki vazifasini bajarib kelgan. Shu sababli ham sotsiologlar mutaassiblikni "yashirin davrga ega tajavuzkor guruh" sifatida o'rganib kelishadi.

Tajavuzkor guruh rahnamolarini g'arazli yo'riqnomalari asosida ongi zaharlangan mutaassiblar, jamiyatda faqat o'zlari amalga oshirayotgan faoliyatlarini to'g'ri yo'nalgan deb bilib, har qanday xunrezlikdan ham qaytmaydilar. Hozirgi kunga kelib mutaassiblikni g'ayri insoniy xulq-atvori kurrayi zaminimizni turli nuqtalarida yuz berayotgan xunrezlik va brodarkushlik hamda tinch aholiga nisbatan amalga oshirilayotgan qo'poruvchilik harakatida aks etmoqda.

Mutaassiblik har bir sohada, masalan ilmiy, ijtimoiy, diniy va dunyoviy sohalarda uchrab turadigan holat bo'lib, din va jamiyatning rivojlanishiga to'sqinlik qilishga harakat qilib ko'ruvchi omillardan biridir. Shuningdek, mutaassiblik va g'uluv diniy-aqidaviy va fiqhiy sohalarda namoyon bo'lib, har xil ixtiloflar manbayi sifatida, bir din tarkibida turli ijtimoiy va siyosiy oqimlarga bo'linib ketishining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi.

Diniy mutaassiblikning ijtimoiy psixologik sabablaridan biri diniy ilimlarni bilmaslikdir. Islom tarixda bunday e'tiqoddagi kishilardan ayrimlari islom dinida peshvo sanalgan salaf ulamolarni, hatto Payg'ambarimiz (s.a.v.)ning sahobalarini ham "kofir" deb atashgacha borganliklariga tarix guvohdir desak xato bo'lmaydi.

Qariyb o'n asr avval Kaykovus tomonidan

bashariyatga tuhfa qilingan "Qobusnoma" asarida, "Xaloyiq to'rt navga bo'linadi: Biri ulkim, bilur bilg'onin ham biladi. Ul olimdir, unga tobe bo'lmoq kerakdur. Biri uldurkim, bilimas, bilimag'onin bilur, ul qobildir, unga o'rgatmoq kerak. Biri uldurkim, bilur va bilg'onin bilimas, ul uyqudadir, uni bedor qilmoq kerakdir. Biri uldirkim, bilimaydi, bilimas va bilimog'onin ham bilimas. U joxildir, undan qochmoq kerakdir" . Kaykovus tomonidan tariflangan to'rtinchi toifadagi shaxs aynan mutaassib shaxsga mos keladi desak xato bo'lmaydi.

Odatda, mutaassiblarga paranoyyal (tafakkur jarayoni buzilishining ko'rinishi bo'lib, nerv sistemasining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi va shaxsning tasavvurida yashirin dushmanlar paydo bo'ladi va ular bilan doimiy ravishda kurash kechadigan xulq-atvor) va narsisistik (narsistik axloq - shaxsiy buyuklik tuyg'usi va o'zining ahamiyatliligiga tashqaridan tasdiqlashlariga yuqori ehtiyoj bilan boshqariladigan axloq, o'ziga nisbatan kuchli sevgi tuyg'usi) xususiyatlari bilan farqlanib turuvchi xarizmatik shaxslar, ba'zan esa epileptiklar (yunoncha tutaman, tutqanoq, quyunchiq - bosh miyaning surunkali kasalligi, ko'pincha tirishish, hushdan ketish, bemor shaxsining o'zgarishi, ayrim hollarda aqliy qobiliyatning susayib borishi bilan kechadi (fe'l-atvor o'zgaruvchan, serjahl, ginaxon bo'lib qoladi va h.k.) rahnamolik qiladi.

Shaxsdagi mutaassiblik holati bir necha kundan bir necha o'nglab yillarga qadar davom etishi mumkin. Mazkur mutaassiblikni tasir kuchini saqlanishga sabab bosh miyadagi dominantalik ekanligi neropsixologiya fani tatqiqodlarida o'z isbotini topgan. Mutaassiblik bir nechta fanlar kesimida ilmiy asosda tahlil etiladigan shaxsni ruhiy holati hisoblanadi. Psixologiyada mutaassiblikni shaxs ruhiyati bilan bog'liq tomonlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil etiladi.

Mutaassib shaxs sotsiopsixologik reabilitatsiyasining predmeti - jazoni muddatini o'tayotgan shaxslarni qayta tarbiyalash, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, ruhiyati, kayfiyati, o'z-o'ziga bo'lgan bahosini, ishonchini rivojlantirish, muloqot ko'nikmalarini tiklash masalalari hisoblanadi. Mutaassib shaxs kichik guruh vakili hisoblanadi. Mazkur obyekt ikki ko'rinishda bo'lib, birinchisi mutaassib shaxslar jamoasi bo'lsa, ikkinchisi mutaassib shaxslar bilan bevosita faoliyat olib boruvchi muassasa xodimlari hisoblanadi.

Mutaassib shaxs sotsiopsixologik reabilitatsiyaning vazifalariga quyidagilar

kiradi:

- Mutaassib shaxsni qayta tarbiyalash muassasalariga moslashuvi jarayoni;
- Mutaassib shaxsidagi turli emotsional holatlarning psixodiagnostikasi;
- Mutaassib shaxslar katta va kichik guruhlarini tizimini asoslash;
- Mutaassib shaxslar faoliyatining yo'nalganligi;
- Qayta tarbiyalanish jarayonidagi mutaassib shaxsning kutilmagan ruhiy holati;
- Mutaassib shaxs individual xususiyatlarining konservativligi va rivojlanishi;

Psixologiyada pedagogik profilaktika, penitensiar va sotsial psixologik ishlanmalar orqali mutaassib shaxsga reabilitatsion ta'sir ko'rsatish amaliyoti olib boriladi. Bu amaliyotda mutaassib shaxs va uning atrof-muhit bilan munosabatlariga, uning qarashlari va motivatsiyasiga o'zgaritirish kiritish talab etiladi. Mavzuning dolzarbligi ham mazkur muammoning keng ko'lamligi va o'rganilish obyektlarining turli qatlamlarda ekanligi bilan ham izohlanadi.

Mazkur maqolaning obyekti sifatida Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar bilan sotsiopsixologik reabilitatsiya ishlarini olib borish jarayoni belgilandi. Mutaassib shaxslarning dunyoqarashi, bilish jarayonlari va individual psixologik xususiyatlari magistrlik dissertatsiyaning predmeti hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Ushbu tadqiqot ishi mavzusiga doir olib borilgan ishlar juda kam. Shunday bo'lsada bu mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlarni nisbiy tarzda 3 xil turkumga ajratish mumkin. Bular: diniy, psixologik va siyosiy-huquqiy masalalarga oid adabiyotlar va dissertatsiyalar. Diniy adabiyotlarda tadqiqot ishida ilgari surilgan mutaassib shaxs, ularning g'oyalari, maqsadlari, ularni keltirib chiqaruvchi omillar yetarlicha tahlil qilingan va batafsil yoritib berilgan. Jumladan, Qur'on oyatlarini shayx Abdulaziz Mansurning "Qur'on ma'nolari tarjimai" kitobidan olingan. Mutaassiblik mavzusiga doir dinga doir ma'lumotlar Abu Mut'i Makxul an-Nasafiyning "Bid'atchi, adashgan va adashtiruvchi firqalarga raddiyalar kitobi", Aliyev Jamshidning "Zulmat girdobi", M.R.Atayevning "Islom manbalari jaholatga qarshi", K.Komilov, U.Xasanboev, N.Xoshimovlarning "Diniy

ekstremizm va xalqaro terrorizm - jamiyat taraqqiyotiga tahdid" T.Matiboev, R. Matiboevalarning "Jaholat xuruji", J. Meliquziyevning "Halokat tuzogi", Nadaviyning "Buzg'unchi harakatlarga chizgilar" kabi adabiyotlarga murojat qilindi.

Tadqiqot mavzusiga oid psixologik jihatlari quyidagi bir qancha olimlarning ilmiy ishlarida ochib berilgan. F.Abdurahmonov, Z. Abdurahmonovalarning "Din psixologiyasi", I. Ardashkin-ning Psixologiya religiy: uchebnoe posobie", A. Bakerning "Noviy religiozni dvijeniya", U. Djemsning "Volya k vera", M. Zerkoning "Psixologiya i religiya", N. Valievning "Din psixologiyasi va uni fanlar tizimidagi o'rni", N.Valiev va A.Rasulovning "Din psixologiyasini o'qitishning innavatsion metodlari", A. Rasulov, L. Tursunovning "Diniy bag'rikenglik psixodiagnostikasi: nazariya va amaliyot", E. G'ozievning "Umumiy psixologiya" kabi adabiyotlarda mutaassiblik mavzusiga doir ma'lumotlar tahlil qilingan. Yuqorida sanab o'tilgan adabiyotlarda psixologik qoidalar va terminlarning izohi va mutaassib shaxs mavzusiga doir, uning bilish jarayonlari, individual psixologik xususiyatlari, mavzuga doir tadqiqot metodikalarga doir ma'lumotlarni topishimiz mumkin

Ijtimoiy-gumanitar fanlar tarmoqlarida deviant xulq-atvor masalalari, shuningdek, deviant xulq-atvorni oldini olish, uni tadqiq etish ko'plab xorij olimlari, xususan E. Dyurkgeym, R.Merton, A. Adler, K.Yung, E.Bleyler, O.Gross, V.Shtekel, S.Shpilreyn, Z.Freyd, E.Veyss, P.Fedem, V.Rayx, E.Fromm va boshqa olimlar asarlarida o'rganilgan. O'zbekistonda Psixolog olimlar G'.Shoumarov, N.Sog'inov, S. Axunjanova, Z.Qodirova, N.G.Kamilova, G. To'laganova, B.Umarovlarning, pedagog-olimlar O.Musurmonova, D.J.Sharipovalarning (oilada barkamol shaxsni tarbiyalash hamda giyohvandlik, ichkilikbozlik, chekish kabi illatlarni oldini olish muammolari) ilmiy ishlarida deviant xulq masalalarga ahamiyat qaratilgan.

Yigirmanchi asr psixologiyasi klassiklarining asarlarida, masalan V. Jeyms, K.G. Yung, G. Ollport, E. Erikson va boshqalar e'tiqod va dindorlik shakllari, shuningdek, xurofot, mutaassiblik singari o'ziga xos hatti-xarakatlari shaxs xususiyati bilan, uning shakllanish shartlari bog'liq degan fikrni bildirdilar.

Ollport qarashlarida biz birinchi marta ichki va tashqi dindorlikka bo'linishni ko'rishimiz mumkin. "Tashqi tomondan" dindorlar dinga o'z maqsadlari uchun qaraydilar. Din va barcha diniy hayot ular uchun faqat muhim maqsadlarga erishish vositasi, yo'lidir. Bu yolg'izlikdan qochish, muloqotga bo'lgan

ehtiyoj va ishonchni qozonish bo'lishi mumkin. "Diniy yo'nalishning tashqi turiga ega bo'lgan odam Xudo tomon buriladi, lekin o'zidan chetlanmaydi"

Olport bu "tashqi" yo'nalishning ildizlari bolaligidan kelib chiqadi, deb aytadi, chunki bola ishonchga katta ehtiyoj sezadi, ammo oila bilan bo'lgan munosabatlar, aksincha, tashvish, past baho, shubha va ishonchsizlik hissiyotlarini vujudga keltiradi. Natijada, kuchli himoya mexanizmlariga ega bo'lgan shaxs shakllanadi, dunyodan to'silgan, odamlarga nisbatan yashirin dushmanlik (alamzadalik) bilan to'ldirilgan. Ushbu "tashqi" dindorlikka ega odamlar xavfsizlik, qulaylik, mavqe yoki ijtimoiy ma'qullash uchun o'zlarining diniy tuyg'ularidan va mansubligidan foydalanishlari mumkin, xurofot ularning hayotiy ta'minotiga aylanadi va murosasizlik har qanday nizolarni hal qilishning yo'li bo'ladi.

Aksincha, "ichki" diniy yo'nalishga ega odamlar dinni asosiy motiv sifatida his qilishadi. "Bunday odam din bilan yashaydi". Ushbu yo'nalishning boshlanishi ham bolalikdan kelib chiqadi. Agar bola dunyoda asosiy ishonchni, xavfsizlik tuyg'usini shakllantirgan bo'lsa, demak, o'spirinlik davrida bola boshqalarni, shu jumladan diniy e'tiqodlari va afzalliklarini qabul qilishi hamda hurmat qilishi mumkin.

Bunday odamda diniy tuyg'u, e'tiqod, kamtarlik va qabul qilish, rahm-shafqat hamda boshqalarga bo'lgan muhabbat hissi bilan singib ketgan. Bunday hayotda "rad etish, o'zini va boshqalarni xo'rlash uchun joy yo'a". Reallik yoki voqelikning individual ongda aks etishi sub'ekt e'tiqodining shaxs va dunyo ip (rishta) sifatida

mavjudligini anglatadi. Psixologik salomatlik e'tiqod turlarini tanlashni belgilaydi: (ya'ni intellektual va hissiy faoliyatga asoslangan qat'iy ishonchni) dinga murojaat qilishda eng yaxshi qadriyatlarini o'zlashtirgan diniy e'tiqod. Yetuk bo'lmagan, nevroitik shaxs xurofot yoki mutaassiblik singari vayronkor e'tiqod shakllariga moyil bo'ladi, ma'lum bir turni tanlash har bir holatda xarakter xususiyatlariga, temperamentiga va rivojlanish sharoitlariga bog'liq bo'ladi.

Nevrotik holat odamni zaif va har xil ta'sirlarga moyil qiladi oqibatda jamoaviy psixozlar qurboniga aylanadi. Keyin uning ongi shu qadar torayadiki, sog'lom odamga xos bo'lgan hissiy va intellektual hayotning ko'rinishi va tizimliliigi buziladi, (obsessiv-kompulsiv, maniakal-depressiv) qandaydir kuchli g'oya yoki takchiga bo'ysunadi. Ichki zaiflik hissi uni kuchli g'oyaga yoki kuchli shaxsga tobelikka undaydi, u o'zini qulay his qiladi. Shu identifikatsiya tufayli o'zini kuchli va

haq his qila boshlaydi

N.A.Berdyaev: "Sabrsiz inson (mutaassib) zo'ravonlik qiladi, qatl qiladi. U mohiyatan zaif, xavotiri yuqori va uning ongi buzilgan, u Xudoga (ishonchiz) kam ishonadi. Muayyan ma'noda, aqidaparast e'tiqod bu imonning zaifligi, kufr deb aytish mumkin. Bu salbiy e'tiqoddir".

Mutaassiblikni aniqlashning biror metodikasi, so'rovnomasi, testi ma'lum qolipga solinmagan. Shu sabab ham, o'zimiz aynan individual dindorlik tiplarini aniqlash, ularning diniy yo'nalganligini tahlil qilish, diniy yo'nalganlik darajasining mutaassiblik darajasi bilan aloqadorligini aniqlash, shaxsning diniy bag'rikenglik darajasini baholashga ko'maklashuvchi bir qancha metodikalarni tahlil qilgan holda 3 ta metodikani tanlab oldik. Bu metodikalar mutaassiblikni, diniy yo'nalganlikni har tomonlama o'rganishga, shaxsda diniy yo'nalganlikni tashqi yoki ichki mazmunga ega ekanligini o'rganishga, shaxsning zamonaviy jamiyat, din, madaniy tizim talablariga munosabatini, diniy ta'limotlarni o'rganish va dogmatik adabiyotlarni o'qishga munosabati, kundalik turmush tushunchalari yordamida dindor inson haqidagi tasavvurlarini yoritishga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotimizni amalga oshirishda bizga Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar individual dindorlik tiplari va diniy yo'nalganlik darajasi tadqiqotimizning obyekti qilib olindi.

Diniy mutaassiblik darajasini aniqlash uchun quyidagi 3ta test 100 nafar respondentda 2 xil muddatda 2 mart o'tkazildi.

1. Individual dindorlik tiplarini aniqlash so'rovnomasi (Yu.V. Sherbatix)

2. Shaxsning yangi ijtimoiy muhitga moslashishini baholovchi test (L.S. Tursunov modifikatsiyasi)

3. Diniy yo'nalganlik darajasini aniqlash testi (Religion Orientation Scale – ROS, G.Olport D.Ross).

Keyingi tadqiqot jarayonida tadqiqot maqsadidan kelib chiqqan holatda biz mutaassib shaxslarni o'rganish va ma'lum bir reabilitatsion ta'sir va natijaga ega bo'lish maqsadida diagnostik suhbat metodidan foydalandik.

Individual suhbatimizning asosiy usuli shaxsning tashqi va ichki holatini aniqlashga yo'nalganligidir. U rasmiy ravishda 20ta Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi,

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar bilan individual ravishda suhbat olib borildi.

Suhbat erkin va samimiy holatda olib borildi, chunki bu psixolog (mutaxassis)ga bo'lgan ishonch oshishi bilan belgilaydi.

Suhbat jarayonida shaxslarning ichki to'siqlarga to'qnashganda to'satdan to'xtab qolishiga asosiy e'tiborimizni qaratdik. Suhbat jarayonidagi pauzalar-bu xotiralarga qaytish uchun yo'l hisoblanadi. Bunday pauzalar suhbat jarayonida bir necha marta sodir bo'ldi. Va bunday jarayonlarda suhbatdoshning xotirlashi uchun sharoit yaratib berildi.

Shuningdek suhbat jarayonida mutaassib shaxslarni muammo emotsional sabablarga bog'liq bo'lish mumkinligiga ishonitirish qiyin qiyin kechdi.

Diagnostik suhbatda quyidagilar e'tiborga olindi:

Suhbatni qattiq tizimlashtirish, shaxsga ortiqcha savollar berish uning erkinligiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun ko'pincha oldindan rejalashtirilgan savollar berildi.

Shu bilan birga shaxs o'zi haqida xamma narsani biladi deb hisoblashdan chekinildi. Shuning uchun shaxslarga o'zlari haqida yangi ma'lumotlarni o'rganishlariga imkoniyatlar berildi.

Shuningdek har bir suhbat davomida har bir shaxsning sukuti tahlil sifatida qabul qilindi. Bu payt kerakli ma'lumotlar qog'ozga yozib borildi.

Mutaassib shaxslar bilan suhbat davomida va ularning e'tiqodlaridagi buzilishlar bilan kurashishda foydali bo'lgan ba'zi bilim metodlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:shaxsga (mutaassib shaxs) uning ba'zi bir avtomatik fikrlash uslublarining noaniqligini yoki asossizligini anglab olish uchun noto'g'ri xulosalar yoki buzilishlarning ko'rsatmasi;

- birgalikdagi empirik xulosalar (uning e'tiqodlari, qarashlari va taxminlarining to'g'riligini tekshirish uchun ishlash);

- boshqalarning xatti-harakatlarini tushuntirish;

- masshtablash (odatdagi ikkilamchi fikrlashga qarshi turish uchun tanqidiy tafakkurni uyg'otish);

- qayta taqsimlash (harakatlar va natijalar uchun javobgarlikni qayta taqsimlash);

- e'tiqodlarni yoki xatti-harakatlarni saqlash yoki o'zgartirishning afzalliklari va kamchiliklarini o'rganish;

- fikrlarning katastrofik xususiyatini engib o'tish.

- e'tiqodlarni yoki xatti-harakatlarni saqlash yoki o'zgartirishning afzalliklari va kamchiliklarini o'rganish;

- fikrlarning katastrofik xususiyatini engib o'tish.

Diagnostik suhbatning ahamiyati va natijasi

Biz diagnostik suhbatni olib borishda uning reabilitatsion ahamiyatiga diqqat qaratdik. Chunki diagnostik suhbat davrida biz javobni talab qiladigan ochiq savollar beradik, lekin ularning diqqatini ularga jalb qilmadi, faqatgina fikrlash uchun yo'naltirish berdi. Bu mutaassib shaxslarning o'z muammolarini anglashga, fikrlashga undadi. Ularda muammoga tik qarash va uni ratsional yechimini qarashga undadi.

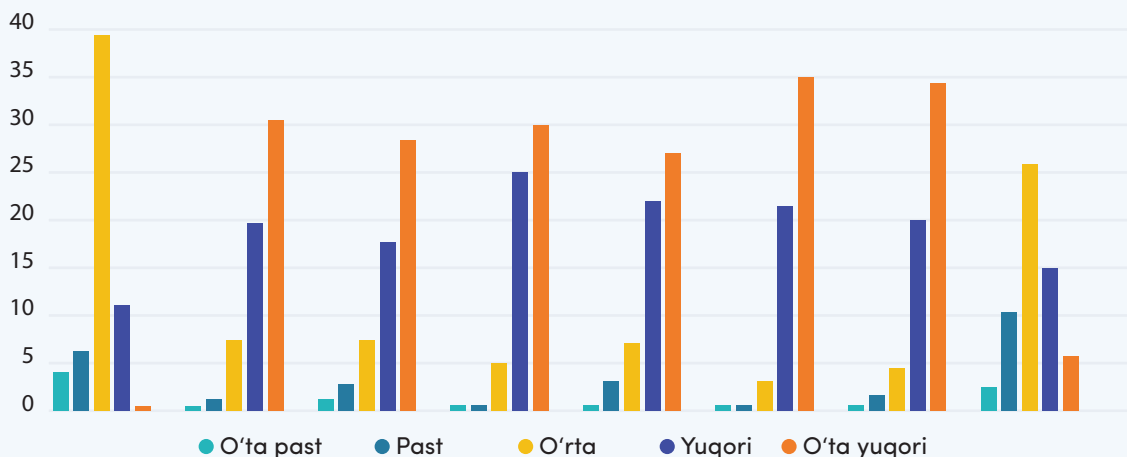
Shuningdek suhbat mutaassib shaxslarning muammoga olib borgan hayot yo'lini ko'rish (qayta qurish) imkonini berdi. Ushbu shaxslarning o'z muammosiga chetdan nazar solib uni o'zi mushohada qilib hal qilishga harakat qilishga undadi.

Natijada shu narsa ma'lum bo'ldiki, mutaassib shaxslar bilan olib boriladigan reabilitatsion ishlarda suhbat metodi juda ham qo'l kelar ekan. Sababi suhbat metodi yordamida shaxs o'zining holatiga chetdan nazar soldi va o'z xatolarini, o'zidagi muammolar, kamchiliklar mulohaza qilishga yo'nalish beriladi. Ushbu shaxslar o'zidagi psixologik muammoni anglashga harakat qildilar va unga sababchi bo'lgan qilmishlari va xatolarini tushunishga intildilar, va ularda chuqur yangilanish va katarsis hislari yuzaga keldi. Ular o'zilaridagi mafkurani o'zgartirishga, hayotini boshqacha yo'lda davom ettirishga jurat topa oladilar. Psixolog sifatida men ular bilan suhbat davomida ma'lum bilan savollar bilan yo'nalish berib turdim. Bu reabilitatsion suhbat jarayonida ularning o'z holatini anglashi va yechim izlashiga ko'mak berdi.

Natijalar

Dastlab o'tkazilgan uchta test natijalariga ko'ra Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslarda mutaassiblik darajasi yuqori ekan.

Birinchi testda (Individual dindorlik tiplarini aniqlash so'rovnomasi (Yu.V. Sherbatix)) natijalariga ko'ra, Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi shaxslar ko'pchilik shkalalarda o'ta yuqori ballarni olganliklarini ko'rishimiz mumkin. Masalan, ikkinchi (Sirli va sehrli dunyoning mavjudligiga bo'lgan ishonch-e'tiqodlar), uchinchi (Dinga qo'llab-quvvatlanish va taskin topish manbai sifatida

qarash), to'rtinchi (Dindorlikning tashqi belgilariga e'tibor berish), beshinchi ("Soxta ilm"ga qiziqish, ya'ni sir-asrorli hodisalarni izohlashda aniq bilimdan ko'ra har xil e'tiqodlarning ustunlik qilishi), oltinchi (Dunyoni vujudga keltirgan oliy kuch, ya'ni yaratuvchi zotning mavjudligini tan olish) va ettinchi (Diniy e'tiqodga bo'lgan ichki ehtiyoj, ya'ni diniy o'zligini anglash) shkalalarda ularning juda ko'pchiligi o'ta yuqori ballarni qo'lga kiritishgan.

Faqatgina birinchi (Dinga falsafiy konsepsiya sifatida yondashish) shkalada yuqori va sakkizinchi (Dinga ma'naviy xulq-atvor me'yorlari namunasi sifatida qarash) shkalada o'rta ballar ko'pchilik tomonidan olingan. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi shaxslarda faraz qilganimizdek mutaassiblik darajasi yuqori ekan. Sababi ular ko'p hollarda dinga falsafiy jihatdan yondashishmay uning tub mohiyatini unutadilar. Aksincha ikkinchi darajali bo'lgan g'oyalarga butun e'tiborni qaratashadi.

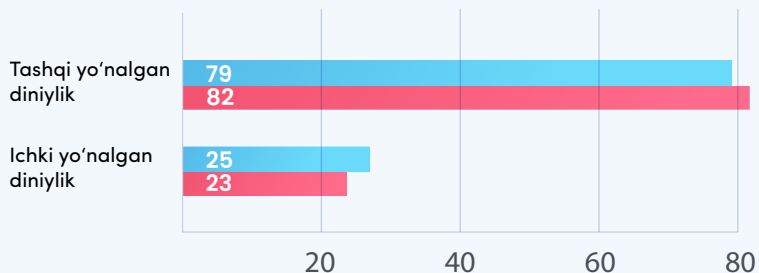
Ikkinchi metodika – Diniy yo'nalganlik darajasini aniqlash testi (Religion Orientation Scale – ROS, G.Olport D.Ross). Bunda respondentlarni javobiga ko'ra ikki katta shkala: tashqi va ichki yo'nalganlik bo'yicha dindorlik darajasini tahlil qilamiz. Olingan natijalarga ko'ra respondentlarni 2 ta guruhga ajratsak bo'ladi: ichki va tashqi yo'nalgan diniylik.

Yuqoridagi jadvalda olingan test bo'yicha respondentlar natijalarining o'rtacha ko'rsatkichlari ikki shkala bo'yicha namoyish etilgan. Respondentlarning umumiy natijalaridan ko'rish mumkinki ularda o'ta yuqori darajada tashqi diniy yo'nalganlik namoyon bo'layotganligini ko'rishimiz mumkin.

Chunki tashqi diniy yo'nalganlikning

yuqori qiymatida shaxs dinni o'zining shaxsiy maqsadlarida foydalanishga moyil. Din ular uchun qadriyat sifatida ikkinchi darajalidir. Bu toifa diniy yo'nalishdagi insonlar dinning foydali ekanligini har xil-ishonchni ta'minlashi va taskin berishi sotsial munosabat, status va o'zini o'zi oqlash kabi sabablar bilan bog'laydi. Diniy muassasalarga tashrif etish, bayramlarda qatnashish ular uchun o'zlarini basavlat qilib ko'rsatish, turmush tarzining umumqabul qilgan munosabatlariga sodiq qilib ko'rsatishga xizmat qiladi.

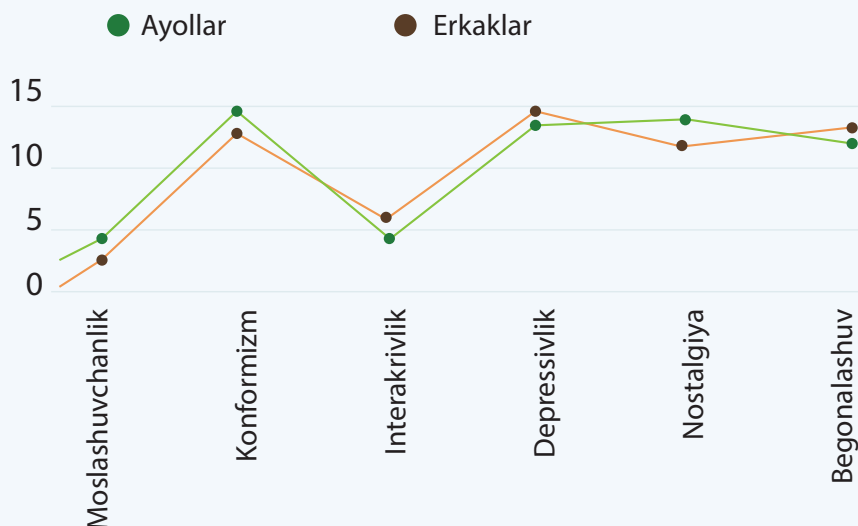
Uchinchi metodika – shaxsning yangi

ijtimoiy muhitga moslashishini baholovchi test hisoblanadi. Mazkur test shaxsning yangi ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonini tahlil etishga qaratilgan bo'lib, bu variantda shaxsning avvalgi yashash sharoitdagi tajribasi o'zlashtirgan va egallagan bilim-malakalari bilan bir qatorda ma'naviy qadriyatlarini o'z ichiga qamrab oladi.

Aynan bu metodikani tanlaganligimizning asosiy sababi mutaassib shaxslarning yangi muhitga moslasholmasligini inobatga olib tanlab olingan respondentlarning haqiqatdan ham yangi muhitga moslashuvchanlik xususiyati past ekanligini tekshirishni maqsad qildik. Agarda natijalar past darajada bo'lsa yani moslashuvchanlik darajasi ushbu shaxslarda past chiqsa, yuqoridagi metodikalarimiz natijalariga hamohang bo'lgan bo'lardi.

Test natijalariga keladigan bo'lsak, dastlabki va biz uchun muhim bo'lgan

moslashuvchanlik va interaktivlik shkalalasi bo'yicha ikkala jins vakillarida ham umumiy past ko'rsatkichlar qayd etilgan. Respondentlar mutaassiblik xususiyatlaridan eng asosiy belgisi moslasuvchanlik natijalaridan past ball olishganligi, bu ularda haqiqatda ham mutaassiblik xususiyatlari mavjud ekanligidan dalolat berayapti. Interaktivlik shkalasi esa ma'lum bir muhitni qabul qilganlikdan, ushbu muhitga aktivlik bilan kirganlikdan, ijtimoiy aloqalarni kengaytirishdan, o'z imkoniyatlariga ishonishdan, o'z xulq-atvoriga tanqidiylikdan, o'zini o'zgartirishga tayyorgarlikdan, boshqalar bilan hamkorlikka layoqatlilikdan dalolat beradi.

Muhokama

Psixologiya va ijtimoiy tizim strukturasida o'rganiluvchi asosiy tushunchalardan biri mutaassiblik fenomenidir.

Tadqiqot davomida shu ma'lum bo'ldiki, din omilining bunda ta'siri nihoyatda yuqori sanaladi. Mutaassiblikni diniy-ijtimoiy fenomen sifatida o'rgandik. Mutaassiblik" shaxsni onglilikdan asta – sekin ongsizlik (manqurtlik) holatiga o'tishi ekan. Shuningdek mutaassiblik – odamning o'z faoliyati va muomalasida namoyon bo'luvchi turli muqobillarni rad etib, muayyan fikrni himoya qilishga intilishidir desak ham bo'ladi.

Mutaassib shaxslar bilan olib boriladigan rehabilitatsion ishlarda suhbat metodi juda ham qo'l kelar ekan. Sababi suhbat metodi yordamida shaxs o'zining holatiga chetdan nazar soldi va o'z xatolarini, o'zidagi mumammolar, kamchiliklar mulohaza qilishga yo'nalish beriladi. Ushbu shaxslar o'zidagi psixologik muammoni anglashga harakat qildilar va unga sababchi bo'lgan qilmishlari va xatolarini tushunishga intildilar, va ularda chuqur yangilanish va katarsis hislari yuzaga keldi. Ular o'zilaridagi mafkurani o'zgartirishga,

hayotini boshqacha yo'lda davom ettirishga jurat topa oladlar. Psixolog sifatida men ular bilan suhbat davomida ma'lum bilan savollar bilan yo'nalish berib turdim. Bu rehabilitatsion suhbat jarayonida ularning o'z holatini anglashi va yechim izlashiga ko'mak berdi.

Shuningdek, olib borilgan psixodiagnostik metodikalarimizdan shu narsa ayon bo'ldiki, ushbu shaxslarda haqiqatda ham mutaassiblik darajasi yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi. Shuningdek, ikkinchi metodikamizda ushbu sinaluvchilarda tashqi sindorlikning kuchli namoyon bo'lishini ko'rdik. Uchinchi metodikamizda esa, sinaluvchilarning moslashuvchanlik darajasi tekshirildi va shu narsa aniq bo'ldiki respondentlarning moslashuvchanlik darajasi past darajada ekanligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa

Xuddi shu 3 ta metodikalar rehabilitatsion suhbat olib borilgandan so'ng ham qayta o'tkazilgan. Natijalarga ko'ra mutaassiblikning darjasi oldingi natijalarga ko'ra nisbatan o'rtacha 7%ga yuqori ekanligi aniqlandi. Bundan ko'rinib turubtiki, juda yuqori darajada bo'lmasa ham, bizning olib brogan rehabilitatsion suhbatimiz ham o'z ta'sirini qoldirmasdan qolmagan.

Olib borgan tadqiqotimiz natijalariga asoslanib quyidagi bir qator tavsiyalar ishlab chiqdik:

- Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining diniy mutaassiblik va ekstremizmga doir moddalari asosida jazoni o'tayotgan shaxslar orasida profilaktik ishlarni olib borishda turli xil psixologik treninglar va psixokorreksion dasturlar yordamida ularning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish;

- Dinni o'rganishda shakli emas, balki

mazmuni anglashga imkon beradigan darslar olib borilishi kerak;

- Ular bilan olib boriladigan reabilitatsion ishlar davomida birlamchi manbalar bilan ishlashga o'rgatish;
- Ularning ijtimoiy muhitini o'rganish va

muammolarni hal qilishda kompleks yondashuv;

- Ular bilan ijtimoiylashishga doir psixologik treninglar muntazam tashkil qilib turish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qobusnoma. – T.: O'qituvchi, 1986. 34bet.
2. Komilov K., Xasanboev U., Xoshimov N. Diniy ekstremizm va xalsaro terrorizm - jamiyat tarassiyotiga taudid -T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009. 22bet.
3. Фромм Э. Человек для себя. – Минск.: Коллегиум, 1992. 66стр.
4. Братус Б.С., Инина Н.В. Вера как общепсихологический феномен сознания человека. –Минск.: Психология, 2011. 25стр.
5. Олпорт Г. Религия и предрассудки. –М.: Смысл, 2002. 130стр.
6. Бердяев Н.А. О фанатизме, ортодоксии и истине. –М.: Человек, 1997. 87стр.
7. Tursunov.L.S. Penitensiar psixologiya. – T.: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2019. 110bet.

Internet resurslar

1. <https://akadmvd.uz>
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Mutaassiblik>
3. <http://elibrary.ru>

Enn Enrayt asarlarida ayol va ona ruhiyatining psixoanalitik tahlili

Umida Raximova

Urganch davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti, ingliz tili o'qituvchisi

Key words

psixoanalizm, ruhiyat, ona-bola munosabatlari, onalik, shaxsiyat, homiladorlik,

Annotatsiya

Ushbu maqola Enraytning "What Are You Like?", "The Gathering" va "Making Babies" asarlarida ifodalangan onalik muammosi, ona va qiz o'rtasidagi munosabat, homiladorlik holatlarini tahlil qiladi. Enraytning romanlarida onalikning turli usullarda namoyish etilishi, shuningdek, onalik, til va shaxsiyat o'rtasida bog'liqlikning mavjudligi o'rganiladi.

Kirish

Jahon adabiyotida psixoanalizm atamasi haqida fikr bildirgan bir qancha olimlar mavjud.

Psixoanaliz fanining asoschisi Zigmund Freyd nazariyalari adabiyotshunoslar uchun ayol psixikasini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ko'pgina yozuvchilar roman, drama va hikoyalarida psixologik hamda raqobatbardosh hayotni shakllantirishda psixoanalitik yondashuvlardan foydalanishadi.

Z.Freydning nazariyalari ko'plab mualliflarga ona obrazi, qahramonlar ruhiyatini tasvirlashda katta ta'sir ko'rsatdi. Z.Freydning tushlar talqini va kundalik hayot psixopatologiyasi kabi asosiy ishlari adabiyotga psixoanalizning asosiy tamoyillarini kiritdi.

Z.Freyd "Ona ruhiyati" nazariyasida ona-bola munosabatlari, onalikni yo'qotish, onalikning tashqi munosabatlari, ona ruhiyati va boshqa munosabatlarni tahlil qilishni o'rganish uchun psixoanalizni qo'llagan. J. Lakan Freydning psixoanaliz usulini fransuz falsafasi va sotsiologiyasi ta'limotlari bilan modernizatsiya qildi. Julia Kristeva fransuz faylasufi psixoanalizni feminizm va tilshunoslikka kengaytirdi.

Usullar

Badiiy asarlardagi ayollar ruhiyati tasviri, ularning oila va jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq

tavsiflar davrni xarakterlashda ham muhim omil vazifasini o'taydi.

Ona ruhiyatining psixoanalitik tahlili jahon adabiyotida keng muhokama qilinadigan tadqiqot mavzusi bo'lganligi sabab, Enn Enrayt ko'pincha asarlarida onalik mavzusiga murojaat qiladi. U nafaqat tajribali adabiyotshunoslar, tanqidchilar doiralari uchun, balki oddiy kitobxonlar uchun ham qahramonlarini noodatiy va yangi qirralarda gavdalantiradi.

Adibaning tanlangan asarlarida onalikning go'zal tabiati, bemisl mehru-muhabbati tasvirining biografik va psixologik tahlili ushbu faslning mohiyatini tashkil qiladi. Psixologik tahlil asar qahramonining ichki dunyosiga kirish, barcha tafsilotlari bilan tasvirlash, uning ruhiy holatini ochib berish, hayoti davomidagi qayg'u-iztiroblarining barcha nuqtalarini bera olishidir.

XX asr boshlarida Zigmund Freyd va Karl Gustav Yunqlar inson psixologiyasining asoslarini ishlab chiqishi bilan badiiy adabiyotda qahramon psixologiyasini o'rganish dolzarb ekanligini ko'rsatdi. Enraytning asarlarida ushbu psixoanaliktiklarning mezonlariga asoslanib psixologik tahlil nuqtai nazari bilan yondashamiz. Ushbu tahlilda uning ikki romani – "What Are You Like?" va "The Gathering" hamda "Making Babies" esselar to'plamidagi onalik, til va o'zlikni anglash mavzulari ochib beriladi.

Natijalar

Muhokama Enraytning uch asarida ifodalangan onalik muammosi yoki ona va qiz o'rtasidagi munosabat atrofida bo'lib, esselar to'plami homiladorlik holatlari haqida hikoya qilinadi. Enraytning romanlarida onalikning turli usullarda namoyish etilishi, shuningdek, onalik, til va shaxsiyat o'rtasida bog'liqlikning mavjudligi o'rganiladi. Ushbu uzviylik haqida Yu.Kristeva paradoksal fikr bildiradi: "doimiy bo'linish bu tana bo'linishi va natijada tilning bo'linishidir".

What Are You Like? va The Gathering romanlarining ikkalasida ham ona mavjudmasdek: u har doim uzoqda, olib tashlangan, yetishib bo'lmaydigan; qizlarda uyg'otadigan tuyg'ulari hech qachon sevgi emas, balki har doim dushmanlik, aybdorlik ruhiga yo'g'rilgan. Shunga qaramay, romanlar o'rtasida onaning mavjud emaslik holati bo'yicha ba'zi farqlar mavjud bo'lib, onani qizidan ajratib turadigan masofa minimalligiga qaramay farqlanadi:

"What Are You Like?" romanida ona vafot etgan, holbuki "The Gathering"da tirik bo'lsa-da, asosiy e'tibor qiziga qaratilgani uchun ikkinchi darajaga tushiriladi. 2000 yilda yozilgan "What Are You Like?" romanida ona qizi doim ro'para bo'lishi bilan his qilinadigan qo'rquv ob'ekti bo'lib ifodalanadi; 2007 yildagi "The Gathering" romanida onaga hamdardlik bilan munosabatda bo'linadi, uni tushunishga va uning befarqligini oqlashga urinish paydo bo'ladi. Romanlarni ajratib turadigan etti yil ichida sodir bo'ladigan holat Enraytning o'z onaligidir. Bu fakt Yu.Kristevaning fikrini isbotlash uchun ishlatilishi mumkin:

"Tug'ish orqali ayol onaga aylanadi, o'z onaligi bilan muloqotga kiradi; ular o'z-o'zidan ajralib turadigan bir xil davomiylikdir". Shunga qaramay, onani o'rab turgan sukunatga dosh berib bo'lmaydigan holat sifatida qaraladi, bu esa onalarning tillarini yo'qotish xavfini ko'rsatadi. Tilning yo'qolishi o'zlikni yo'qotish xavfi bilan tengdir va ikkala roman ham qahramonlarining shaxsiy inqiroziga qaratilgan: "What Are You Like?" to'g'ridan-to'g'ri inqirozga ishora qiladi, "The Gathering"da bosh qahramon akasining o'limi natijasida yuzaga kelgan o'ziga xoslik inqiroziga qaratiladi.

Ikkala romanda ham ona asardagi qahramonlar shaxsiyati qayta tiklanadigan sub'ekt sifatida tasavvur qilinadi. Har ikkala matnda garchi qizlarni ona orqali o'zligini topish istagi umidsizlikka tushgan bo'lsa-da; qizlar anglaganidek, ularni onalik o'rnida kutayotgan narsa ularning aslida kimligini ochish emas, balki "ushbu o'ziga xoslik, mutant,

ikki tomonlama – ona va bola" o'rtasidagi yo'qotishdir. Shuning uchun, o'zligini topishda, ular onani rad etishlari kerak. Bu esa shaxsiyat ona bilan doimiy munosabat evaziga yaratilganligini ko'rsatadi.

Enn Enraytning "What Are You Like?" romani egizaklar – Mariya Delahanti va Rouz Kotter – tug'ilganidan bir-birlarini bilmay ajralishlari ularning qayta topishlari sayohati tasvirlangan asardir. 1985 yilda Mariya sevgilisi qo'lida unga juda o'xshash suratni ko'rgach, bu o'zining surati emas, balki singlisi bo'lishi mumkinligini tushunadi. Mariyaning nafaqat singlisi, balki egizaklari ham borligini anglashi, hikoyaning qolgan qismini Mariya va egizaklari o'zlarining mavjudligi haqidagi haqiqatni izlashlari sifatida tasvirlangan. Nafaqat turli davrlarni, balki turli shaharlarni ham qamrab olgan ushbu romanda qizlarning ajralishiga olib keladigan ijtimoiy ta'sirlar, yo'qolgan o'zligini idrok etish va keyinchalik oilaviy rishtalarini anglash bilan kurashish yo'llari ko'rsatilgan.

Mariya va Rouzning kutilgan uchrashuvi hikoyani boshqargan bo'lsa-da, ularning oilaviy hikoyalari ularning ajralishlariga va bir-birlarining mavjudligiga e'tibor bermasliklariga olib keladigan ijtimoiy omillarni ko'rsatadi.

Hikoya shuningdek, ularning hayoti va onalarining hayoti o'rtasidagi sezilarli farqlarni ta'kidlab, 1960-yillardagi ayollarga nisbatan 1980-yillardagi munosabatlarni tasvirlaydi.

Mariya, Rouz va oilasi qilgan tanlovlari ular shaxsiyatining ajralmas qismidir, chunki Mariya va Rouz o'z oilalari bilan birga mamlakatlaridagi ijtimoiy maqomlarini muhokama qiladilar. Shu tarzda, Enraytning romani o'ziga xoslik o'zgaruvchan ekanligini va oxir-oqibat irland milliy o'ziga xosligining an'anaviy shakllarini beqarorlashtirishini ko'rsatadi, tug'ilishidan ajratilgan egizaklarning yana bir-birini topish vaqtigacha o'zligini yo'qotish izlarini tasvirlaydi.

Egizaklarning tug'ilishi juda og'ir sharoitlarda sodir bo'ladi: homilador paytida, onalarida miya shishi paydo bo'lib, ularning tug'ilishi aslida onalarining o'limiga sabab bo'ladi, ayol vafot etadi, lekin bolalarini saqlab qolish maqsadida uning hayotiy funksiyalari sun'iy ravishda saqlanib qolinadi. O'lib bo'lgan onadan (hujayra) tug'ilgan qizlar uchun tug'ish harakati tavsifini onalik qo'rquvi deb atash mumkin.

Ushbu parchada bu quyidagicha tasvirlangan: Yotoqda yotgan rafiqasining ko'krak qafasi mushtdek bo'lib, havo bilan to'ldirilgan, burnidagi naychalari uni bo'g'ib qo'ygan, yurak monitorining simlari puls bilan urardi. Xotini qimirlamasdi. U uning ichida

suzayotgan, o'ralib yotgan chaqaloqni o'yladi. Yurak urishi chalkash bo'lsa ham haqiqiy urardi.

Shunday qilib, tug'ish hayot va o'lim o'rtasidagi chegaralarni buzgani kabi jismi o'lik onadan qanday chaqaloqlar dunyoga kelishi Evelinni hayratga soladi: qizlaridan birining o'gay onasi Evelin chaqaloqqa qarab: "Vafot etgan ayoldan qanday bola tug'iladi? Aqlsiz bolami yoki ikki boshli bolami? Yoki umuman bola emasmi?. Evelin gilam ustida do'mboqqina, jilmaygan va tupuklari oqib turgan Mariyaga qaradi. U yirtqich bo'lish uchun hali juda kichkina" deb o'yladi.

Qiz onasining hayoti evaziga tilga kirib, o'zligini tan olishi yangi tug'ilgan chaqaloqning birinchi aytgan so'zlari uning o'z ismi ekanligi bilan ta'kidlanadi: "Mariya", – dedi u [otasi]: "Mariya. Uning tug'ilishidan ko'ra dahshatliroq nima bo'lishi mumkin? Faqat mana shu: uning tomog'idan ikki marta chiqqan birinchi so'z uning ismi edi".

Shunday qilib, roman o'ziga xoslik, til va matrisid o'rtasidagi bog'liqlikni aniq ko'rsatib beradi; shuningdek, onani u yo'q qilgan taqdirda ham sevish mumkinligini anglatadi.

Bu tug'ilgandan so'ng darhol birovga berilgan va o'zining kelib chiqishidan bexabar bo'lgan Rouzga mos keladi; u asrab olinganini bilgach, har bir ayolda o'zining "haqiqiy" onasini ko'radi. Xuddi shunday, otasi tarbiyasida qolgan va onasining o'limidan xabar topgan qiz Mariya onasining izini topishga harakat qiladi, lekin hech qachon buning uddasidan chiqmaydi: "U har doim burchakdan hech qachon kelmaydigan kimningdir kelayotganini his qiladi". Sirli va yashirin qolishi kerak bo'lgan sirlarni oshkor qilish va "ego hali o'zini tashqi dunyodan va boshqa odamlardan keskin chegaralanmagan davrga" qaytishga majburlash holatini ikkala qiz ham boshdan kechiradi, natijada bu iztirob o'z joniga qasd qilishga sabab bo'ladi.

O'z shaxsini shakllantirish uchun qizlar onasining yo'qligini hatto ramziy darajada bo'lsa ham, qabul qilishlari kerak bo'ladi, chunki ona timsoli bolaga shaxsiyatni yo'qotish bilan tahdid qiladi. Enraytning romanida qizlar onaning yo'qligiga ko'nikib, qabul qilgandagina avtonom shaxsga aylanishi mumkin; xuddi Mariya "onasini bir paytlar yozgi ko'ylagida, paltosida yoki maktab sumkasida ushbu xiyobonlar bo'ylab aylangan va sayr qilgan, endi esa u boshqa qaytib kelmasligini (...). U har safar sayr qilganida, doimiy sayr qilmay, allaqachon ketgan" deya anglagani va qabul qilgani singari.

"What Are You Like?" romanida qizlar o'zligini topishda onaning o'limiga sabab

bo'lishlari chuqur psixologizm asosida yoritilgan; "The Gathering" romani ham xuddi shunday o'lim sahnasini aks ettirsa-da, ammo bu safar shafqatsiz realizm metodidan biroz chekinadi. Ushbu romanda tasvirlangan ona-qiz munosabatlari onaning yo'qligiga va yo'qotish iztiroblariga asoslanadi: Oyijonim har doim noaniq va butunlay xiralashgan. Men uning ko'zlariga qarayman va uni topishga harakat qilaman, lekin u o'zidagi hamma narsani botinida saqlaydi. U dunyoga mana shu uzoq joydan nazar tashlaydi va tushunmasdan barcha hodisalarni sodir bo'lishiga qarab turadi. U dunyo tashvishlarini o'z domiga olgan deb aytish qiyin.

Qizning onasi bilan har safargi uchrashuvi muvaffaqiyatsiz uchrashuv, ya'ni ko'ngilsiz hodisadek tasvirlanadi, qiz hali ham buni qabul qila olmaydi: "Bu meni hali ham g'azabga soladi. Men burilganimga, u g'oyib bo'ladi va qaraganimda, uning qirralarini ko'ra olaman.

Agar u boshqa palto sotib olgan bo'lsa, ko'chada uning yonidan tanimay o'tib ketaman, deb o'ylayman". Bosh qahramon Veronikaning, allaqachon ona bo'lgan shaxsning inqirozi, ona sifatida u ham so'nishi yoki o'zi aytganidek, hayotini "vergullarda" yashashga rozi bo'lishi kerak, degan shubhadan kelib chiqadi.

Roman oxirida Veronika eri va qizlarini tashlab ketadi; bir necha kundan so'ng, u qaytishga qaror qiladi, "o'z hayoti izmiga tushib qolish" jarayonini tugatadi, o'zining almashtirilishi va o'ziga xosligi yo'qligi haqiqatiga duch keladi va shu bilan ramziy onalik funksiyasini bajarishga rozi bo'ladi.

Munozara

Enraytning "What Are You Like?" romanida ona bo'lish ramziy darajada o'limga tengdir, buni qizlarning bir-birlariga murojaati va onalikni rad etishlari bilan birga o'z shaxsi haqidagi yakuniy xulosalari orqali tasvirlanadi.

Qizning nuqtai nazaridan yozilgan roman o'ziga xos "onalik dahshatini" taqdim etadi; undan farqli o'laroq, "The Gathering" allaqachon ona bo'lgan qizning nuqtai nazarini qabul qiladi va shuning uchun roman onalikni rad etish emas, balki qiz-ona tadrijiy bosqichi ramziy tartibda o'z o'rni sifatida qabul qilishi kerak bo'lgan muzokaralar, sheriklik va sukunat hamda so'nish bilan murosaga kelish deb hisoblanadi.

Enraytning romanlari onalik va onalar haqida yozish mumkin emasligini isbotlashi mumkin; shuning uchun ular Yu.Kristevaning "til ramziy funktsiya sifatida beixtiyor harakat va onaga doimiy munosabatni bildirishdan iborat" degan fikrini to'liq tasdiqlaydi, deyish

mumkin. Biroq ikkala romanda ham onaning gapirishiga ruxsat berilgan joylari mavjud. "What Are You Like?" romani uchinchi shaxs tilidan hikoya qilinib, vafot etgan ona Annaning hikoyati ifodalangan oxirgi bob bundan mustasno. Uning qabr ortidan so'zlagan nutqida ayollar, xususan, onalarning tilga bo'lgan munosabati haqida to'g'ri fikr bildiradi: Men o'layotganimda, nimadir yozishim kerak deb o'yladim, lekin so'zlardan hech qanday ma'no yo'q. Yoza olganimda edi, o'lmagan bo'lardim deb o'yladim, lekin buning ham ma'nosi yo'q. Yashash va so'ngra o'lish haqida hech qanday hikoya yo'q. Yashash, farzand ko'rish va so'ngra o'lish haqida ham yozilmagan. Ularni qanday tartibda qo'ymayin, bu menga bog'liq emas.

Aynan tilning ramziy tartibida onaning o'rnini anglash Annani: "Men bu erda, qabrda, so'zlardan va ular nimani xohlashlaridan qo'rqaman" deb tan olishga majbur qiladi. Enrayt asarni ishtirok etmagan ona nutqi bilan yakunlar ekan, onalik boshqa tilga muhtoj bo'lsa ham, o'z ifodasi uchun o'rin topishiga ishora qiladi. "The Gathering"da ona ovozi nazokatli, ammo umidvor tarzda jaranglaydi. Enrayt onalik va til haqida so'ralganda, shunday javob berdi: "Barcha munosabatlar biz va onalarimiz o'rtasida sodir bo'ladi, shuning uchun onalar haqida yozib bo'lmaydi".

Uning ushbu so'zlaridan tilning kelib chiqishida ota emas, ona joylashganligini anglashimiz mumkin. Balki biz bu ona haqida ramziy ma'noda shaxsiyatimizga tahdid sifatida tasavvur qilingan onani emas, balki barcha hikoyalar ortida topilishi mumkin bo'lgan ijodkorlik asosi va manbai, jismoniy vokalizm sifatida o'ylashimiz mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Enrayt xuddi "The Gathering" romanidagi Veronika

singari, allaqachon ramziy funksiyaning chegaralarini biladigan, lekin unga to'liq rioya qilishga rozi bo'lmaydigan qiz va onadir.

"The Gathering" va "The Forgotten Waltz" romanlarida ona obrazi ahamiyatli, ammo ikkinchi darajali hisoblanadi. Enrayt o'z asarlarida turli yoshdagi ayollar psixologiyasiga jiddiy e'tibor qaratadi. Uning "The Green Road" romanida qaysarlik, itoatsizlik, keksalik ruhiyati, kasallikdan aziyat chekkan ona xususiyatlari ifodalangan.

Yozuvchi "The Green Road" romanida keksalikni yaxlitlik yoki zaiflik tasvirlari orqali emas, balki bo'shliqlar va tugallanmagan istioralar orqali tasvirlaydi. Yozuvchining bugungi kundagi barcha asarlaridan ko'ra ko'proq "The Green Road" romani keksa ayolning so'nggi kunlari tasviriga bag'ishlangan. "The Gathering" romanidagi ona parishonxotir, kuchsiz, zaif, kasalmand, o'n ikki marta homilador bo'lgan, nasl qoldiruvchi roli tufayli sog'ligidan ayrilgan. "The Forgotten Waltz"ning noto'g'ri yo'l tutgan qahramoni Jinaning onasi Joan garchi aybdorlik va repressiya tuyg'ulariga qaram bo'lsa ham, o'z erkiga ega, mustaqil, oilaviy vazifalaridan tashqari sub'ektiv mavjudlikka egaligi sabab, boshqa ko'rinishdagi ona timsolidir.

Biroq aynan o'z erki tufayli jamiyat tomonidan unutilgan va qizi uchun mavhumlik olamiga yo'naltirilgan siymo, chunki qizi onasining sa'y-harakatlarini qanday baholashga o'z.

Demak, Enrayt asarlarida ona ruhiyatini ochishda psixoanalitiklar nazariyasiga tayangan va onaning turli qirralarini oila, onafarzand munosabatlarida ochib berilgan. Enraytning asarlaridagi ona obrazlari rang - barang bo'lib, ko'pincha an'anaviy stereotiplarga qarshi turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Фрейд З. Введение в психоанализ. Питер. 2007. – С. 384 // Sonu Shamdasani. Jung and Making of Modern psychology: The Dream of a Science. Cambridge. 2003. – P. 387.

2. Lacan, Jacques. Écrits: The First Complete Edition in English. Lacanian Psychoanalysis. Trans. by Bruce Fink, Héloïse Fink and Russell Grigg. –London: W. W. Norton, 2006. – 608 p.

3. Kristeva, Julia. The Kristeva Reader. Ed. Toril Moi. – New York: Columbia University Press, 1986. – 327 p.

4. Юнг К.Г. Критика психоанализа. Гуманитарной агентство. М.: – С. 355; Юнг К.Г. Психологические типы. 12.12.2011. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/>

basis/4132/4145.

5. Kristeva, J. Tales of Love. Trans. Leon S. Roudiez. –New York: Columbia University Press, 1987. – P.254Kristeva, J. -1980. p. 239

6. Freud, S.The Uncanny Trans. L. Amtower. (1919) www-rohan.sdsu.edu/~amtower/uncanny.html, –DOA February 2, 2008. – 324 p.

7. Kristeva, J. Tales of Love. Trans. Leon S. Roudiez. – New York: Columbia University Press, 1987. p.136

8. Enright, Anne in Cartagena, 2008. cutoffthewoodsnow.blogspot.com/2008/02/anne-enright-in-cartagena.html. February 10, 2008. – P. 3-4

Translating the expressive language devices used by Alisher Navoi in his epic poem “Farhod and Shirin”

Sevara Fazildinova

Teacher of Ferghana State University

Key words

figurative speech, literary device, metaphor, language, word, speech, speech ethics, literary work, literary language, ghazal, epic-poem, linguistic norms, aesthetic importance

Annotatsiya

The current article represents the analysis of figurative language usage such as simile and metaphor in the works of Alisher Navoi including the epic poem “Farhod and Shirin”. The principle objective of this research work is to analyze the degree of translation of literary devices and comparing the lingua stylistic peculiarities of the source and target language. Moreover, we have looked at some literary devices that reflect the linguistic and cultural characteristics in the original text and present the greatest difficulty in translation. The solution of translation problems of lingua-cultural nature is provided by correct perception of the received information. Considering two language’s possibilities of adequacy in lexical and semantic fields we have broadly applied comparative typological methods in translation. In addition, basing on some linguists’ theories, we have made an attempt to find appropriate equivalencies of used literary devices by Navoi in the English languages.

Introduction

Alisher Navoi is known as a founder of Uzbek literary language. He composed a great number of poems, ghazals, rubais and epic poems in this language. Navoi took one of the honorable places among classics of world literature. He devoted all his activity and a deep humanistic creation to serve for the sake of common people, flourishing of the enlightenment, science, art and literature.

Respectively to the works of Makhmud Koshghari and Akhmad Yugnaki Navoi continued their work referring to study the linguistic norms of Uzbek literary language.

His creative activity in literature is seen to use variety of genres i.e 16 genres efficiently. In poems, ghazals or epic-poems his style of using the words, phrases, proverbs, and aphorisms with accuracy and delicateness serve provision of spiritual contact between the author and the reader. They directly attain to the reader’s insight of mind and the soul.

Methods and methodologies

Similes have been studied so far either from a literary viewpoint as one of the stylistic expressive means of language based on associative perception and mapping of the world. Enkvist (1973); Galperin (1977); Leech & Short (1981); Kukhareno, 1988; Esser (1993) or in the context of philosophy of language in correlation with metaphor Aristotle (1954); Black (1962); Davidson (1979); Wierzbicka (1990); Tirrel (1991); Ortony (1993); Todd & Clarke (1999); Chiappe & Kennedy (2000); Utsumi (2007), and others.

Abrams and Harpham defines simple meaning to get understanding on figurative language that is apprehending the standard meaning in order to achieve some special meaning or effect [5,118]

Lazar G. says: “All these form of figurative and metaphorical language one thing in common. In classical rhetoric, the term metaphor comes from Greek meta expressing ‘change’ and, pherein meaning ‘to carry’. Metaphors thus involve a ‘carrying across’ of

meaning from one object to another. Identification is made between two apparently dissimilar things, so that some of the characteristics of the one are 'carried over' to the other. For example, if in the dictionary a 'trickle of water' means a very small quantity of water that flows slowly, then a 'trickle of visitors' means a small number of people who arrive gradually or in small groups.[12,13].

Lazar, G. in his book *Meaning and metaphors* gives definitions to the simile and metaphor. According to him, a simile is a direct comparison between two things which resemble each other in at least one way, although they are unlike each other in many others. In a simile the words *as* and *like* are used to explicitly make the comparison, e.g. as quick as a flash: I was so tired that my brain felt like cotton wool.

Metaphor he says a comparison which identifies one thing with another, dissimilar thing. Some of the qualities of the second are transferred to the first. For example, in Shakespeare's *Romeo and Juliet*, when Romeo famously says 'Juliet is the sun' some of the qualities of the sun (warmth, radiance, etc.) are transferred to Juliet. Unlike a simile, a metaphore states that one thing is another thing, not just that one thing is like another thing [11,15]

Results

Almost in all epic-poems of "Khamso" Navoi writes his ideas about words, language and speech. He separates special chapters under the title "A little bit about words". For instance, in the introductory part of "Layli and Majnun" he addresses directly to the word, using metaphor. He says- "You are the pearl. No, the pearl is as a drop of water comparing with you. You are the endless song that does not come to its end. You are the treasure that is not emptied if one spends over and over. You are an infinite space in dignity.

Owing to you language became honorable and wealthy". Here Navoi compares the word with unlike words like the pearl, endless song, unlimited treasure and infinite space. As a rule metaphors do not use words "like" or "as". Used metaphors have an explicit comparison between two different things. It is used for poetic or dramatic effect.

Figurative meanings are often culturally determined, and this can be problem for the translator. The figurative language we use stems from the underlying values and assumptions of our culture or society, so that a common metaphor in one culture may not be understood by people from other culture. For example, Shakespeare's *Romeo and Juliet*,

when Romeo famously says 'Juliet is the sun' some of the qualities of the sun (warmth, radiance, etc.) are transferred to Juliet. [11,15]. However, in Uzbek the sun has been defined as being 'hot, light, shining, bright, important' which is the same in English where Navoi delicately uses this comparison towards Nizami.

The metaphor 'He is the sun in the sky' means that the person is being talked is the light in one's life. Since the earth revolves around the sun, this phrase can mean that a person's life revolves around the person to whom he gave the compliment. As a literary symbol, it can represent a hero, knowledge, divinity, life force, brightness and overall splendor.

Another type of figurative language device simile also used to describe the essence of the word in the language and speech. He says: "The soul of the human is like a river and the word is like the pearl in it. Wise speaking man is as the diver who is going to pick pearls (words) under river (soul). Here the soul-river, word-pearl, wise speaking man-diver. The comparison is done on unlike words. As pearls are different, the words are different too. Pleasant and soft words prolong one's life, but evil word even kills human.

Similes embody associative poetical cognition of the object world based on the author's subjective-evaluative perception of the world and his/her individual gift for metaphorical mapping. Accordingly, we define the linguistic status of a simile as that of a language-in-use, i.e., textual construct of pragmatic nature in which the target object is metaphorically determined via comparing it with another, heterogeneous object, fixed as an image in the speaker's/writer's consciousness

In the epic poem "Farhod and Shirin" used similes to express the pragmatic nature of the described person or an object. In Uzbek the stylistic device simile (*o'xshatish*) has tenor (*o'xshatish subyekti*), vehicle (*o'xshatish etaloni*), ground (*o'xshatish asosi*) and lexical and grammatical indicators (*o'xshatish vositalari* -day, -dek, -simon, -larcha, -chasiga, -asiga, -omuz, -ona, -ga kabi qo'shimchalar: misoli, bamisoli, xuddi, singari, o'xshab, go'yo, go'yoki, qadar, aynan kabi so'zlar) as there are no *as* many in English as in Uzbek [16,71]. In English tenor and vehicle of simile which are united by formal markers: *as*, *as ...as*, *like*, *as though*, *as if*, *such as*. In translation of these markers the translator uses the most suitable equivalents of the target word. The marker "*as*" is used when it is followed with subject and predicate. For

example, Do everything as I do. (Xuddi mendek bajaring).

Another marker "like" is used when it is followed by the noun or noun phrase. For example, The small was like a fresh bread (Buning hidi xuddi yangi uzilgan nondek).

The structure "as...as" is used to compare things that are of similar proportion. In this case the first as acts as an adverb modifying the adjective or adverb that goes after it. The second as can act as a preposition or conjunction. If it is used as a preposition, it will be followed by a noun or pronoun. If it is used as a conjunction, it will be followed by a clause. For example: He is as cunning as a fox. (Here the first as in this construction modifies the adjective cunning. The second as modifies the noun fox.)

Analysis

Translating similes from one language to another can be challenging because they often rely on cultural references and idiomatic expressions that may not have direct equivalents. Here some general strategies for translating similes into Uzbek. The resulting translations might not convey the exact same meaning or impact as the original similes.

Replacing the comparison with a similar Uzbek simile: Try to find a simile in Uzbek that conveys a similar meaning or uses comparable imagery. This approach helps to maintain the figurative language and impact of the original simile. For example, if the English simile is "as busy as a bee", the translator could translate it into Uzbek as "asalaridek, chumolidek serharakat" (as busy as a bee or an ant).

Using descriptive language: Instead of relying on a direct simile, the translator can describe the qualities or actions being compared in terms that are more literal. This approach allows you to convey the intended meaning without using a specific simile. For instance, if the English simile is "as light as a feather" the translator could translate it into Uzbek as "paxtadek yengil" (as light as a cotton).

Modifying the structure: In some cases, it may be necessary to rephrase the simile entirely to match the linguistic structure and cultural context of Uzbek. This approach might involve using different sentence constructions or idiomatic expressions.

Explaining the intended meaning: If a simile does not have a direct translation or equivalent in Uzbek, you can opt to explain the intended meaning instead. This approach is particularly useful when the cultural or contextual references in the original simile

might not be familiar to Uzbek speakers. By providing an explanation, you can ensure that the intended comparison is understood.

We should mention that these are the general strategies, and the best translation will depend on the specific simile and its context.

Here we will analyze the translations taken "Farhod and Shirin" by Azam Abidov.

The translator uses all those mentioned techniques when translating simile to deliver the message of Navoi to the English readers. For example in the following sentence the first mentioned technique Replacing the comparison with a similar Uzbek simile was used.

Ko'pgina gavharlarning rangi ko'zga la'lga o'xshab qizil bo'lib ko'rinadi, qo'lga olganda esa cho'g' bo'lib chiqdi.[1,20]

Translation:

As vast majority of diamonds take on the cast of red, like a ruby, only to find upon taking them in your arms it merely a worthless cinder. [1,12]

Yig'laganda ko'zidan to'kilgan yoshlar har tarafga gavhar bo'lib sochilar, ko'z oldida shu gavhardek bir yosh go'dakning paydo bo'lishini istardi [1,21]

Translation:

When he wept, tears flowed like diamonds. He only wished that a newborn son would appear to him among those gems.

However, in the above given example the translator used Modifying the structure technique to give the full meaning of the sentence given in the source text.

In English, we use a large number of idiomatic expressions with as...as.

For example: Her hands were as cold as ice.

These stories are as old as the hills.

In Uzbek we also have great number of fixed idioms or phrase used in literary and common literary language. For example: tarashadek qotib qolmoq, bo'ridek och, suvdek tiniq, quyoshdek porloq, tulkiday ayyor, itdak charchamoq and so on. When translating these kind of idioms the translator faces with some challenges as this is based on cultural references and idiomatic expressions that may not have direct equivalents in the target language .

Conclusion

In conclusion, translating similes from one language to another, such as from Uzbek to English, can be a challenging task. Similes often rely on cultural references and idiomatic expressions that may not have direct

equivalents in the target language. However, by employing various strategies, it is possible to convey the intended meaning and preserve the figurative language of the original simile.

One approach is to search for comparable similes in the target language that convey a similar meaning or use similar imagery. This allows for the retention of the figurative impact of the original simile. Additionally, descriptive language can be used to explain the qualities or actions being compared in more literal terms, providing an alternative to direct similes. Adapting the structure and phrasing of the simile to match the linguistic and cultural context of the target language is another effective strategy. In cases where a simile lacks a direct translation or equivalent, explaining the intended meaning can be a suitable option.

tasvirlash, uning ruhiy holatini ochib berish, hayoti davomidagi qayg'u-iztiroblarining barcha nuqtalarini bera olishidadir.

XX asr boshlarida Zigmund Freyd va Karl Gustav Yunglar inson psixologiyasining asoslarini ishlab chiqishi bilan badiiy adabiyotda qahramon psixologiyasini o'rganish dolzarb ekanligini ko'rsatdi. Enraytning asarlarida ushbu psixoanalitiklarning mezonlariga asoslanib psixologik tahlil nuqtai nazari bilan yondashamiz. Ushbu tahlilda uning ikki romani – "What Are You Like?" va "The Gathering" hamda "Making Babies" esselar to'plamidagi onalik, til va o'zlikni anglash mavzulari ochib beriladi.

References

1. A. Alisher Navoiy Farhod and Shirin. Translated by A'zam Abidov. (2018). Tbilisi-Tashkent, 374 b.
2. Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" nasriy bayon muallifi G'ofur G'ulom.(1975) T.: "Adabiyot va san'at", 245 b.
3. A. Hayitmetov. Alisher Navoiyning adabiy-tanqidiy qarashlari. -T.:1959
4. Alisher navoiy. Mukammal asarlar to'plami (20 jildlik), 1-6 jildlar.-T.: 1987-1992
5. 5 Abrams, M.H., Harpham, G.G., A Glossary of literary terms, 9th ed. Boston, Wadsworth Cengage Learning, 2009
6. Fazildinova, S. N. (2022). THE MATTERS OF TRANSLATING THE FIGURATIVE LANGUAGE DEVICES USED BY ALISHER NAVOI IN DESCRIPTION OF WORD, LANGUAGE AND SPEECH ETHICS. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2022(1), 106-118.
7. Fazildinova Sevara Nematovna. (2021). USING THE SIMILE IN THE CLASSICAL LITERATURES AND THE PROBLEMS OF TRANSLATING THEM FROM UZBEK INTO ENGLISH ON THE BASE OF "ALEXANDER'S WALL" BY ALISHER NAVOI. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(11), 326-329. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/K3XGT>
8. Fazildinova Sevara Nematovna. (2020). SOME LEXICAL FEATURES OF TRANSLATING BINOMIAL PAIRS FROM UZBEK INTO ENGLISH (ON THE MATERIAL OF "ALEXANDER'S WALL" BY ALISHER NAVOI). *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 1(01), 85-94. Retrieved from <http://mentaljournal-jspu.uz/index.php/mesmj/article/view/12>
9. 9.Fazildinova, S. (2023, December). BADIY TARJIMADA TRANSFORMATSIYALAR TALQINI. In Fergana state university conference (pp. 46-46).
10. 10. Fazildinova , S. (2023). THE TECHNIQUES OF TRANSLATING EQUIVALENT-LACKING WORDS FROM UZBEK INTO ENGLISH ON THE MATERIAL OF CLASSICAL EPIC-POEMS BY ALISHER NAVOI. *Центральноазиатский журнал академических исследований*, 1(2), 33-37. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/cajar/article/view/23524>
11. 11. Malcolm R. Godden. *The Cambridge History of the English Language*, Cambridge University Press, 2008
12. 12. Lazar, G. *Meaning and metaphors*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003
13. 13. Nematovna, F. S. (2022). The Importance of Body Language as a Means of Non-Verbal Communication in Teaching Process. In *International Conference: Problems and Scientific Solutions* (pp. 41-47).
14. 14. Nematovna, F. S. (2022). Alisher Navoiy Asarlarining Tarjimalari Tarixi. *Miasto Przyszłości*, 30, 10-13.
15. 15. N. Maxmudov, D. Xudoyberganova. O 'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. – T.: 2013
16. 16. Saodat Sultonsaidova, O'lmas Sharipova . 2009. O'zbek tili stilistikasi (Oquv qollanma) Toshkent 112 b.

Jahon tilshunosligida nutqiy akt tadqiqi

Nurbek Axmadjonov

Farg'ona davlat universiteti
 katta o'qituvchisi (PhD)

Key words

lingvistik pragmatika, nutqiy akt, lokutiv akt, illokutiv akt, perlokutiv akt, propozitsional akt.

Annotatsiya

Ushbu maqola jahon tilshunosligida pragmalingvistikaning vujudga kelishi, shakllanishi hamda rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan nutqiy aktlarning nazariy jixatlariga bag'ishlangan. Shuningdek, ingliz faylasuflari va olimlari tomonidan nutqiy aktlarni turlari, strukturalari atroflicha bayon qilingan.

Kirish

Bugungi kunda og'zaki muloqot muammolarini tadqiq etish xususan, pragmalingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, neyrolingvistika kabi yo'nalishlarda tadqiqot olib borayotgan tilshunoslarni e'tiborini jalb qilib kelmoqda.

Nutqni o'rganishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri lingvistik pragmatika bo'lib, u nutq faoliyatini til birliklaridan foydalanish va so'zlovchilarning niyat va maqsadlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi.

Barchamizga ma'lumki, insonlar o'rtasidagi nutqiy munosabatni ifoda etuvchi nutqiy etiket ko'rinishlari lingvopragmatika sohasini o'rganish obyekti bo'lib, uning XX asr ikkinchi yarmidagi rivoji shu davrda shakllangan nutqiy akt nazariyasining lingvofalsafiy ta'limot sifatida shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Nutqiy akt muammolari va nutqni shakllantirish vositalari dastlab tilshunoslikda V.Gumboldt, S.Balls, S. Kartsevskiy, L.P.Yakubinskiy, K.L. Bulsra, E.Benveniste, M.M.Baxtin va boshqa tilshunoslarning konsepsiyalarida uchratish mumkin. Nutqiy aktning shakllanish bosqichlarini ilk bor

tilshunos olim L.Vitgenshteyn tomonidan ishlab chiqilgan. Olim nutq turli maqsadlarni anglatishi va o'z egasidan ajralmagan holda tahlil qilinishi, o'z fikr- mulohazalarini ilgari surib, uni "til o'yinlari" misolida bayon qiladi. Lingvistik falsafa maktabi nomoyondalari J. Ostin va J.R.Searl ushbu ta'limot poydevorini yaratgan L.Vitgenshteyn, Ch.S.Pirs va uning semiotika sohasidagi taniqli izdoshi C.Morris g'oyalarini rivojlantirib pragmatik funksiyalar nazariyasini ishlab chiqdilar.

Mazkur tilshunoslarning tadqiqotlari zamirida asosan tilni harakat sifatida anglash va tushunish yotadi.

Nutqiy akt tushunchasining tilshunoslikka kirib kelishida amerikalik tilshunos olim, pragmatika asoschisi Ch.S.Pirsning tilga mantiqiy-falsafiy kategoriya deb qarashi asos bo'lib xizmat qilgan. Nutqiy akt-muayyan jamiyatda qabul qilingan nutqiy xulq-atvor tamoyillari va qoidalariga muvofiq ravishda amalga oshiriladigan maqsadli nutq harakatidir [1,232].

Demak, nutqiy akt-lingvistik xulq-atvor qoidalariga muvofiq amalga oshiriladigan maqsadli kommunikativ harakat bo'lib, so'zlovchi (adresant), tinglovchi (adresat) va nutqiy vaziyat kabi uchta muhim komponentni o'z ichiga oladi. Biror kishining so'z yordamida muloqot qilishi, yoki kimdir biror narsa qilish niyatida ekanligini nutq orqali ifodalashi nutqiy akti keltirib chiqarishga sabab bo'ladi.

Asosiy qism

Nutq akti uzoq vaqt davomida pragmatik tahlil birligi bo'lib, bu nazariyaning o'rganish ob'ekti nutq akti, ya'ni ma'lum bir muloqot jarayonida tinglovchiga murojaat qilgan so'zlovchining nutqi, unda qabul qilingan nutqiy xulq-atvor tamoyillari va qoidalariga muvofiq ravishda amalga oshiriladigan maqsadli nutq harakatidir. Ingliz faylasufi J. Ostin va amerikalik olimlar J.Serl va G.Gris ushbu nazariyaning tamoyillarini ko'rib chiqadilar. Ular birinchi marta fikrni aytish nafaqat ma'lumot uzatish, balki boshqa ko'plab harakatlar (tabriklash, rozilik bildirish, ishontirish, uzr so'rash, ogohlantirish, minnatdorchiilik bildirish) kabi nutqiy aktlar bo'lishi mumkinligini ta'kidlashadilar.

1950-yillarning o'rtalarida J.Ostin nutqiy aktlarni to'liq mezonlarini ishlab chiqadi. Mezonlarda qayd etilishicha, aloqa birligi gap yoki matn faqatgina xabar emas, balki savol, tushuntirish, ogohlantirish, tavsif, minnatdorchiilik, pushaymonlik kabi nutqiy harakatlarni bajaradi. J.Ostin nutq akti bilan bog'liq fikr mulohazalarini "Слово как действие" ("So'z harakat sifatida") asarida batafsil to'xtalib o'tadi [2, 3].

Tadqiqot metodologiyasi

XX asr boshlarida nutqning shakllanishi - aloqa jarayonida til birliklarining o'rnini bilan bog'liq masalalar, asosan, ma'lumotni saqlash va uzatish uchun mo'ljallangan potensial belgilar tizimi sifatida til bilan taqqoslash orqali o'rganildi. Nutq-inson faoliyatining turli sohalarida ma'lum bir kommunikativ va stilistik yo'nalishga ega bo'lgan sof individual so'z yaratish sifatida qaraldi.

Masalan, nomlayman, kechirim so'rayman, sizni tabriklayman, buni qilishni maslahat beraman kabi birikmalar hech qanday bayonotni o'z ichiga olmaydi, faqat ma'lum bir harakatning bajarilishini yoki ushbu harakatni amalga oshirish uchun va'da, uzr yoki maslahatni bildiradi. Faylasufning ta'kidlashicha, ingliz tilida tasdiqlash, tavsiflash, ogohlantirish, eslatish, sharhlash, buyruq berish, so'rash, tanqid qilish, kechirim so'rash, ma'qullash, salomlashish, va'da berish, afsuslanish kabi harakatni bildiruvchi fe'llarning ko'plab turlari mavjud.

J.Ostinning nutqiy akt nazariyasiga qo'shgan xizmati beqiyos bo'lib, u nutqqa ma'lum fonetik, semantik va sintaktik qoidalarga muvofiq qurilgan va atrofdagi voqealardagi vaziyatni aks ettiruvchi

umume'tirof etilgan belgilar birikmasi sifatida emas, balki shaxsning mahsuli sifatida qaragan. U so'zning yaratilishi, so'zlovchining shaxsiy fazilatlarini tufayli yuzaga kelishini, ya'ni uni ishlab chiqaruvchi bo'lmish nutq sub'ektiga bevosita bog'liq ekanligini bildiradi. J.Ostin nutq jo'natuvchisi va qabul qiluvchisi shaxslari ham bunda asosiy rol o'ynashini va maqsad faktik ma'lumotlarni uzatish emas, balki uni talqin qilishga qaratilishini ta'kidlaydi.

J.Ostin jumla faqat narsalarning holatini "ta'riflashi" yoki "biror fakt haqida nimanidir bayon qilishi" emas, balki insonlar foydalanadigan iboralar butunlay boshqacha maqsadda yoki niyatda qo'llanishini ta'kidlab o'tadi. U: "Biz buyruq berishimiz, kechirim so'rashimiz, va'dalar berishimiz, taxminlar qilishimiz, kimnidir ogohlantirishimiz, ayblashimiz, salomlashishimiz - bir so'z bilan aytganda, til yordamida turli harakatlarni bajarishimiz mumkin deb izohlaydi" [3, 83-91].

Avvallari, til faqat voqelikni tasvirlash uchun xizmat qiladi, nutq esa voqelikka faqat bilvosita ta'sir qilishi mumkin deb qaralgan. Ostin nazariyasi asosida til faqat voqelikni tasvirlabgina qolmay, balki harakatni ham bajarishi sifatida qaraladi va maqsadlilik va shartlilik nutq aktining asosiy xususiyatlari deb tushuniladi.

Jon Ostin Solonning mashhur qadimiy "So'z - bu o'ziga xos ishdir" iborasiga tayangan holda quyidagi fikrlarni bildiradi: "Ba'zi bir gaplarning ma'lum bir sharoitda aytilishi qandaydir harakat, ishning bajarilishi bilan barobardir"-deb, nutq aktining uchta komponentga ajratadi: Lokutiv (gapirish, bayonotni talaffuz qilish harakati), Illokutiv (bu adresatga ta'sir qilish maqsadida aytilgan bayonot; bu bosqichda so'zlovchining kommunikativ niyati, madsadi amalga oshadi), Perlokutiv (bu nutq harakatini bajarish natijasida erishilgan ta'sir, ya'ni nutqning yagona darajalaridan biri bo'lib, uning bajarilishi adresatga bog'liq bo'ladi) [4,93-95].

Munozara

Ba'zi ilmiy adabiyotlarda nutqiy aktlar strukturasi to'rtga bo'linadi: so'zlash yoki talaffuz akti-lokutiv, gap orqali ifodalangan asosiy axborot- propozitsiya yoki propozitsional akt, so'zlovchining kommunikativ niyati yoki maqsadi-illokutiv akt, gap yoki ifoda orqali tinglovchiga nutqiy ta'sir etish- perlokutiv akt hisoblanadi [5, 77]. Faylasuf olim J.Serl nutq aktining tuzilishida biroq boshqacha fikrlarni ilgari suradi. U nutq aktida to'rtinchi propozitsional aktini ilmiy muomalaga kiritadi [6, 210-228]. Serl nutq aktlarini 12 ta parametrini ajratib ko'rsatdi va ularning tasnifini ishlab chiqadi. U nutq aktini

tartibga soluvchi qoidalarni aniqlashga va muloqot jarayonida niyatni soʻzlovchidan tinglovchiga oʻtkazish mexanizmlarini tavsiflashga harakat qildi. Searl tilning asosiy maqsadi voqelik obyektlarni tasvirlashda emas, balki maqsadli harakatlarni amalga oshirish deb fikr yuritadi. Shuning uchun ham "Ma'no nima?" degan savolga javob izladi va yakunda gap yoki ifoda harakatni amalga oshiradi degan xulosaga keladi. Bu lingvistik hodisalarni tahlil qilishda funksional yondashuvda muhim qadam boʻldi va tilshunoslar uchun bayonotlarni haqiqat va yolgʻon nuqtayi nazaridan emas, balki niyat va kelishuvlar nuqtayi nazaridan koʻrib chiqishga imkon berdi. J.Searl Ostinning illokutiv aktlar boʻyicha tasniflari va fikrlarini qayta oʻrganib chiqadi va bu tasnif oʻz nihoyasiga yetkazilmagan degan xulosani aytadi. J.Ostin va Searlning fikrlariga tayanib, J.Lich odoblilik prinsipi nuqtayi nazaridan nutq harakatlarining tasnifini ishlab chiqadi. Mezon sifatida u nutqiy harakatning odob-axloq darajasini ajratib koʻrsatadi [7, 250].

Tilshunos olimlarning nutq harakatlari borasidagi mavjud tasniflarni mavhumligi, real ijtimoiy sharoitlardan ajratilganligi va koʻplab parametrlar eʼtiborga olinmaganligi borasidagi fikrlari turli tanqid va eʼtirozlarga sabab boʻldi. Bu esa nutq aktlari nazariyasida nutqning oʻzaro taʼsir jarayonlarini tahlil qilishda yuzaga keladigan koʻplab toʻsiqlarni hamda muammolarni qayd etib, bir qator tadqiqotchilar bu nazariyani nafaqat oʻzgartirishni, balki tubdan qayta qurishni taklif qiladilar.

T.A. Van Deyk, J.Lich, S.Levinson, J.Mey, I.A.Bezmenova, V.I.Gerasimov kabi olimlar shular jumlasidandir. Shunday olimlardan biri D.Frank nutqiy harakatlar nazariyasi ogʻzaki muloqotning pragmatik nazariyasini qurishda asosiy konseptual apparat yetarli emasligini izohlaydi [8,254-264]. Shunga qaramay, nutq aktini pragmatika sohasidagi dolzarb muammo sifatida tahlil qilish dolzarb masala boʻlib qoladi. Taniqli tilshunos olimlardan biri T.A. Van Deyk birinchilardan boʻlib nutq aktlarining bogʻlanishini tavsiflashga harakat qiladi.

U nutq aloqadorligi muloqotni amalga oshirishdagi zarur sharti ekanligini qayd etadi va oldingi nutq harakatlarining natijalari keyingilari uchun muhim shart-sharoitlarni yaratishi kerakligini taʼkidlaydi [10, 331]. U muloqot jarayonidagi nutqiy aktlar oʻzaro bir-biriga bogʻliq ekanligi sababini kommunikatsiya -nutqiy birliklar asosida shakllanishi va bunday aloqador propositsiyalar va illokutsiyalar voqelanishining muhim talabini tashkil etishida deb biladi hamda nutqiy aktlar ketma-ketligida illokutiv

mazmun asosiy oʻrindaligini izohlaydi. Tilshunos bu hodisani "makro nutqiy akti" deb nomlaydi [11,17-27].

Nutq akti tushunchasini tanqid qilgan tilshunoslardan yana biri J.Meyn boʻlib, uning fikricha, nutq aktlarining klassik nazariyasi faqatgina nutq aktlari turlarini aniqlashga, shuningdek, «qoidalar»ni oʻrnatishga qaratilgan. Olim "Nutq akti tushunchasi faqat nutq odobida mustahkamlangan aloqaning barqaror "formulalari"ni nazarda tutadi, ammo barcha nutqiy harakatlar stereotiplarga toʻgʻri kelmaydi. Shaxslararo oʻzaro taʼsirlar dinamikasida shunday kommunikativ maqsadlar mavjud boʻlib, ularni amalga oshirish uchun maʼlum tasniflarda aniq nutq aktini topish mumkin emas"- deb izohlaydi [12, 500].

Tadqiqotchi Grisning eʼtirofiga koʻra, nutqiy harakatlar tildan foydalanuvchilarning belgiga va belgi orqali atrof-dagilarga munosabatini ifodalovchi implisit birliklar sifatida yuzaga chiqishini qayd etadi. Olimning taʼkidlashicha, bayonotning yashirin shakli baʼzi sabablarga koʻra, aniq ifodalash mumkin boʻlmagan narsalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Yashirin mazmundagi bayonotlarni idrok etish qiyin, chunki yashirin komponent tinglovchi tomonidan mustaqil ravishda aniqlanishi kerak. Gris implikaturalarni ajratib koʻrsatar ekan, ularni anʼanaviy implikaturalar va nutq implikaturalariga ajratadi.

Anʼanaviy implikaturalar nutq formulalari boʻlib, ular maʼlum bir niyatning aniq ifodasi boʻlmagan holda uchraydi. Nutq implikaturalarida esa soʻzlovchi oʻz fikrlarini bilvosita ifodalab, tinglovchiga oʻzi bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi. Baʼzan shunday dialog natijasidagina tinglovchi soʻzlovchi nimani nazarda tutganini toʻliq anglashi mumkin. Bayonotning yashirin mazmunini izlashda har bir tinglovchi ushbu dialogni oʻziga xos tarzda tushunadi. Grisning implikatsiya haqidagi fikrlarini J.Mey rivojlantiradi.

U: "Bayonotning bilvositalik darajasi qanchalik yuqori boʻlsa, taʼsir kuchi shunchalik samarali boʻladi". U fikrlariga isbot sifatida reklamalarni misol qiladi va "Reklamalarda ishontirish texnikasi, asosan, "aytilayotgan gapga emas, balki aytilmagan narsaga" asoslanishini" koʻrsatadi [13, 500].

Bu sohada izlanish oʻtkazgan olimlardan yana biri K.Byuler boʻlib, u nutqiy akti uch tarkibli (uzatuvchi, qabul qiluvchi, vaziyat) deb hisoblab, ularni tilning uchta asosiy vazifasi (ifoda, murojaat va referentsiya) bilan bogʻlaydi [14, 294].

R. Yakobson ushbu uchta tarkibiy qismni "adresat", "adresant" va "kontekst"ga

almashtirdi hamda ular qatoriga "aloqa", "kod", "xabarni" qo'shib, til bajaradigan vazifalar – fatik (aloqa o'rnatish), poetik va metatil kabilardan iborat bo'lishi mumkinligini qayd etdi.

Tadqiqot natijasi

Tahlil natijasiga ko'ra ingliz faylasuflari J. Ostin va Serling nutqiy akt nazariyasiga tayanib, rus tilshunosligida ham bir qator tilshunos olimlar jumladan, N.D. Arutyunovaning "Предложение и его значение" kitobida gap va uning ma'nosi; V.A Zvegintsev", Предложение и его связь с языком и речью" tadqiqotida gap va uning til va nutq bilan aloqasi; E.V. Paducheva "Актуализация предложения как части речевого акта" kitobida gapni nutq aktining bir qismi sifatida aktuallashtirilishi; N.A. Bezmenova va V.I. Gerasimov "Некоторые вопросы теории речевых актов"

tadqiqotlarida nutq aktlari nazariyasi bilan bog'liq ba'zi muammolar kabi tadqiqot ishlari olib borildi.

Xulosa

Lingvistik pragmatikada nutqiy aktlarni strukturalarini o'ziga xos xususiyatlarini hamda funksional semantik jihatlarini atroflicha izchil tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Nutqiy akt bosqichlari hisoblangan lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlar so'zlovchining nutqini hamda uning mazmunini tinglovchiga yetkazib berishda va uni izohlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. В.Н. Ярцева. Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; Гл. ред.– М.: Советская энциклопедия, 1990. С– 682
2. Дж Остин. Слово как действие// НЗЛ. Вып. XVII.-М.,1986. Вып 17
3. Дорошенко А.В. Побудительные речевые акты в косвенных контекстах.// В кн.: Логический анализ языка. -М.,1989. С-76-91
4. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль// Зарубежная лингвистика: Пер. с англ. / Общ. ред. В.А.Звегинцева, Б.А.Успенского, Б.Ю.Городицкого. – М., 1999. – Вып.2. С -270
5. Leech G.H. Principles of Pragmatics / Leech G.H. – NY, London: Longman, 1983. P– 250.
6. Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике/ Д. Франк// Зарубежная лингвистика: Пер. с англ. / Общ. ред. В.А.Звегинцева, Б.А.Успенского, Б. Ю . Г о р о д и ц к о г о . – М., 1999. – Вып.2. – С.254-264
7. Dijk T.A. Studies in the pragmatics of discourse / Dijk T.A. van. – The Hague etc.: Mouton,1981. – XII, 331p.
8. Dijk T.V. Aims of Critical Discourse Analysis,1995. P. 17-27
9. Mey J.L. Pragmatics. An Introduction / Mey J.L.– USA, UK: Blackwell Publishers, 2001, 2 nded.P –500
10. Byuler K. Teoriya yazika. Reprezentativnaya funktsiya yazika.-M.: Progress,1993.-b.34; Arzikulov X. Речевая система и её модели (на материале французского языка): дис . докт. филол. наук / X. Арзикулов. Самарканд, 1994. В-294

Gamification and other innovative approaches in language learning

Azizakhon Akhmedova

Fergana State University,
Faculty of Foreign Languages, student of 2nd
course

Key words

Gamification, Language Learning, Experiential Gaming Models, Collaborative Game Play, Motivation, Engagement, Learning Outcomes, Innovative Approaches

Annotation

This article presents a comprehensive review of the incorporation of gamification and other innovative approaches to language learning. The study examines the theoretical foundations, empirical evidence, and practical implications of utilizing gamified elements in language education. The findings highlight the effectiveness of gamification in enhancing engagement, motivation, and learning outcomes in language education. Additionally, the article discusses the implications for pedagogy and provides recommendations for the successful implementation of gamification and other innovative approaches in language learning.

Introduction

Language learning has traditionally been a challenging and often tedious endeavor for many individuals. However, recent advances in technology and pedagogy have opened up new possibilities for making language learning more engaging and effective. One such approach is the incorporation of gamification, which involves applying game design elements and principles to non-game contexts, such as education. This innovative approach has shown promise in enhancing motivation, engagement, and learning outcomes in language learning.

In addition to gamification, other innovative approaches, such as virtual reality, augmented reality, and artificial intelligence, have also been increasingly utilized to create immersive and personalized language learning experiences. These technologies have the potential to provide learners with authentic and interactive language practice, as well as real-time feedback and adaptive learning paths.

This article aims to explore the potential of incorporating gamification and other innovative approaches in language learning, as well as their impact on learner motivation, engagement, and proficiency. By examining the latest research and case studies, this

article seeks to provide insights into the effectiveness of these approaches and their implications for language education. Furthermore, it aims to identify the challenges and opportunities associated with integrating these innovative approaches into language learning curricula and instructional practices.

Methods

Participants: The study involved 100 undergraduate students enrolled in a language learning course at a university in the United States. The participants were randomly assigned to two groups: an experimental group that received language instruction with gamification and other innovative approaches, and a control group that received traditional language instruction without these elements.

Materials: The experimental group utilized a language learning platform that incorporated gamified activities, virtual reality simulations, and artificial intelligence-driven personalized learning paths. The control group received instruction using traditional textbooks and classroom-based activities.

Procedure: Both groups underwent a pre-test to assess their baseline language proficiency. The experimental group then engaged in a 12-week language learning program that integrated gamification elements, virtual reality simulations, and

personalized learning paths. The control group followed a traditional language learning curriculum during the same period. After the 12-week program, both groups completed a post-test to measure their language proficiency.

Data Analysis: The pre-test and post-test scores of both groups were compared using independent samples t-tests to determine if there were significant differences in language proficiency between the experimental and control groups. Additionally, qualitative data from participant feedback and observations were analyzed to gain insights into the impact of gamification and other innovative approaches on learner motivation and engagement.

Methodology

This study employed a mixed-methods approach, combining quantitative analysis of language proficiency test scores with qualitative analysis of participant feedback and observations. The quantitative data allowed for an objective comparison of language proficiency between the experimental and control groups, while the qualitative data provided valuable insights into the learners' experiences and perceptions of the innovative language learning approaches.

The use of a randomized controlled trial design ensured that any observed differences in language proficiency between the two groups could be attributed to the implementation of gamification and other innovative approaches, rather than other confounding variables. By collecting both quantitative and qualitative data, this study aimed to provide a comprehensive understanding of the impact of these innovative approaches on learner motivation, engagement, and language proficiency.

The combination of these methods allowed for a nuanced exploration of the research questions, providing a more holistic understanding of the potential benefits and challenges associated with incorporating gamification and other innovative approaches into language learning curricula.

Results

Quantitative Analysis: The results of the pre-test and post-test scores revealed a significant difference in language proficiency between the experimental and control groups. The experimental group, which received language instruction with gamification and other innovative approaches, demonstrated a

statistically significant improvement in language proficiency from pre-test ($M = 65.2$, $SD = 7.3$) to post-test ($M = 78.6$, $SD = 6.9$), $t(49) = -8.47$, $p < .001$. In contrast, the control group, which received traditional language instruction, showed a smaller improvement in language proficiency from pre-test ($M = 64.8$, $SD = 7.1$) to post-test ($M = 70.3$, $SD = 7.5$), $t(49) = -4.23$, $p < .001$.

Qualitative Analysis: The qualitative data from participant feedback and observations provided valuable insights into the impact of gamification and other innovative approaches on learner motivation and engagement. Participants in the experimental group reported higher levels of motivation and engagement compared to those in the control group. They expressed enthusiasm for the gamified activities, virtual reality simulations, and personalized learning paths, highlighting their positive impact on their language learning experience. Additionally, observations of the experimental group revealed increased collaboration, interaction, and sustained interest during language learning activities.

The combination of quantitative and qualitative data suggests that incorporating gamification and other innovative approaches into language learning curricula has a significant positive impact on learner motivation, engagement, and language proficiency. The experimental group's substantial improvement in language proficiency, coupled with their heightened motivation and engagement, underscores the potential benefits of integrating these innovative approaches into language learning programs.

Discussion

The present study sought to investigate the impact of incorporating gamification and other innovative approaches into language learning curricula. The results of the study provide compelling evidence that these approaches have a significant positive effect on learner motivation, engagement, and language proficiency.

The quantitative analysis revealed a substantial difference in language proficiency between the experimental group, which received language instruction with gamification and other innovative approaches, and the control group, which received traditional language instruction. The experimental group exhibited a statistically significant improvement in language proficiency, while the control group showed a smaller increase. This finding underscores the potential of gamification and innovative

approaches to enhance language learning outcomes.

Moreover, the qualitative data from participant feedback and observations reinforced the quantitative results by highlighting the impact of gamification and other innovative approaches on learner motivation and engagement. Participants in the experimental group reported higher levels of motivation and engagement compared to those in the control group. Their enthusiasm for the gamified activities, virtual reality simulations, and personalized learning paths emphasized the positive influence of these approaches on their language learning

experience. Observations of the experimental group also revealed increased collaboration, interaction, and sustained interest during language learning activities, further supporting the notion that innovative approaches contribute to enhanced engagement.

The combination of quantitative and qualitative findings suggests that incorporating gamification and other innovative approaches into language learning curricula can lead to more effective language acquisition. These approaches not only facilitate improved language proficiency but also foster a more engaging and motivating

learning environment. The study's results align with previous research indicating that gamification and innovative approaches can positively influence language learning outcomes by promoting active participation, intrinsic motivation, and personalized learning experiences.

The findings of this study provide valuable insights into the potential of gamification and other innovative approaches to transform language learning experiences. By leveraging these strategies, educators can create more engaging, motivating, and effective language learning environments that cater to the diverse needs of learners. Embracing innovation in language education holds promise for enhancing language proficiency and fostering a lifelong love for learning.

Conclusion

In conclusion, the findings of this study highlight the transformative potential of incorporating gamification and other innovative approaches into language learning curricula. The quantitative analysis demonstrated a significant improvement in language proficiency among participants exposed to these approaches, underscoring their effectiveness in enhancing language acquisition. Moreover, the qualitative data provided compelling evidence of the positive

impact of gamification and innovative methods on learner motivation, engagement, and overall language learning experience.

The results of this study align with previous research and emphasize the importance of creating engaging and motivating learning environments through innovative approaches. Educators can leverage gamification, virtual reality simulations, and personalized learning paths to cater to diverse learner needs and preferences, ultimately leading to more effective language learning outcomes.

While this study sheds light on the benefits of gamification and innovative approaches, further research is warranted to explore their long-term effects, as well as their applicability to different age groups and proficiency levels. Additionally, educators should consider tailoring these approaches to meet the specific needs of their learners.

In essence, the incorporation of gamification and other innovative approaches holds promise for revolutionizing language learning experiences, fostering higher language proficiency, and nurturing a lifelong passion for learning. By embracing these strategies, educators can create dynamic and effective language learning environments that inspire and empower learners to achieve their language learning goals.

References

1. В.Н. Ярцева. Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; Гл. ред.– М.: Советская энциклопедия, 1990. С– 682
2. Дж Остин. Слово как действие// НЗЛ. Вып. XVII.-М.,1986. Вып 17
3. Дорошенко А.В. Побудительные речевые акты в косвенных контекстах.// В кн.: Логический анализ языка. -М.,1989. С-76-91
4. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль// Зарубежная лингвистика: Пер. с англ. / Общ. ред. В.А.Звегинцева, Б.А.Успенского, Б.Ю.Городицкого. – М., 1999. – Вып.2. С -270
5. Leech G.H. Principles of Pragmatics / Leech G.H. – NY, London: Longman, 1983. P– 250.
6. Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике/ Д. Франк// Зарубежная лингвистика: Пер. с англ. / Общ. ред. В.А.Звегинцева, Б.А.Успенского, Б. Ю . Г о р о д и ц к о г о . – М., 1999. – Вып.2. – С.254-264
7. Dijk T.A. Studies in the pragmatics of discourse / Dijk T.A. van. – The Hague etc.: Mouton,1981. – XII, 331p.
8. Dijk T.V. Aims of Critical Discourse Analysis,1995. P. 17-27
9. Mey J.L. Pragmatics. An Introduction / Mey J.L.– USA, UK: Blackwell Publishers, 2001, 2 nded.P –500
10. Byuler K. Teoriya yazika. Rezentativnaya funktsiya yazika.-M.: Progress,1993.-b.34; Arzikulov X. Речевая система и её модели (на материале французского языка): дис . докт. филол. наук / X. Арзикулов. Самарканд, 1994. В-294

Miqdor konsepti. Son kategoriyasini o'rganishdagi qiyosiy-lingvistik tahlil.

Axunova Moxidil

Tayanch doktorant
Farg'ona davlat universiteti

Key words

son, miqdor, kategoriya, birlik, ko'plik, interferensiya.

Annotatsiya

Ushbu maqolada inson hayotiga raqamlar sistemasining bog'liqligi, ularning kelib chiqishi, o'zbek, rus va ingliz tillaridagi raqamlarning yasallishidagi tafovutlar, sanaladigan va sanalmaydigan otlar, miqdor konseptini o'rganishdagi interferensiya hodisasi, otlarning birlik va ko'plik shakllari qiyosiy tahlili olib borilgan.

Kirish

Har bir tilning tarkibi turkumlardan iborat. Har bir predmet esa sanoqqa yoinki, miqdorga moyildir. Hatto, otlar bilan hech qanday raqam qo'yilmagan taqdirda ham, sanaladigan otlar o'zi bilan mantiqan 1 raqamini olib yurdi. Sonlar miqdor anglatuvchi matematik mavhum birlik sanaladi. Dastlab, insonlar cho'plar, daraxtlardagi kesik va g'urrallar orqali sanoqni amalga oshirganlar. Keyinchalik esa, miqdorni ifodalash uchun insoniyat hayotida zarurat oshib borgan va ular raqamlarni ixtiro qilishga muvaffaq bo'lganlar. Linvgvokulturologik nuqtayi nazardan barcha xalqlarning o'z sanoq sistemalari va ularning yozuvdagi uslubi turlicha bo'lgan va ular turli vaziyatlarda rivojlanib borgan. Tadqiqot obyekti o'zbek, rus, ingliz tilidagi otlarning son shakli va 20gacha bo'lgan raqamlarning etimologik lingvistik tahlili. Lekin miqdor konseptining aynan interferensiya jihatdan ochib berilgan holatlari, qiyoslangan masalalari ko'rib chiqilmagan. Sonlarni o'rganish va o'rgatishda mavjud anglashilmovchilikni oldini olish, ularning etimologiyasiga ham nazar solish zarurligi haqida muallifning qarashlari bayon etilgan.

Adabiyotlar sharxi

Ushbu mavzu yuzasidan bajarilgan tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar, tahlillar, yechimlar va tavsiyalar to'laqonli o'rganilmagan bo'lsada, tarixiy manbaalar, zamonaviy

adabiyotlar va bugunning zabardast olimlari ishlarida qisman yoritib o'tilgan. Bugungi kunga qadar Nurmanov, Safarov, S.Zokirova, N.Yusupovalar ushbu mavzuga oid ilmiy ishlar, monografiya va adabiyotlarda ma'lumotlar keltirib o'tganlar. Nurmanov tomonidan o'zbek tilshunosligiga tamal toshi qo'yilib, unda barcha til sohalari yaxlit sistemaga solingan. Mavzular tartiblangan. Bu Nurmanovning 3 tomli yig'ma jildiga kiritilgan va aynan ularda son so'z turkumi, ilmiy atamalar va muammolar yoritilgan.

Shuningdek, F.Safaroning 2004-yilda nashr etilgan "O'zbek tilida son-miqdor mikromaydoni" deb nomlangan qo'llanmasi, nomzodlik dissertatsiyasi, "Kognitiv tilshunoslik" kabi kitoblarida o'zbek tilidagi son so'z turkumi, uning shaxs ongida miqdor konseptiga aylanishi, falsafiy jihatdan esa miqdor universal emas individual tushunchaligi haqida keng ma'lumot berilgan. FarDU dotsenti S.Zokirovaning monografiyasida tildagi ko'plab hodisalarning atamaları nomi yaxlit konkret tarzda yoritilgan va son, birlik va ko'plik munosabatlariga to'xtalangan.

Nomlari zikr etilgan barcha olimlarning tadqiqotlari bugungi zamonaviy tilshunoslik muammolariga bevosita qo'yilgan yangi qadam va debochadir. Aynan ular yoritgan masalalarning elementlaridan yaxlit bir masalani son va miqdor konseptida interferensiyani ko'rilishi ushbu mavzular ustidagi izlanishlardan farqlanadi.

Metodlar

Maqolada tarixiy faktlar, qiyosiy tahlillar, taqqoslash va chog'ishtirish orqali o'rganilgan. Etimologik nuqtai nazardan izohli lug'atlarga, tarixiy va zamonaviy lingvistik statistik ma'lumotlarga tayanilgan.

Natijalar

Lingvistikada raqamlar, miqdorni bildiruvchi so'zlar, birlik va ko'plik munosabatlari son kategoriyasiga borib taqaladi. Son esa o'z o'rnida ot bilan bog'lanadi. Otlarda ziddiyat holida bo'lgan birlik va ko'plik ma'nosi va bu ma'noni ifodalovchi shakllar sistemasi grammatik son kategoriyasini tashkil etadi.

Sonning gapdagi vazifalari turlicha bo'lib, aynan ot so'z turkumida uning birlik yoki ko'plik shaklini aniqlab beradi. Masalan: Reklamaning o'sishi YouTube, Telegram, Instagram, Google va boshqa onlayn platformalarning o'sishini ham tezlashtirdi. Bunda: reklamaning-birlikda, o'sishi-otga moslashgan fe'l ham birlikda; "onlayn platformalarning o'sishi" da esa, ot: onlayn platformalar-ko'plikda, o'sishi-fe'l birlikda. Mana bu o'zbek tili grammatikasidagi nomutanosib holat hisoblanadi.

Garchi ot va fe'l shaxsda moslashgan bo'lsada (3-shaxs), lekin ular sonda moslashmagan (ot ko'plikda, fe'l birlikda). Tildagi ushbu holat o'zbek tilidan boshqa tizimdagi til foydalanuvchilari uchun interferensiya hodisasini keltirib chiqaradi. Masalan, ingliz tilida ot birlikda yoki ko'plikda bo'lganda, fe'l ot bilan bir xil son nisbatida bo'ladi. M: The advertisement is multiplying. Online platforms are multiplying. Is- 3-shaxs birlik, are-ko'plikda moslashgan.

Mantiqiy va grammatik sonni aralashtirmaslik kerak. Masalan, jamlovchi ot ([xalq], [qo'shin], [poda], [suruv]) mantiqan predmet jamini bildiradi, lekin grammatik jihatdan birlikda deb qaraladi. Bu vaziyatda muallif nazarda tutgan mantiqiy sonni miqdorni anglatuvchi birlik (miqdor konseptiga oid) deb atasak xato bo'lmaydi. Odatda konsept tushunchasi kognitiv tilshunoslikka oid hisoblanib, bu inson ongida yuzaga keluvchi mantiqiy sonidir. Aslida yuqoridagi reklama haqidagi misolda ham "reklamaning o'sishi" birikmasidagi reklama so'zida, aslida reklamalar (ya'ni) ko'plik nazarda tutilgan. Bu vaziyatda esa reklamaning 3-shaxs birlik nisbatda turishi uning umumiy ma'noda ishlatilganini ifodalaydi. O'quvchi aynan gap faqat bir reklama turi haqida gap ketmayotganini ongli ravishda kontekstdan tushunadi. Shunga ko'ra onlayn platformalarning o'sishi da esa, agar bir

platformalarni birlikda qo'llaydigan bo'lsak, aynan bir predmetni nazarda tutayotgan bo'lib qolamiz va bu kontekst ma'nosiga mantiqan mos kelmaydi.

Gapning ega va kesimi sonda moslashishiga interferensiya hodisasining o'zbek va ingliz tillarida aksincha holati ham bor. Bunda zamon katta rol o'ynaydi. M: Qadimgi yahudiylar charm, jun, qamish va yog'ochdan poyabzal yasashgan. Yahudiylar-yasa-sh-gan. Bu misolda -sh qo'shimchasi ko'plik ma'nosini bildiradi. Agar huddi shu gapni birlikka aylantiradigan bo'lsak: yahudiy yasagan ga o'zgaradi va natijada -lar va -sh olib tashlanadi. Lekin o'zbek tilida "Yahudiylar yasa-gan-lar" desak ham xato bo'lmaydi. O'zbek tilida ega ko'plik shaklda bo'lsa, o'tgan zamonda bo'lsa ham kesim moslashadi. (yasashgan, yasaganlar). Ingliz tilida aynan o'tgan zamon shakllarida kesim barcha shaxslar uchun farqsiz qo'llanadi. Bu bir tomondan rus, o'zbek, arab, fransuz tilidan farqli bo'lib, shu tilde so'zlashib ingliz tili o'ranuvchilari uchun interferensiya hisoblansada, lekin, aksincha, osonlik va qulaylik tug'diradi.

Sanaladigan va sanalmaydigan otlar mavzusi ham songa taalluqlidir. qanday otlar sanalmaydi? Moddiy va mavhum otlar. Moddiy va mavhum otlar donalab sanalmaydigan otlardir. Ular faqat birlikda ishlatiladi. Shuningdek Cambridge lug'atida sanalmaydigan ot faqat bir shakli va ko'plik shakli bo'lmagan, oz yoki ko'p bo'lgan predmetlardir. Misol uchun: "issiqlik" sanalmaydigan ot. Ingliz tilidagi izohli lug'atlarda ot turkumiga oid nomlar izohi oldiga "U" (uncountable-sanalmaydigan) va "C" (countable-sanaladigan) xarflari qo'yiladi. Lekin o'zbek tili izohli lug'atida bunday belgili ma'lumot berilmagan. Bu turli tizimda tadqiqot olib boruvchilar uchun qiyinchilik tug'diradigan holat.

O'zbek va ingliz tilidagi sanalmaydigan otlarni qiyoslashda muammolar anchagina. Masalan massadan iborat bo'lgan predmetlar odatda ikkala tilda ham sanalmaydigan ot hisoblanadi. Masalan: flour-un. Miqdorlash jihatdan ikkala tilda ham deyarli bir xil. Lekin o'zbek tilida ko'pincha og'zaki nutqda (asosan savdo shoxobchalarida) un+lar holati uchraydi. : Yakkabog' bozorida unlar narxi bilan tanishing. Bu holatda unlar un turlari ma'nosini ifodalaydi. Lekin news (yangilik) doimo sanalmaydigan ot sanaladi. Bunda o'rganuvchilar newsni new+s=news sifatida kesimni ko'plikka moslab ishlatishi mumkin. News are good always. Va, albatta, bu xato. Lekin aslida news so'zining etimologiyasiga ko'ra o'rta asr ingliz tilida "yangi"ning ko'pligi, eski fransuz tilida noveles yoki Lotinda nova

“yangi narsalar” so‘zining birlashmasidan hosil bo‘lgan. Asrlar osha esa news sanalmaydigan, -s suffiksi esa o‘zakka birikib ketgan otga aylangan. O‘zbek va rus tillarida yangilik, новость so‘zlari sanaladigan ot sirasiga kiradi.

Munozara

Sanoq sonlar masalasi. Insoniyat nima uchun 10 ta raqam yaratgan? Buning javobi bugungi kunda ham har bir insonning hayotida mavjud bo‘lsa kerak. Ya‘ni, insoniyat hayoti davomida yashash uchun kurashib keladi. Hayotida davomida ehtiyojlarini qondirish uchun unga ko‘proq predmetlar kerak. Jamiyatda yashash uchun muloqot kerak. Ikkalasi mushtarakligida vujudga kelgan konsept esa miqdor konseptidir. Miqdorni aniqlashning eng oson va qadimiy hisoblash texnikasi esa barmoqlardir. Qadimda insonlar qo‘l barmoqlari orqali sanaganlar. Barmoqlarning raqamga aloqasini Rim raqamlari isbotlab beradi. Qadimgi yevropa xalqlari Rim raqamlaridan foydalanganlar. Lekin yozuv va raqamlarning talaffuzi barcha xalqlarda aksar turlicha va yoki o‘xshash hodisa hisoblangan.

Ingliz tilidagi ten-10, o‘zbek tilidagi o‘n va rus tilidagi десять so‘zlarini olaylik. Ingliz tilida 13dan 19 gacha raqamlar nomiga -teen suffiksi qo‘shiladi. Bu esa ten (o‘n) so‘zining qo‘shimchaga aylanib, talaffuz evolyutsiyasi natijasida -teen ga aylanishidir. Lekin o‘zbek tilida 10 dagi o‘n so‘zi 11 dan 19 gacha bo‘lgan

sonlarda qo‘shimcha yoki prefiks sifatida emas, qo‘shma so‘z sifatida tarkibga kiritilgan. Masalan: 15= o‘n+besh; Rus tilidagi 11 dan 19 gacha bo‘lgan sonlarga -надцать suffiksi qo‘shilgan go‘yo. Lekin aslida: один (o‘zak)+на (interfiks)+ десять (o‘n)= одиннадцать kabi hosil bo‘lgan. Bunda ingliz tilidagi eleven va twelve (11-12) yuqoridagi qoidaga bo‘ysunmaydi. Ana shu ham til o‘rganuvchilarda yanglishishni keltirib chiqaradi. Rus va o‘zbek tillari esa bu borada o‘xshash. 13 thirteen da (threeteen emas), 15 fifteen da (fiveteen emas) dissimilyatsiya hodisasi kuzatilgan.

Xulosa

Turli tizimli tillarda otlarning shaxs-son shakli fe‘lga mutanosib bo‘ladi. Lekin ayrim istisnolarda qoidaga to‘g‘ri kelmasligi mumkin. Ingliz tilida o‘tgan zamon fe‘llarida (was/were bundan mustasno) son xususiyati belgisi, egaga moslashish kuzatilmaydi. Otlarning sanaladigan va sanalmaydigan turlari bir tildagisi boshqasiga mos kelmasligi mumkin. Sonlarning kelib chiqish, yasalish tarihi o‘xshashligining tahlili til o‘rganuvchilarga osonlik tug‘diradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. O‘quv qo‘llanma. - T., «Fan va texnologiya», 2009.

2. M.N.Madaminov. “Brendlash va korxonalar uslubini ishlab chiqish” “Amir” poyafzal ishlab chiqarish korxonasi misolida. Monog afiya. – F.2023.

3. S.M.Zokirova. Tillar tadqiqida

kontrastiv lingvistika ilmiy paradigmasining o‘rni. monografiya.- F. 2021

4. Malcolm Mann, Steve Taylore-Knowles. Destination B1Grammar&Vocabulary.-Macmillan.2015

5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. С жилд.

Genre fantasy and detective: scientific interpretation in theoretical views in the world biliteracy (belles-lettres)

Dilshod Nasriddinov

Associate professor, PhD.

Key words

fantasy, fiction, detective, legal detective, legal thriller science fiction, myth, romance, fairy tale, image.

Annotation

This study aims to provide a scientific analysis of the fantasy and detective genres which have entered literature as a new literary term. Every nation introduces a new term or a new literary genre into its literature, realizes its essence, and then tries to reconcile it with its culture. Fantasy and detective as a literary genre today is incomparable with its place in world literature. In the study, fantasy is analyzed as the main fictional genre in the literature and its meaning with some scientific approaches. It also explores the characteristics of the fiction and fantasy genres that are still ongoing. Then it determines the relationship between them based on scientific considerations.

Introduction

There have been conducted many studies on Uzbek folk tales and mythology by Uzbek literary scholars. However, today the appearance of a new literary phenomenon combining such epic genres is great news for Uzbek writers. Fantasy and detective are not a genre that has arisen today; its roots go back to the distant past. However, many scholars initially viewed it as a direction of fiction. For example, M. S. Galina [1] and E. N. Kovtun [2] to fantasy as a "genre", A. Karelin - the "subgenre" of fiction [3], A. I. Osipov - "direction" [4] is called. Such theoretical considerations have been ongoing up until today.

The word "fantasy" (English fantasy - "fantasy") is used in modern science fiction in two intersecting meanings. In a narrow sense, fantasy has a fabulously mythological prose genre adventure, usually a character, The second half of the XIX - the first half of the XX century. Close parallel phenomena were in the literary process of Germany and the Scandinavian countries, where from the middle of the 20th century. Original versions of

the same genre developed. Within this framework, the even narrower concept of "genre fantasy" is distinguished. This, the most massive and demanded by the market, the direction reproduces more or less the topics and the plot moves of the classic works of early fantasy. The samples are usually the "Lord of the Rings" (1954-1955) by J. R. R. Tolkien, (1892-1973) - the so-called epic fantasy, as well as adventure stories R. I. Howard (1906-1936) - "Heroic fantasy." The wider meaning of the word "fantasy" covers all directions of "unscientific" fiction, including a powerful stream of mystical prose and "horror" (Horror), whose story goes back to the era of romanticism.

Detective fiction is a subgenre of crime fiction and mystery fiction in which an investigator or a detective—whether professional, amateur or retired—investigates a crime, often murder. The detective genre began around the same time as speculative fiction and other genre fiction in the mid-nineteenth century and has remained extremely popular, particularly in novels.[1] Some of the most famous heroes of detective

fiction include C. Auguste Dupin, Sherlock Holmes, and Hercule Poirot. Juvenile stories featuring The Hardy Boys, Nancy Drew, and The Boxcar Children have also remained in print for several decades.

Objectives of the Study

An analysis of based on these goals, we will conduct our study with the following objectives. – to analysis of the phenomenon of fantasy and its origins.

- to identify the features and commonality of fantasy and fiction.
- to study of the primary and the secondary world fantasy works.
- to analysis of the images system in fantasy works.

The result of the study will be beneficial for the World literature department and English Literature teachers in general.

Method

Fantasy is still a mysterious question for scientists, which does not require a solid solution. The ideas expressed by various researchers occur the confusion inherent in fantasy. There are many points of view that relate to the theory of fantasy. On the essence of fantasy and its content, scientists Tsvetan Todorov, Katherine Hume, Mark Bauld, Rosemary Jackson, Irenush Opatsky, Colin Menlav, Jones D.V., Yakovenko O.K., Chernysheva T. O, Chepur E. A., Frumkin K ., Stroeve K., Neelov E.M., Laksman R., Krinitsyna O.P., Kovtun E.N., Kaplan V., Gopman V. L. Britikov A.F., Berezin V., Baturin D. A., [7] who brought his scientific views to the phenomena fantasy and fiction. Polish literary critic Ireneusz Opacki noted that if the conditions in which writers live in the history of the development of the genre change, literature will also change, including new topics, motives and problems of the time. There is great interest in the principle of psychoanalytic among fantasy researchers. It is in this context that many scholars reject the distinction between the literary style for "fantasy" and the psychoanalytic term for "phantasy.". It leads to a combination of psychoanalytic theory and style form. In this regard, the Gothic works of modernists and postmodernists were carefully analyzed in their research of stories. The introduction of fantasy as a new phenomenon in Uzbek literature in the course of our research, of course, requires a study of its essence. In this regard, we explore the commonality and features of the components of this genre, as well as fiction, as well as theoretical approaches of scientists.

Instrument and Analysis Procedure

This research is mainly used as an introduction of new term fantasy in Uzbek literature and a source of much theoretical knowledge about it. It also makes read the fictional books and improve the reading skills of our youth. Fan readers or students are get acquainted with this genre completely and find more interesting to read many works that written on basis of the fantasy genre. In Uzbek literature, so far only information about the genre of fiction and its features is provided. This study is one of the main sources for revealing the characteristics of the fantasy and science fiction genres. The understanding of the key aspects of these two genres is presented in tabular form, which allows teachers of world literature to use them as the main guide in all lessons.

Results and Discussion

Scientific approaches to origin of Fantasy genre (I)

Fantasy has been developing since the end of the 19th century. It is impossible to put fantasy into an exact model of the system. We face with epics, myths, works in the spirit of love, satire, historical works, utopian tales, folk tales and parables, which are often found in fantasy. We can continue this list in more detail, but only they can serve as the basis for our study of the historical stages of the development of fantasy. It is very important to study them at the stage of development of modern fantasy literature. The use of various small epic genres in modern fantasy creates means of enriching diversity and imagination in it. This allows distinguishing it from traditional genres. However, it did not develop as a clearly distinguishable term. Thus, the terms "fiction" and "fantasy" have retained their interchangeable forms. This led to a controversy as to whether fantasy literature matches the form of another genre.

In modern literature, this allows us to include in the concept of "fantasy" (first of all, English -speaking literary critics) such phenomena as the direction of the implicitly mystical prose of "Fantastique" or a variety of magical realism in French literature. In Romanesque and Slavic countries, literary critics and critics, as a rule, use the term fantasy only to fantasy in the narrow sense or even only to genre fantasy. Sometimes, thereby consciously emphasizes its "alien" – English – origin. On the other hand, the tradition of calling works of fantastic literature in general "Fantasies" – Fantasy – dates back

to the beginning XIX century after the isolation of science fiction by the beginning of the XX century. The term was naturally inherited by the fiction of the "unscientific" in its various hypostases. The closest analogue of the English Fantasy in this expansion sense is the Russian "Literature of Fiction".

J. R. R. Tolkien dedicated the essay "On Magic Stories" (1947). Tolkien has fantasy as the ability to unlimited creative fiction—a means of creating a "magical story". Fantasy leads a person out of everyday life to the vastness of a magical country, extravaganza. Creating a "magical story", a person freely or involuntarily creates a whole "secondary world", inevitably similar to "primary", but existing in his own, not at all rational laws. This secondary world may well be placed somewhere in mythical

The world of "primary", and even adjacent to it in the present - as the world of ancient fairy tales and a heroic epic. "Magic story" is a way of liberation, escape from dysfunctional reality. The escape (Escape) is a significant topic of both the mentioned Tolkien essay and many works of both intercessors and critics of fantasy. Fantasy, undoubtedly, is the literature "escapade", challenging the current being. "Magic stories" Tolkien considered "serious", adult literature. In his opinion, "childishness" and a naive morality conjugated with it, coupled with excessive softness, are

destructive for genuine "magical history". By the way, he noticed that at the heart of "childhood" is a perspicuous idea of children's tastes. Be that as it may, it is here that the feature between the "magical history" and "magical", "fairing" fairy tale (Fairy-Tale, Conte de Fee), usual for English and French literature of the XIX-early XX century. The escapade nature of the fantasy in this, "narrow" sense clearly blocks it from the literature of horrors. Fantasy worlds, of course, can be terrible and dangerous. But usually by themselves they are not called to push away, but are obliged to attract, attract their reader. In addition, the horror literature as a whole should not deal with the "secondary", but with our "primary" world, in which incomprehensible, unnatural forces burst. This is a mystical feature fiction (English Supernatural Fiction) in general. So, although the "border" works of fantasy and horror account is considerable, distinguished in its pure form is quite simple.

The origin of the modern type fantasy in the UK is associated with the names of G. Macdonald, (1824–1905) and W. Morris, (1834–1895). The first created a new standard for a children's fairy tale, saturating it with epic pathos and philosophical content. The trend of rapprochement between the "children's" and "adult" literature was further developed in the work of L. Carroll (1832–1898), J. M. Barrie, (1860–1937) and other religious Romans McDonald's parables can be considered as

one of the first experiments of building the "secondary world". Morris is the author of the epic series - adventure novels whose action takes place in conditional the Middle Ages, which has become a model for the later fantasy.

The next stage in the development of the British fantasy is represented by Lord Dunsany, (1878-1957), W. H. Hodgson, (1877-1918), D. Lindsay, (1878-1945) and nearby) and nearby) other authors. Dunsany was the first to cast a genre in a completely independent literary form, separating and from the literary fairy tale addressed to children, and from a romantic pseudo-historical novel. The key innovation was the creation of a "secondary world" completely autonomous from the well-known historical and modern reality, with its own cosmology that exists in "its right". Hodgson in the novel "The Night Land" (1912) first embodied the literary model of genre fantasy: the hero's quest against the background of the developed "secondary world" revealed over the vicissitudes of the quest. In Lindsay's novel "A Voyage to Arcturus" (1920) first used "scientific" fantastic the eyeballs as a basis for own mythological and cosmological constructions. This line - the conditional placement of the "secondary" mythological worlds on a different planet - found a continuation in the work of E. R. Edson, (1882-1945). Edson's novels, saturated by linguistic experimentation, original philosophical and aesthetic ideas, had a noticeable effect on the final folding of fantasy standards.

The latter is associated with the predominant names of J. R. R. Tolkien and C. S. Lewis, (1898-1963) - members of the Oxfords of the literary circle "Inklings". Tolkien's novel "The Lord of the Rings" was the first world bestseller among the works of the genre. The fantastic world of the Mediterranean, created by the author on the material of the German-Scandinavian myths, was bred in it, has become a model for thousands of imitations.

At the same time, in terms of development and "literary authenticity", Tolkien's myth-making remains an unsurpassed peak of the genre. The works of Lewis became the most noticeable in the XX century. The phenomenon of "Christian fantasy", combining elements of various fantastic genres, religious parables or even theological work. Among the most prominent authors of the British fantasy of the middle of the XX century. It also refers to M. Peake, (1911-1968), the author of the philosophical fantastic trilogy about the castle of Gormengast. Of the later authors, R. Adams (1920), which combined the style of fantasy with the images of a

traditional animal fairy tale, can be distinguished.

The fantasy raises the storyteller L. Baum (1846-1915), the author of the Lake Country, and the most popular pseudo-nuclear science fiction writer E. R. Burroughs, (1875-1950) are considered. The latter was the forefront of the heyday in the United States "heroic fantasy", the most a noticeable representative of which was R.I. Howard. Howard belonged to the literary circle of the "father" of the modern literature of H. P. Lovecraft, (1890-1937). The gloomy phantasmagoria of Lovecraft significantly influenced many authors of the early American fantasy: such S. A. Smith, (1893-1961), F. Pratt (1897-1956), F. Leiber, (1910-1992).

Many of them are characterized by the use of "scientific" fantastic alien or futuristic settings. A. Van Vogt, (1912-2000), J. Vance also continued by Barrose. (J. Vance, p. 1916), L. Brackett (1915-1978). Such a mixture of genres is called Science Fantasy. The ancestor of the "ironic fantasy", using the genre for satire and parody itself, was J. B. Cabell, (1879-1958). From the middle of the XX century. In the United States, the impact of the British "epic fantasy" penetrates. Its influence was reflected in the fantasy work of A. Norton (1912-2005), L. Alexander, (1924-2007), U. Le Guin, (1929), etc. Confirmed thanks to Tolkien and Lewis in the middle of the XX century. In the genre fantasy "conservatism" with clear criteria of morality, the opposition of good and evil, and Christian allusions caused a protest in the form of the appearance of the so-called new wave.

The Anglo-American writer M. Moorcock, (1939) was its leader and theorist. In his work, he resolutely mixes and revives the images of both epic and heroic fantasy. Already in the 70s of the XX century. The production of fantasy is increasingly subordinate to the laws of the market - the era of "commodity fantasy" begins (term U. Le Guin). The vast majority with the produced genre-based producing genre is consciously epigone character, repeating the known samples. This does not exclude, of course, individual or noticeable in literary terms, but new templates are usually quickly formed on the basis of these phenomena. The latest example is the cycle of J. Rowling, (1965) about Harry Potter. In Romanesque, Slavic and other literature, imitative fantasy develops. It borrows from English-speaking samples often not only the construction of plots, but also specific images dating back to German-Scandinavian mythology and folklore.

Fiction (detective) and Fantasy (II)

As a community between science fiction

and fantasy, we can point to the human mind as the most fundamental factor. Because a person can discover any reality for himself and unwittingly discover a new world rich in miracles. In fiction, a being that arises in the human mind demonstrates reciprocity with fantasy. Today, the genre of "fiction" and works based on it, play an important role in world literature. Scientists who have studied the genre and its problematic aspects have linked its introduction to the literary environment in connection with the term "fiction" with the article by Charles Nod of 1830 "About Fantastic Literature". In this article, Sh. Node interprets it under private science fiction, as fictional or unreal content. Some researchers believe that Ts. Todorov is one of the founders of the genre of fiction, a phenomenon between doubt and supernatural concepts that can never be solved. "In the universe, we know one thing: there are no demons, effeminate creatures, or bloodthirsty creatures in the world; where events are not explained by the same familiar laws of the universe. A person caught in a whirlpool of events must choose one of two solutions. Let him become a victim of both the magic of feelings and a product of imagination - the laws of the universe are respected as they are; In the end, the event does occur, it becomes an integral part of the being, but after a while the being is controlled by unknown laws..." [15].

In my opinion, Todorov in his description formed structural features in the text. At the

same time, the reader becomes indecisive. Todorov tries to solve the problem, taking into account the doubts of the reader: "Fiction ... means immersing the reader in the world of images. This world is determined by the reader's dubious assumptions about the events being told. It should be noted that in our brain there is no active reader, but the role of the reader in the text is noticeable." [15] Todorov cites two conditions for a remarkable piece of fiction in his research. One of them is the general condition, indicating a feature of work experience and expressing suspicion. Another - the reader accepts the text and rejects allegory, as well as artistic interpretation. Although the rejection of allegory (metaphor) was approved by some theoretical researchers, Todorov's opinion was not fully accepted. This implies not only the adoption of a metaphor but also the interpretation of its full meaning by Todorov, emphasizing its necessity. According to French fiction, "Meaning of Fiction" by Roger Kayua "Fiction - is not a change in reality in a world without a miracle, but an influence on a circle that contradicts the inevitable laws of some impossible creature" [16]. Researcher R. Ibragimova said: "The fantastic theme is almost no different from the real one. The difference between them is that we imagine that one and the same event really exists or does not exist" [17]. Thus, the miracle of fiction is not to change the whole reality, but to a certain extent affect the laws of the existing universe. Fiction takes place in literature as a

genre, which, in turn, serves as the basis for small epic genres or elements in its composition. For example, we also encounter various fabulous or mythological images or plots in the genre of fiction that make up the composition of fantasy. It follows that the combination of fiction and fantasy in terms of content creates aspects of mutual similarity between the two genres.

Conclusions

When we analyze the fantasy and detective mentioned in our study and its genesis based on the scientific views of various scientists, it can be recognized as an important new term for Uzbek literature. The fantasy and detective origin is first analyzed separately from the various epic genres that make up its component, namely myths, fairy tales, and chivalric novels, and as a result of their imagination and stages of their development, they are subsequently analyzed

using scientifically based ideas, the emergence of fantasy through syncretism from the elements of fairy tales and chivalric (romance) novels is scientifically justified. Fantasy works that reflect Western culture have commented on various views on their social life and the structure of society. There are also scientific views on the use of magic through various images in European medieval government and the formation of fantasy legends of King Arthur as a genre. By the twentieth century, attention had been paid to the fantasy genre in world literature and general ideas about the features and commonality of fiction and fantasy works written and being written on their basis. There are also scientific hypotheses about the genre of fiction and its role in public life, and its specific elements are explained sequentially. In addition, there are opinions based on the scientific views of various foreign scientists who today conduct research in the genre of science fiction.

References

- Godshock, William Fantastic. <http://mir.fantastics/articles/>
- Kovtun E.N. Extraordinary poetics: the artistic worlds of fiction, fairy tales, utopias, parables and myths (based on European literature from the first half of the 20th century). - M., 1999, 308.
- Karelin A. Classic. The forerunners of fantasy. <http://mif.ru/Articles/art>
- Osipov A.N. Fantasy // He. Fiction "A" to "Y": A Short Encyclopedia. - M., 1999, 320.
- Collins Cobuild English Language Dictionary [Text]. - London: Clays Ltd, St. Eves plc, 1991, 1704. (CCELD).
- Berwick I. Lunch with the FT: George R.R. Martin / Isabel Berwick. -www.ft.com, 2012. - <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/bd1>
- Fishman L. The professor was wrong! // Friendship of Peoples. 2007. №5; Chepur E.A. Hero of Russian Fantasy of the 1990s years: modes of artistic realization: author. dis. Candidate. Philology of Sciences; 2010;
- Clute, John. Fantasy 1997. The Encyclopedia of Fantasy. Ed. John Clute and John Grant. Rpt. in Sander 310. 15.
- Attebery, Brian. Strategies of Fantasy. Bloomington: Indiana University Press, 1992, 128
- [10] Rudnyov V.P. Culture Dictionary of the twentieth century. - M., 1999, 50.
- Jurayev M, Ishankulov J. Introduction to Folklore - (Textbook). -T.: "Barkamol Fayz Media" press, - 2017. (180), 28.
- Tulaboyev O. and others. Uzbek folklore (Anthology), some features of Uzbek folk tales. (592). Tashkent - 2017, 49.
- Cuddon, J. (1998). The Penguin dictionary of literary terms and literary theory. (4th ed., xix, 991 s.) London: Penguin Books, 283 (801)
- Jackson, Rosemary. Fantasy: The Literature of Subversion. London and New York: Routledge, 2003, 33
- Todorov, Tzvetan. The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre. Ithaca: Cornell University press, 1975, 25.
- Kayua R. Deep into the fantastic. Reflected stones. St. Petersburg, 2006, 110 - 111.
- Ibragimova R. Problems of development of Uzbek fiction. Dis. Tashkent - 2003, 8.
- Wolfe, Gary. "Fantasy." Fantastic Literature: A Critical Reader. Ed. David Sandner. Westport, Praeger, Print. 2004, 271-273.

Ashtarxoniylar sulolasi tashqi aloqalari manbashunosligi

Umidjon Baqoyev

Buxoro davlat universiteti magistranti

Kalit so'zlar

diplomatiya, manba, manbashunoslik, jo'yboriy xo'jalari, elchilik, maktub.

Annotatsiya

Ashtarxoniylar davrini yoritib beruvchi ko'plab manbalar bo'lib, ularda diplomatik munosabatlariga oid qimmatli ma'lumotlar olish mumkin. Mazkur maqolada Buxoro xonligida hukmronlik qilgan Ashtarxoniylar sulolasining tashqi aloqalariga oid manbalar tahlil qilingan.

Kirish

O'rta asrlar davri tarixini xolisona manbalar orqali o'rganish bugungi kunda tadqiqotchilar oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ashtarxoniylar (1601–1753) Buxoro xonligini idora qilgan davrida xorijiy mamlakatlar bilan siyosiy-madaniy aloqalar olib borgan. Ashtarxoniylar tashqi siyosatda faol bo'lib, Turkiya, Rossiya, Hindiston, Eron, Xitoy, Qoshg'ar kabi davlatlar bilan savdo hamda diplomatik munosabatlar o'rnatishgan.

Adabiyotlar tahlili

Ashtarxoniylar sulolasi tashqi aloqalariga oid ma'lumotlar tarixchilardan Muhammad Yusuf Munshiy, Mahmud ibn Vali, Mir Muhammad Amin Buxoriy, Abdurahmon Davlat Tole', Muhammad Amin Buxoriy, Muhammad Vafo Karminagi, Muhammad Tolib Siddiqiy, Mir Muhammad Salim, Iskardarbek Munshiy asarlarida uchraydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolani yozishda tarixiylik, tizimlilik, xolislik, qiyosiy tahlil va statislik usullardan foydalanilib, Buxoro xonligini idora qilgan Ashtarxoniylar davri tashqi aloqalarini yoritib beruvchi manbalar tahlil qilingan.

Natijalar

Muhammad Amin Buxoriyning "Muhit at-tavorix" (Tarixlar majmuasi) asari ashtarxoniylar tashqi aloqalarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur asar XVIII asrining boshlarida yozilgan bo'lib, Buxoro xonligi tarixiga oid qimmatli ma'lumotlar mavjud. "Muhit at-tavorix"da bayon etilgan voqealar 1700-yil bilan yakunlangan. Asar Ashtarxoniylar sulolasi vakillari Abdulazizxon (1645–1681) va uning ukasi Subhonqulixon (1681–1702) davrida yozilgan. "Muhit at-tavorix" asarida Buxoro xonligi iqtisodiy va siyosiy ahvoriga oid qiziqarli ma'lumotlar ham mavjud. Muhammad Amin Buxoriy o'zining „Muhit-at tavorix“ asarida Rum (Usmoniylar imperiyasi nazarda tutilyapti U.B) va Qoshg'ar tomonidan xon huzuriga elchi kelganligi aytib o'tilgan. Asarda qayd etilishicha, Rumning elchisi Subxonqulixonga Muhammad Hungar (Usmoniylar sultoni Ahmad II) ning salomini topshiradi. Elchilar bir yil davomida Dor as-salom Buxoroda istiqomat qiladilar. Shundan so'ng, Subxonqulixon Mo'minboy Yobuni elchi qilib Rum elchisiga hamroh qilib jo'natgan. Ushbu asarda Buxoro va Xiva xonligi siyosiy munosabatlariga oid ma'lumotlar mavjud. Buxoro xoni Subxonqulixon davrida Xiva xoni Ernaxxon (1686–1688) huzuriga Sher chuhra oqosini Urganchga elchi qilib yuborgan[5.27]. Asar Buxoro xoni Subhonqulixonning amaldorlaridan biri Ibrohim qushbening

“Tarixi Muqimxoniy” asarining 2022-yilda Ahmet O‘zturhan va Ahmet Korkmaz tomonidan turk tiliga o‘g‘irilgan tarjiması

farmoyishi bilan yozilgan. 1970-yilda ushbu asar bo‘yicha O‘z FA Sharqshunoslik instituti ilmiy xodimi Usmon Hamroyev, o‘sha paytda t.f.n. Bo‘riboy Ahmedov rahbarligida nomzodlik disertatsiyasini yo‘qalaydi. 2020-yilda mazkur asar akademik D.Yu. Yusupova va tarixchi olim U.Hamroyev tomonidan Toshkentda izohlar bilan birgalikda o‘zbek tilida nashr etilgan.

Muhammad Tolibning “Matlab ut-Tolibin” (Toliblar matlabi) asari XVI-XVII asrlarda Buxoro xonligida o‘z nufuziga ega bo‘lgan Jo‘yboriy xo‘jalari faoliyatiga bag‘ishlangan asarlardan biri hisoblanadi. Asarda Jo‘yboriy xo‘jalarining faoliyati, muridlari va xizmatkorlari, bunyod ettirgan imoratlari, mol-u mulklari va Buxoro xonlari va ularning boshqa davlatlar bilan tashqi aloqalari to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirilgan[7.3]. Makur asar muallif tomonidan 1673-yilda yozib tugallangan[7.8]. Asar qisqacha muqaddima va sakkiz bobdan iborat. Asarning Xoja Sa‘d haqidagi bobida unga turli hududlarda hukmdor va hokimlardan mingga yaqin maktublar kelgani ta‘kidlanadi. Ba‘zi maktublar asarda to‘liq keltirilgan. Elchilar orqali maktublar va sovg‘a-salomlar almashilgan. Asarda asosan Hindistonda hukmronlik qilgan boburiy hukmdorlar bilan siyosiy aloqalar to‘g‘risida ma‘lumot keltirilgan. Manbada qayd qilinishicha, birgina Tojiddin Hasanga kelgan maktublar soni o‘n mingtadan oshib ketgan[7.13]. Muhammad Tolib asarning dastlabki to‘rt bobini yozishda o‘zidan oldingi mualliflar asarlaridan foydalangan. “Matlab ut-tolibin” asari nafaqat tasavvufiy, balki qimmatli

tarixiy manbalardan biri hisoblanadi. 2012-yilda “Matlab ut-tolibin” asarining ilmiy-tanqidiy nashri chop qilingan bo‘lsa, 2016-yilda Buxoro davlat universiteti professori Halim To‘rayev ma‘sul muharrirligida G‘ulom Karimiy va Erkin Mirkomilovlar tomonidan Toshkentda o‘zbek tiliga o‘g‘irilib, nashr qilingan .

Muhammad Yusuf Munshiy tomonidan 1702–1707-yillarda Balxda hukmronlik qilgan Ashtarxoniyar sulolasi vakili Muhammad Muqimxonga bag‘ishlab yozilgan „Tarixi Muqimxoniy“ asarida ashtarxoniy hukmdorlarning bir qator davlatlar bilan siyosiy aloqalar to‘g‘risida qiziqarli ma‘lumot bo‘lib, Ashtarxoniyarlarning Hindiston, Rum (Turkiya), Qoshg‘ar kabi davlatlar bilan elchilik munosabatlari olib borganligi to‘g‘risida qimmatli ma‘lumotlar mavjud. Asarning muqaddimasida keltirilishicha, muallif uni Balx hokimi Muhammad Muqimxonning xohishi bo‘yicha yozgan va asarni uning ismi bilan atagan[10.43-44]. Muallif asarning xotimasida keltirgan ma‘lumotiga qaraganda, uni o‘z hikoyasining birinchi jildi deb hisoblagan, undan keyin ikkinchi jild (mudjaladi soniy)ni yozishni mo‘ljallagan, lekin noma‘lum sabablarga ko‘ra, yozilmay qolgan. „Tarixi Muqimxoniy“ Shayboniyar (906/1501–1007/1599) va Joniyar (Ashtarxoniyar) (1007/1599–1200/1785) sulolasidan bo‘lgan Markaziy Osiyo hukmdorlarining tarixi bo‘yicha mashhur asar sanaladi. Unda, ayniqsa, Balx va qisman Buxoro xonligining XVII asrlardagi ijtimoiy-siyosiy va qisman madaniy tarixi bayon etiladi[10.43-44]. “Tarixi Muqimxoniy” asari muqaddima, uch bob

(maqola) ular esa, o'z navbatida mayda bo'lim (zikr)larga bo'linadi va xotimadan iborat. Muqaddimada turkiy xalqlarning afsonaviy onasi Alanquvo; Chingizxonning (603/1206–624/1227) tug'ilishidan oldingi hamda u bilan bog'liq voqealar, uning ota-bobolari, faoliyati, vasiyati, vafoti va Abulxayrxon (832/1428–873/1468) avlodlarining sanab o'tilishi bilan bog'liq voqealar, mo'g'ul qo'shinlari tomonidan Movarounnahr, Balx va Badaxshonning bosib olinishi tarixi haqida qisqacha ma'lumotlar qayd etilgan. Asarning birinchi bobida Shayboniyxonning (906/1501–916/1510) siyosiy maydonga kelishi, Movarounnahrning Abu Said mirzo (855/1451–873/1469) avlodlaridan olinishi va Shayboniy davrida Movarounnahrning umumiy ahvolidan hikoya qilinadi.

“Tarixi Muqimxoniy”ning original va muhim qismi uning II-III boblaridir. Ikkinchi bobda Balx va qisman Buxoro xonligining XVIII asrdagi ijtimoiy-siyosiy hayoti, shuningdek, Buxoro va Balx xonliklarining Hindiston, Eron, Turkiya va Koshg'ar bilan bo'lgan siyosiy munosabatlari, uchinchi bobda esa 1702–1704-yillar voqealari, xususan Buxoro bilan Balx o'rtasidagi jang-jadallar sharhi o'rin olgan[11.226]. Tarixi Muqimxoniyning qo'lyozma nusxalari ko'p va ular Toshkentda hamda bir qancha xorijiy mamlakatlarning kutubxonalarida saqlanmoqda. Asardan ayrim parchalar fransuz va rus tillariga o'g'irilib chop qilingan. Shuningdek asar 1861-yilda eski o'zbek tiliga to'la tarjima bo'lgan. 1956-yilda A. A. Semenov Toshkentdagi yettita nusxani qiyoslab, rus tiliga tarjima qilgan. 2022-yilda asar Ahmet O'zturhan va Ahmet Korkmaz tomonidan turk tiliga tarjima qilingan[12.3]. Jumladan asarda, Boburiylar hukmdori Avrangzeb (1658–1707) va Usmoniy hukmdori Sulton Ahmad II ning (1691–1695) ashtarxoniy hukmdor Subxonqulixon nomiga yozilgan maktubi nusxalari keltirilgan.

Hoji Mir Muhammad Salimning “Silsilat us-salotin” (Podshohlar silsilasi) asari ashtarxoniy davrini yoritib beruvchi manbalardan biri hisoblanadi. Mazkur asarning yagona topib o'rganilgan nusxasi Angliyaning Bodleyan kutubxonasida saqlanadi[8.339]. Mazkur asar 1731-yilda yozilgan bo'lib, muqaddima va to'rt qismdan iborat. Muqaddimada asarning yozilish tarixi va Hoji Mir Muhammad Salimning 1711-yildan keyingi hayoti to'g'risida so'z boradi. Birinchi qismda payg'ambarlar, qadimgi turk va mo'g'ullar, Amir Temur va Temuriylar, shuningdek sohibqironning Hindistonda hukmronlik qilgan avlodlari to'g'risida qisqacha bayon qilingan. Asarning ikkinchi qismida Mo'g'ulistonning Tug'luq Temurxon (1348–1363)dan to'g'ri Suyurg'atmishxongacha

(1370–1388) bo'lgan davr tarixini o'z ichiga oladi.

“Silsilat-us-salotin”ning original qismi III-IV qismlar bo'lib, O'rta Osiyo xususan O'zbekistonning XVI-XVIII asrning birinchi choragidagi ishtimoiy-siyosiy tarixi bayon qilingan. Asarda ashtarxoniy hukmdorlar Imomqulixon, Abdulazizxon, Subxonqulixonlarning Hindiston, Eron, Turkiya kabi davlat hukmdorlari bilan yozishmalari nusxalari keltirilgan. Asarda ashtarxoniy davridagi hukmdorlarning quyidagi maktublari nusxalari keltirilgan:

1. Shoh Abbas I ning 1611-yil Buxoro xoni Imomqulixon nomiga yuborilgan maktubi;

2. Imomqulixonning shoh Abbas I nomiga 1611-yili elchi O'zbekxo'ja dodhoh orqali yuborgan javob maktubi;

3. Boburiy hukmdor Jahongir (1605–1627) ning 1611-yil Imomqulixonga yuborilgan xati;

4. Boburiy hukmdor Shohjahon (1627–1667) ning Imomqulixon nomiga 1628-yil elchi Hakim Hoziqdan berib yuborgan maktubi;

5. Eron shohi Safi' I (1629–1642) ning Imomqulixon nomiga 1629-yil elchi Donish munshiydan berib yuborgan xati;

6. Boburiy hukmdor Shohjahon (1627–1667) ning 1628-yil Balxga elchi Tarbiyatxon bilan yuborgan maktubi;

7. Buxoro xoni Nadr Muhammadxon (1642–1645) ning Shohjahon nomiga elchi Nadrbiy Shaboyat orqali yuborgan maktubi;

8. Hindiston hukmdori Shohjahoning Nadr Muhammadxonga 1645-yili shahzoda Murod Baxsh orqali yo'llagan javob maktubi;

9. Shohjahonning 1646-yili Nadr Muhammadxonga yuborgan maktubi;

10. Buxoro xoni ashtarxoniy Abdulazizxonning 1666/1667-yili Hasan qo'shbegi elchiligi orqali Eron hukmdori shoh Safi' nomiga yo'llagan xati;

11. Boburiy hukmdor Avrangzeb Olamgir (1658–1707) ning ashtarxoniy hukmdor Subhonqulixon (1680–1702) ga elchi Yakkatozxon orqali 1671-yili yo'llagan maktubi;

12. Ashtarxoniy hukmdor Subxonqulixonning Hindistonga, podshoh Avrangzeb Olamgir nomiga 1687-yili elchi Nadr devonbegidan berib yuborgan xati[11.102–103].

Asardagi maktublar Buxoro xonligining mazkur mamlakatlar bilan siyosiy aloqalarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. “Silsilat-us-salotin” asari bo'yicha tarix fanlari doktori, akademik Azamat Ziyo nomzodlik disertatsiyasini himoya qilgan[13.3].

Ashtarxoniy va Safaviylar sulolasi siyosiy aloqalarini yoritib beruvchi

manbalardan biri Iskandarbek Munshiyning “Tarixi olamroyi Abbosiy” (Abbosning olamni bezovchi tarixi) asari bo‘lib, 1588–1634-yillar oralig‘ida yozilgan. Asarda Eron tarixi xronologik tartibda yoritilgan, muqaddima, 3 jild va xotimadan iborat. “Tarixi olamroyi Abbosiy” asari muallif tomonidan kundalik daftarlar, rasmiy hujjatlar, muallifning shaxsiy kuzatuvlari va to‘plangan hujjatlari asosida yaratilgan. Jumladan asarda, O‘zbekistonning XVI asr oxiri va XVII asrning birinchi choragida Eron va Buxoro xonligi munosabatlari to‘g‘risida qimmatli ma‘lumotlar keltirilgan[11.221]. Shuningdek asarda safaviy va ashtarxoniylar hukmdorlarning o‘zaro diplomatik aloqalarga oid maktublari ham keltirilgan bo‘lib, asarning yanada qiymatini oshiradi. “Tarixi olamroyi Abbosiy” asari birinchi qismi 2010-yilda, ikkinchi qism esa 2014-yilda Shahin Farzanaliyev tomonidan fors tilidan ozarbayjon tiliga tarjima qilingan.

Mahmud ibn Valining “Bahr ul-asror, Abdurahmon Davlat Tolening “Tarixi Abulfayzxon”, Muhammad Amin Buxoriyning

“Ubaydullanoma”, Muhammad Vafo Karminagiyning “Tuhfat ul-xoniyy” kabi asarlar ashtarxoniylar davri siyosiy aloqalarini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek davlatchiligida muhim o‘rin egallagan Ashtarxoniylar 150 yildan ortiq hukmronlik davomida ko‘plab davlatlar bilan faol savdo va diplomatik munosabatlar olib borgan. Mazkur manbalardan Ashtarxoniylar sulolasining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va diniy munosabatlarga oid qimmatli ma‘lumotlar olish mumkin. Shuningdek manbalarda ko‘plab xorijiy o‘lkalarning Ashtarxoniylar bilan olib borgan elchilik maktublari ham keltirilgan. Maktublarda hukmdorlarning hukmdorlarning bir-biriga munosabati, asosan kelishuvchilik yo‘lini tutishlari har bir hukmdor davrida davom ettirilgan. Bunda elchilik munosabatlarining nozik jihatlari o‘rganish alohida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Мухаммад Юсуф Мунши. Муким-ханская история / Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели А.А.Семенова. –Ташкент: 1956. – 303 с.
2. Махмуд Ибн Вали. Бахр ал-асрар фи манокиб ал ахйар. (Море тайн относительно доблестей благородных) (география) / Введение, перевод, примеч. и указатели Б.Ахмедова. – Ташкент: Фан, 1977. – 167 с.
3. Мухаммад Амин-и Бухари. Убайдулла-наме / Пер. с таджикского с примечаниями проф. А.А. Семенова. – Ташкент: 1957. – 326 с.
4. Абдуррахман-и Тали. История Абулфейз-хана / Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатель А.А. Семенова. Ташкент. 1959. - 175 с.
5. Муҳаммад Амин Бухорий Мухит ат-таворих / Таржима, кириш ва изоҳлар муаллифи Д.Ю.Юсупова ва У.Ҳамроев Тошкент: “Fan” нашриёти, 2020.- 284 б.
6. Муҳаммад вафои Карминағй. Тўҳфат-ул-хоний. / Муқаддима, таҳия матн, нухабадал, таълиқот ва феҳристон Жамшед Жўразода ва Нурулло Ғиёсов. – Хужанд: Ношир, 2017. – 419 с.
7. Муҳаммад Толиб. Матлаб ут-толибин. / Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари: Ғ. Каримий, Э.Миркомиллов. Тошкент: “Movarounnahr”, 2016. - 384 б.
8. Ҳожи Мир Муҳаммад Салим. Силсилат ус-салотин. Қўлёзма Бодлиян кутубхонаси, Ouseley 269. - 339- б.
9. Ҳамраев У. Мухаммад Амин и его сочинение “Мухит ат-таворих”. Афтореф. дисс. на соиск. уч.ст.канд.ист.наук.
10. Юсупова Д. Муҳаммад Юсуф Мунший ва унинг “Тазкирайи Муқимхоний” асари. Ўзбекистон тарихи хрестоматияси 3-жилди. –Тошкент.: “Fan va texnologiya”, 2014. - Б. 43-44.
11. Ахмедов Б.А. Ўзбекистон тарихи манбалари (қадимги замон ва ўрта асрлар). –Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – 352 б.
12. Muhammed Yusuf Münşi Tezkire-i mukîm hânî. Şibanîler ve Astrahanlılar döneminde Maverâünnehir'in kültürel ve toplumsal tarihinin seyri. Farsça aslından çevirenler: Ahmet Özturhan ve Ahmet Korkmaz. - İstanbul 2022. – 149 s.
13. Зияев А.Х. “Силсилат ас-салатин” как исторический источник/ Дисс.на соиск. Уч степ. канд. ист.наук. – Ташкент. 1990.-205 с.
14. İsgəndər bəy Münşi Türkman. Dünyani bəzəyən Abbasin tarixi (Tarixeləmaraye-Abbasi). I kitab. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2010. – 1144 s
15. İsgəndər bəy Münşi Türkman. Dünyani bəzəyən Abbasin tarixi (Tarixeləmaraye-Abbasi). II kitab. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2014. – 1400 s.

Imom Abu Mansur Moturidiy falsafiy merosida islom gnoseologiyasi masalalarining talqini

Maxsuma Adashova

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası
Falsafa doktori (PhD)

Key words

Imom Abu Mansur Moturidiy, kalom ilmi, aqida ilmi, falsafiy meros, moturidiya ta'limoti, islom gnoseologiyasi.

Annotatsiya

Mazkur maqolada aqida va kalom ilmining sultoni Imom Abu Mansur Moturidiyning buyuk shaxsiyati va ilmiy merosini o'rganish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari to'hrisida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, allomaning islom gnoseologiyasiga oid qarashlari va ularning falsafiy tahlili bayon qilingan.

Kirish

Jahonda mutakallimlar imomi Abu Mansur Moturidiyning falsafiy merosi va moturidiylik ta'limotining asl mohiyatini tadqiq etishga zaruriyat ortib bormoqda. Chunki, bugungi kunda insoniyat olamida radikallashuvning keskin tus olib, dindan siyosiy maqsadlarda foydalanuvchi kuchlar ta'sirining ortib borishi va natijada diniy tUSDagi siyosiy nizolarning kelib chiqishi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Bu esa o'z navbatida, o'zining falsafiy qarashlarida diniylik va dunyoviylik uyg'unligini ta'minlab, kalom ilmida mo'tadillikni yoqlab, o'z mulohazalarini aqliy va naqliy dalillar asosida yoritib bergan, IX asrdayoq Movarounnahr diyorida butun ahli sunna val jamoa aqidasi ning Hanafiylik yo'nalishini davom ettiruvchi buyuk yo'lboshchisiga aylangan Imom Abu Mansur Moturidiyning ilmiy merosini o'rganish hamda uning «Kitob at-tavhid» va «Ta'vilot al-Qur'on» asarlarida shaxsning ma'naviy fazilatlarini yuksaltirishga, diniy e'tiqodni mustahkamlashga xizmat qiladigan g'oyalarni jamiyat hayotiga to'g'ri tadbiiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Uchinchi renaissance davri tomon harakatlanayotgan O'zbekistonda ham Imom Abu Mansur Moturidiy falsafiy merosini ilmiy jihatdan xolis o'rganishga, mutakallimning «Kitob at-tavhid» va «Ta'vilot al-Qur'on»kabi shoh asarlarida ilgari surilgan hayotbaxsh g'oyalarni kishilar ongi va qalbiga singdirishga,

olimning hayot yo'li, diniylik va dunyoviylikda mo'tadillikni mahkam tutgan moturidiylik ta'limotining bugungi kundagi ahamiyatini keng doirada xalq ongiga yetkazishga hamda faol targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bois, kalom ilmining sultoni Imom Abu Mansur Moturidiyning nodir asarlarida ilgari surilgan falsafiy g'oyalar va ularning shaxs ma'naviyatini yuksaltirishdagi o'rnini o'rganish, shuningdek, mazkur falsafiy merosning ma'naviy-axloqiy tarbiya omillarini rivojlantirishdagi ijtimoiy jihatlarini yoritib berish mazkur ilmiy maqola mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Olib borilgan tahlillar natijasiga ko'ra, o'rta asrlarda rivojlangan islom va kalom falsafasi, uning taraqqiy etishi va uning boshqa fanlarga ta'siri ko'plab xorijiy va milliy tadqiqotlar doirasida o'rganilgan.

Imom Abu Mansur Moturidiyning hayoti va ilmiy faoliyatiga oid dastlabki manbalar asosan «Abul Yusur Pazdaviy (493/1100)ning «Usul ud-Din», Abul Mu'in Nasafiyning «Tafsirat ul-Adilla» (Dalillarni yoritish), Ibn Fazlulloh Umariy (749/1348)ning «Masolik ul-Absor fi mamalik il-Amsor», Abdulqodir ibn Abul Vafo Qurashiy (775/1373)ning «Al-Javharat ul-Muziya fi tabaqotil hanafiya», Ibn Qutlubg'o (879/1474)ning «Tojut tarojim», Muhammad

Murtazo Zabidiy (1205/1791)ning «Ithofus sodatil muttaqin bi sharhi ihyo ulumid din» va Muhammad Abdulhay Laknaviy (1304/1887) ning «Al-Favoidul bahiya fi tarojimil hanafiya» [1;1] kabi asarlarida uchraydi. Bu asarlarning aksariyati arab va fors tillarida yozilgan bo'lib, yurtimiz va dunyo kutubxonalarining fondlarida bir qancha nusxalarda saqlanmoqda.

Imom Abu Mansur Moturidiyning falsafiy merosi bilan bog'liq masalalar xorijiy ilmiy tadqiqotlarda keng doirada o'rganilgan. Xususan, nemis olimi U.Rudolf, turk olimlari M.Sherafeddin Yalrkaya, Ahmet Vehbi Ejer, Ahmet Ak, Sonmez Kutlu, Huliya Alper, misrlik olim Ahmad Sa'd Damanhuriy, fransiyalik professor Karim lfrak va boshqa ko'plab tadqiqotchilar tomonidan yuksak saviyada o'rganilgan. Xususan, Sonmez Kutlu, Huliya Alper, Ahmet Ak, Sh.Dyuzgun, M.Yazicho'g'lu kabi bugungi kunda shu sohada chuqur izlanishlar olib borayotgan turk moturidiyshunos olimlarining Imom Moturidiyning ilmiy merosini o'rganish va moturidiylik ta'limotini zamonaviy yondashuvlar asosida tushuntirib berish bo'yicha olib borayotgan tadqiqotlar katta ahamiyatga ega. Ular moturidiylik ta'limotining tarixi, hududlar miqyosida yoyilishi, mazkur ta'limotning ontologik va gnoseologik jihatlari va bugungi globallashuv sharoitida moturidiylikning millatlar mafkurasi va mentalitetiga ta'siri to'g'risida qizg'in tortishuv hamda bahslarga boy tadqiqotlarni amalga oshirmoqda.

MDH davlatlarida A.Uyg'ur, Dodbudoyeva L.N., Xashimov M., S.Ibrohimova, A.A.Shamalov, S.Ya'kub, M.Z.Eshonxonovlar [2;6] tomonidan Imom Moturidiyning ilmiy merosi va Moturidiylik ta'limotining nazariy-metodologik jihatlari yoritib berilgan.

Imom Abu Mansur Moturidiy merosini munosib darajada o'rganish va keng doirada tadqiqotlar olib borish faoliyati yurtimiz olimlari tomonidan yuksak darajada amalga oshirilib kelinmoqda. Mahalliy olimlarimizdan Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, shayx Abdulaziz Mansur, shayx Usmonxon Alimov, professor Ubaydulla Uvatov, Shavosil Ziyodov, Saidmuxtor Oqilov, Komiljon Kattayev, Ergash Daminov, A.Mo'minov, O. Jo'rayev, A. Saydaxmedova va boshqa olimlar tomonidan atroflicha ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Vatanimizda Imom Moturidiy falsafiy merosini o'rganish bo'yicha dastlabki qadam tarix fanlari doktori, professor Ubaydulla Uvatov tomonidan tashlangan bo'lib, olimning «Donolardan saboqlar», «Imom al-Moturidiy va uning ta'limoti» va «Imom Moturidiy merosining mohiyati» [2;7] kabi asarlar nashr qilingan bo'lib, mazkur asarlarda

buyuk mutakallimning tarix sahnasiga kirib kelishi, olim sifatida shakllanishi va alloma yashagan davrning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy jihatlari ochib berilgan.

Tarix fanlari doktori, professor Shavosil Ziyodov tomonidan 2003 yilda O'zbekistonda ilk bor Imom Moturidiy ilmiy merosini o'rganishga yo'naltirilgan "Abu Mansur Moturidiy yozma merosi va uning "Kitob at-Ta'vilot" asari nomli nomzodlik dissertatsiyasi himoya qilingan (Dis-705/2004)[3;12]. Sh. Ziyodov tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari shunisi bilan ahamiyatli, ma'lumotlar to'g'ridan-to'g'ri birinchi manbalar asosida, Sharqshunoslik qo'lyozmalar institutida saqlanayotgan asl qo'lyozma va toshbosma manbalar asosida yoritib berilgan.

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi olimi Saidmuxtor Oqilov tomonidan "Abul Muin an-Nasafiy va uning Moturidiya ta'limoti rivojiga qo'shgan hissasi. ("Tabsirat ul-adilla" asari asosida)" [4;11] mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi hamda «IX-XII asrlarda Movarounnahrda moturidiya ta'limotining paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi» [5;16] mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi (DSc)da IX asrda Hanafiya aqidasi negizida paydo bo'lgan Moturidiya ta'limotining Movarounnahrda rivojlanish tarixi, kalom ilmining buyuk mutakallimlari Imom Moturidiy hamda Abul Muin an-Nasafiyning falsafiy meroslari va ularning bugungi kundagi o'rganilish darajalari to'g'risida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

Muhokama va natijalar

Imom Abu Mansur Moturidiy kalom falsafasi sohasi bo'yicha alohida o'ringa ega bo'lgan mutakallim hisoblanadi. U birinchilardan bo'lib, islom ilmi va madaniyatida diniy bilimlardan sof va holis ilm hosil qilishning mezonlarini ishlab chiqdi. Imom Abu Mansur Moturidiyning gnoseologik nazariyasida haqqoniy bilimga erishishning uchta yo'li ko'rsatiladi:

- Sog'lom aql;
- Sog'lom tuyg'u;
- To'g'ri xabar.

Shunga asoslanib, olim ilm egalari uch toifaga ajratadi:

Aqliyot – o'z faoliyat doirasida aqlning maqomini ustun qo'yuvchilar va aqlga tayanuvchilar.

Hissiyot – o'zining hukm va hulosalarini chiqarishda ruhdagi mavjud hislarga tayanuvchilar.

Sam'iyot – Alloh tomonidan yuborilgan ilohiy habar va vahiyga asoslanuvchilar.

Aqliyot, "Qur'onda "aql egalari" alohida

ta'kidlanadi va bu "Ulil albab", "Ulil absor" va bir marta "Ulin nuha" ismlari bilan ishlatiladi. Xilma-xil so'zlarda ishlatilgan ushbu iboralar "aql, farosat egalari" kabi ma'nolarni beradi"[6;73].

"Osmonlar va Yerning yaratilishida, tun va kunning o'rin almashib turishida aql egalari uchun alomatlar bordir"[7;75]. Imom Moturidiy o'zining o'ziga xos bilish nazariyasini kalom falsafasiga tadbiq etib, ilmdagi ko'plab chigalliklarni bartaraf etish hamda ilmiy yondashuvlari havfli va noto'g'ri bo'lgan bir qancha diniy-falsafiy ta'limotlarning asl maqsadlarini ochib berishga muvaffaq bo'ldi.

Uning bu xizmatlari keyinchalik shogirdlari orqali davom ettirilib, "Moturidiylik" ta'limotining Movarounnahr, Volgabo'yi, Bolqon yarim orollari, Onado'lu va Xuroson kabi xududlarda keng yayilishiga olib keldi. Bu esa o'z navbatida turkiy tilli xalqlar orasida buzg'unchi xarakterdagi xorijiylik va botiniylikka daxldor bo'lgan zararli oqimlarning keng tarqalishiga qarshilik qildi. Imom Abu Mansur Moturidiyning falsafiy qarashlarida ilm, aql va axloq tushunchalarining uyg'unligi inson kamolotining muhim belgilari sifatida e'tirof etiladi. Allomaning ta'kidlashicha, bu uch butunlik insoniyatni birlashtirishga, maqsadlar mushtarakligiga, sof insoniy mehr va muhabbat ruhida hamjihat yashashlikka hamda din va diyonatda sobit turishlikka undaydi.

Imom Abu Mansur Moturidiy aqliy bilishni insoniyatga berilgan bilishning eng oliy ne'mati sifatida talqin etadi hamda aqlni mantiq ilmi bilan qo'shib tahlil etadi. Imom Abu Mansur Moturidiy tafakkurning rasional uslubiyat yo'nalishlarini o'zidan avvalgi mutafakkirlardan ko'ra yuksakroq ko'rinishlarda yoritib beradi hamda o'rganilayotgan muammoning barcha jihatlarini raddiya kiritib bo'lmaydigan darajada tahlil qiladi. Bunga misol tariqasida moturidiylik ulamolaridan biri Abul-Muin an-Nasafiy rahmatullohi alayhi o'zining "Tabsirat ul-Adilla" nomli asarida Imom Abu Mansur Moturidiyning zohiriy va botiniy xislatlari to'g'risida quyidagilarni yozadi: "Agar hanafiylarning ichida faqatgina Imom Abu Mansur Moturidiy bo'lsa ham kifoya qilar edi. U kishi ilm dengizlariga sho'ng'ib, durlarini chiqargan va dinning hujjatlarini keltirgandir.

O'zining fasohati, ilmlarining seroblighi va aqlining o'tkirlighi bilan ilmlarning peshonasini ziynatlagandir" [8;108]. Ma'lumki, kalom ilmi paydo bo'lgan vaqtdan boshlab, mantiqiy tafakkur qonunlari asosida fikr yuritishga va murakkab sillogizmlar asosida xulosa chiqarishga tayanuvchi ilm hisoblanib kelgan. Imom Moturidiy kalom falsafasida o'zidan

avvalgi ulamolar tomonidan tavsiflangan an'anaviy usul bilan chegaralanib qolmasdan, ishonchli dalillar keltirish, ularni sharxlash, soxta qarashlar hamda ta'limotlarga qarshi raddiyalar berish jarayonida o'ziga xos ikkita usuldan samarali foydalangan. Bular:

1. Naqliy dalillash usuli;
2. Aqliy dalillash usuli.

Naqliy dalillash usuli – bu o'rganilayotgan voqea, hodisa va jarayonlarning mohiyati, kelib chiqish sabablari va oqibatlarini tushuntirishda ishonchli xabarga asoslanib, ma'lumotlarni keltirish usuli hisoblanadi. Ishonchli xabar deganda, islom dinining muqaddas manbalari Qur'oni Karim va hadisi sharifda keltirilgan ma'lumotlar nazarda tutiladi. "Kalomning naqliy qismi – din ahkomlariga oid bo'lgan va unga ishonish hamda tasdiqlash shart bo'lgan masalalarni o'z ichiga oladi"[9;104]. Naqlda hech qanday voqe'lik mavjud bo'lmaydi. Ya'ni, bildirilayotgan ma'lumot voqe'likdan tashqarida bo'lib, uni aql tarozisida o'lchash yoki tahlil etishning iloji bo'lmaydi. U faqat qalbdagi his qilish va ishonch bildirish bilan tasdiqlanadi. Masalan, islom dinining ta'limotida jannat va do'zax tushunchalari mavjud bo'lib, ular haqida Qur'oni Karim va Hadisi sharifda keltirilgan barcha xabarlar naqliy hisoblanadi. Sababi shundaki, jannat va do'zax Alloh tomonidan bandalarini amallariga qarab, mukofotlash yoki jazolash uchun kiritadigan maskanlari. Demak ularning yaratilganligiga nisbatan makon va zamon tushunchasini ishlatish o'rinli. Biroq ular qachon yaratilgan va hozir aynan qayerda joylashganligi g'ayb ilmiga xos bo'lib, biz uni naqliy xabarlariga ko'ra tasdiqlaymiz. Bu yerda aql yuritishga hech qanday hojat yo'q.

Aqliy dalillash usuli esa naqlda keltirilgan ma'lumotlarni sharxlashda rasionallik asosida tahlil qilish va eng muqobil javoblarning bir necha turlarini keltirish usuli hisoblanadi. Islom falsafasida insonni o'ylantiradigan hamda chuqur mulohaza yuritishga undaydigan ko'plab muammoli masalalar mavjud. "Masalan: yakkaxudolik, payg'ambarlik, va qayta tirilishning ba'zi masalalari kabi. Bu yerda naql – Qur'on va hadis dalil sifatida kamlik qiladi va faqat aqlning yordami kerak bo'ladi. Chunki, mazkur masalani aql yordamida hal etish kutilgan ko'pgina murakkabliklarni oldini olishga xizmat qiladi.

Chunki, har bir masalani rasionallashtirish o'zining mantiqiy kategorial va tafakkuriy asoslariga ega"[10;107]. Aqliy dalillash usulida irrasonalizm va rasionalizm o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik asosida xulosa chiqarish jarayonlari ko'zga tashlanadi. Imom Abu Mansur hazratlari diniy ta'limni hanafiya ulamolarining ko'zga

ko'ringan mashhur namoyandalardan olganlari va diniy fanlar bo'yicha qanchalik chuqur bilimga ega ekanliklariga yozib qoldirgan asarlari guvohlik beradi. Mutakallim yashagan davrda kalom ilmining ulamolari asosan ikkita muhim manbaga suyanib, qaror qabul qilganlar. Birinchisi — oyat va hadislar hamda sahoba va tobe'inlarning ijmo va ijtixodlari, ya'ni naqliy dalillar. Ikkinchisi esa mantiqiy tafakkur yuritish asosida hukm chiqariladigan aqliy dalillar. Shayx Abu Mansur o'zidan avvalgi bilimlarni o'zlashtirib, zamondosh tadqiqotchilarning ilmiy faoliyat natijalarini kuzatib, boshqalardan farqli o'laroq, aqliy va naqliy dalillarni birlashtirish, har ikkisinin uyg'unligida yangi hukmlarni chiqarish g'oyasini ilgari surdi. Aqliy dalil deganda falsafa, mantiq va tabiiy fanlarda ko'zda tutilgan ilmlarga asoslanib, xulosa chiqarish nazarda tutiladi. Vaholanki, o'sha davr ulamolarning ko'pchiligi bu dalillarni mutlaqo tan olmas edilar, balki xulosa chiqarishda faqat naqliy dalillarning o'zi kifoya qiladi deb, hisoblaydilar. Imom Moturidiy esa, bu ikkisidan ham munosib ravishda foydalanib, haqqoniy bilimni topishda bir taraflama fikrlashdan qaytarib, diniylik va dunyoviylik ilmida o'rtahollikni ixtiyor qilishni afzal ko'rganlar. Aqliy bilishda voqe'lik mavjud bo'ladi. Agar voqe'likni o'rniga g'oyiblik mavjud bo'lsa u naqliy bilish deyiladi. Darhaqiqat, naqliy dalillarni yaxshi anglash uchun aqliy dalillarni ham puxta bilish shartligini hech kim inkor eta olmaydi. Biroq aql imkoniyatining ham chegarasi borligini e'tiborga olib, imom Moturidiy ko'p hollarda inson aqli yetmaydigan juda ko'p haqiqatlar borligini, inson aqli idrok etishga qodir bo'lmagan hodisalarni muhokama qilishdan hech qanday foyda yo'qligini uqtiradi.

Xulosa

- Imom Abu Mansur Moturidiy falsafiy

merosida islom gnoseologiyasi masalalarining talqini mavzusi bo'yicha o'rganilgan ma'lumotlar natijasida quyidagi xulosaga kelindi:

- Imom Moturidiy Qur'oni Karimda bayon qilingan oyatlarni o'zidan avvalgi tafsirchilardan farqli o'laroq ta'vil usulida sharhlagan. Uning "Ta'vilot al-Qur'on" asari o'zidan keyingi Markaziy Osiyoda yetishib chiqqan tafsir ulamolari uchun metodologik asos vazifasini bajargan.

- Imom Moturidiy insondagi aql maqomini yuksak baholab, dunyo va oxirat ilmini egallashda uni eng boshlang'ich omil sifatida ko'rsatadi. Insoniyat bu ne'matga erishishi tufayli aziz va mukarram bo'lganligini, Alloh insonlarni kuchli iqtidor va salohiyat egalari sifatida yaratganligini, borliqdagi barcha narsalar o'ziga xos hikmat bilan yaratilganligini, har bir narsa o'zining aniq chegarasiga ega ekanligi hamda inson umrining ana shu chegaralangan narsalar toifasiga mansub ekanligini ko'plab aqliy va naqliy dalillar asosida bayon etadi.

- Allohni tanish va unga ibodat qilish tana va ruh pokizaligiga, qalb osoyishtaligiga hamda dunyoviy ne'matlar vaqtinchalik ekanligiga ishora qiladi.

- Imom Moturidiy inson amal va ixtiyor erkinligi huquqiga ega ekanligini ta'kidlaydi va o'z qarashlarini aqliy va naqliy dalillar asosida yoritib beradi.

- Borliqdagi ko'plab hodisalarning mohiyatini inson o'z tafakkuri orqali o'rgana olsada, sabablari insoniyatga ma'lum qilinmagan ilmlar ham bisyor ekanligi, bu borada inson aqli muayyan chegaraga ega ekanligini alohida ta'kidlagan. Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, imom Abu Mansur Moturidiyning falsafiy merosini o'rganishimiz, tariximizga, diniy e'tiqodimizga, milliy ma'naviy taraqqiyotimizga hamda tamaddunimizga bo'lgan yuksak hurmatni ifoda etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://t.me/maturidicenter.uz>
2. M.Adashova. Abu Mansur Moturidiy falsafiy merosining shaxs ma'naviyatini yuksaltirishdagi o'rnini. Diss/ (UO'K) 1(091):28:17-047:37. T.: 2023, 6 B.
3. Ziyodov Sh.Yu. Abu Mansur al-Moturidiy yozma merosi va uning "Kitob at-ta'vilot" asari. Dissertatsiya. (Dis-705/2004). T.: 2003.
4. Oqilov S. Abul Muin an-Nasafiy va uning Moturidiya ta'limoti rivojiga qo'shgan hissasi. ("Tabsirat ul-adilla" asari asosida). Diss-358/2006.- T.: 2005.
5. Oqilov S. IX-XII asrlarda Movarounnahrda moturidiya ta'limotining paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi. – T.: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2022. – B.16.
6. Saydaxmedova A.S. Diss-583/2009 – T.:2008, – B.73
7. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. (Shayx Abdulaziz Mansur). – T.: "Toshkent islom universiteti". 2007, –B.75.
8. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, Hidoyat imomi Imom Abu Mansur Moturidiy "Hilol-nashr" T.;2019, –B.108.
9. Мотахари М. Знакомство с исламскими науками. – Душанбе: Деваштич, 2004. – С. 104.
10. Мудрагей Н.С. Проблема рационального и иррационального: античность, средневековье // Вопросы философии. – Москва, 1982. – № 9. – С. 107.

Репрезентация флоронимов в религиозных текстах

Зульфия Алихасанова

Преподаватель Гулистанского государственного педагогического института

Ключевые слова

наименования, флороним, метафора, образ, символ, ассоциация, Библия, Коран.

Аннотация

В статье проводится анализ лингвопрагматических особенностей основных флоронимов, упоминающихся в текстах священных писаний христианства и ислама. Данное изучение флоронимов способствует пониманию и интерпретации в переводах и комментариях

Введение

Для современного языкознания вопросы взаимоотношений человека и природы, приписывании растительному миру человеческих качеств, вовлечении их в паремии, в текст художественного произведения является в последние десятилетия чрезвычайно актуальным. Мир растений представляет собой важный фрагмент языковой картины мира. Флористическая лексика обладает лингвопрагматическими особенностями, и отражает хозяйственную и культурную деятельность народа, систему ценностей национально-лингвокультурологического сообщества, его миропредставление и миропонимание. «Одной из значимых составляющих современной русской и узбекской языковых картин мира являются флоронимы – названия растений как объект лингвистического изучения» [1].

Методы

Материалом исследования явились библейские и коранические единицы с компонентом-флоронимом. Основными методами явились метод лингвокультурологического анализа, сопоставительный метод лингвистического анализа, метод этимологического анализа, метод семантического анализа.

Наименования растений в священных текстах выступают в качестве объекта

семиотики (науки, изучающей знаки и их значения). Обладая символической природой, они несут в себе глубокий смысл, имеющий различные толкования. Флоронимы можно встретить на страницах священных писаний повсеместно, каждый из них несет в себе значительный символизм и уроки веры. Они часто выступают в качестве метафор или обучающих инструментов, отражая более глубокие духовные истины и принципы. Упоминание растений в текстах Корана и Библии не ограничиваются лишь созданием пейзажа. Так, к примеру, растения в Библии – это и сельскохозяйственные культуры, используемые в пищу (виноград, ячмень, маслина, смоковница), это и источник разнообразного сырья: строительных материалов (кедр, кипарис), тканей (лен) и т.д. Различные вещества растительного происхождения – неотъемлемая часть обрядовой стороны жизни христиан (бальзам, ладан, смирна). Детальное исследование этих растений, дает возможность лучше понять смысл определенных отрывков писаний.

Флоронимы довольно часто упоминаются в Библии. Сообщается, что они (трава и деревья) были сотворены на третий день (Бытие 1:11), но некоторые из них появились позже как проклятие за грех прародителей (тернии – Бытие 3:18).

Маслина, миндаль, каперс, финиковая пальма – лишь некоторые из приблизительно ста растений,

упоминаемых в Библии. К примеру, маслина – наиболее ценное растение библейских сюжетов упоминается уже в самом начале библейского повествования. После Потопа к Ною в ковчег вернулся голубь, «держа в клюве свежесорванный лист маслины». Так Ной узнал, что воды сошли с земли (Бытие 8:11).

Имея в виду некоторые особенности маслины, псалмопевец обещал боящимся Иегову: «Твои сыновья будут как побеги маслины вокруг твоего стола» (Псалтирь 128:1-3). Чтобы посадить новое дерево, часто берут черенки, или побеги, отрезанные от взрослой маслины. Помимо этого, старое дерево может обновляться, пуская от корней отростки, что символизирует окружение отца сыновьями.

Вечнозеленая маслина особенно ценилась за масло, получаемое из ее плодов. Оливковое масло было одним из основных продуктов питания израильтян, а также широко использовалось как косметическое средство и как топливо, оно было важным предметом торговли. Оливковое масло наносили на ушибы и раны, чтобы ускорить их заживление и облегчить боль (От Луки 10:33, 34). Когда им мазали голову, это также успокаивало и освежало. Поэтому старейшины христианского собрания побуждаются помолиться над заболевшим духовно человеком, образно «помазав его маслом во имя Иеговы», то есть применив Слово Бога, чтобы успокоить, исправить и утешить его (Иакова 5:13-15).

В Евангельском описании Иерусалима существует место под названием Гефсиманский сад, где Иисус ночью молился до кровавого пота, где его предал поцелуем бывший ученик. Там Иисус был связан и поведен на мучения и смерть. Гефсиманский сад расположен у подножия горы Елеонской. При переводе этих названий на русский язык выясняется, что «Елеон» с греческого языка обозначает – масличная, то есть гора, где растут маслины. А «Гефсимания» переводится с еврейского как масличный пресс – специальное устройство для выжимки масла из плодов маслин.

Среди культурных деревьев, выращенных человеком, маслины живут дольше всех. Некоторые ботаники даже утверждают, что оливковое дерево вообще может жить вечно, вновь и вновь получая новую жизнь от своих отростков, которые разрастаются из корней старой маслины и превращаются в новые, молодые деревья. Однако связь с родительским деревом у

них сохраняется через корневую систему. Возможно, именно поэтому маслина стала в Библии символом семейного счастья и неразделимого единства рода: «сыновья твои, как масличные ветви, вокруг трапезы твоей» (Псалтирь 127:3).

Маслина, елей, олива – слова на разных языках, имеющие в своей основе слово «масло», которое с древнейших времен было незаменимым продуктом, который употреблялся не только в пищу, но и служил источником света: лампы в домах, лампы в церквях заправлялись оливковым маслом. Также масло из плодов оливковых деревьев являлось основой для всевозможных лекарств – мазей, капель, микстур.

Из-за этой целебной силы елей стал символом милости Божьей. Слова молитвы «Господи, помилуй!» в греческом языке звучат как «Кирие, элейсон!» — «Господи, помажь меня елеем Своей благодати!». А оливковая ветвь считается эмблемой мира и обновления, так как, по библейским преданиям, во время всемирного потопа именно лист маслины стал вестником окончания катастрофы: И помедлил еще семь дней других и опять выпустил голубя из ковчега. Голубь возвратился к нему в вечернее время, и вот – свежий масличный лист во рту у него – и Ной узнал, что вода сошла с земли (Бытие 8:10-11). Оливки, как и финики, играют значимую роль в древней и современной культуре. В средиземноморской культуре оливки выполняли самые разнообразные функции – от денег до лекарств – в течение нескольких тысяч лет. Голубь, держащий оливковую ветвь во рту, стал универсальным символом мира.

Смоковница – один из наиболее часто упоминаемых флоронимов в Новом Завете. Под ней Иисус чудесным образом видел будущего ученика Нафанаила и в доказательство Своего Божества сказал ему об этом видении: «... Нафанаил говорит Ему: почему Ты знаешь меня? Иисус сказал ему в ответ: прежде нежели позвал тебя Филипп, когда ты был под смоковницею, Я видел тебя» (От Иоанна 1:48).

«Смоковницу проклял Он, когда нашел дерево бесплодным: ...и увидев при дороге одну смоковницу, подошел к ней и, ничего не найдя на ней, кроме одних листьев, говорит ей: да не будет же впредь от тебя плода вовек. И смоковница тотчас засохла» (От Матфея 21:19). Уже в Эдемском саду упомянута смоковница, из которой Адам и Ева сделали одежды (Бытие 3:7). Из льна изготавливались одежды священников: как

верхние, так и нижние (Левит 16:4; Левит 19:19).

Так же, именно на смоковницу залез низкорослый сборщик налогов Закхей, чтобы увидеть Иисуса, окруженного толпой: «...И вот, некто, именем Закхей, начальник мытарей и человек богатый, искал видеть Иисуса, кто Он, но не мог за народом, потому что мал был ростом, и, забежав вперед, взлез на смоковницу, чтобы увидеть Его, потому что Ему надлежало проходить мимо нее» (От Луки 19:2-4).

Некоторые флоронимы вызывали у повествователей и персонажей Библии эстетическое наслаждение и служили предметом имитации: «гранатовые яблоки» (3 Царств 7:18), лилии (Песня Песней 2:1; 3 Царств 7:19) и огурцы (3 Царств 7:24). Апокалиптическое значение ввиду своей горечи приобретает полынь (Откровение 8:11).

Из числа символических растений весьма многозначен терн: из горящего терновника с Моисеем разговаривал Бог (Исход 3:2), но терновый веночек был возложен на голову страдающего Христа (От Матфея 27:29).

В Библии не раз упоминается о флоронимах, употребляемых в пищу: ячмень, из которого делали хлеб Деревья и растения в Библии (2Царств 14:30; Иезекииль 4:12; От Иоанна 6:9). Ячменные поля простирались в окрестностях Вифлиема (Руфь 1:22). Выращивали также и пшеницу (Руфь 2:23; 1Царств 6:13); чечевица (2Царств 23:11) – за чечевичную похлебку Исав продал свое первородство (Бытие 25:34). В текстах часто встречаются, употребляемые в пищу, плоды финика (Исход 15:27), винограда (Бытие 9:20), огурец, лук, чеснок, дыня (Числа 11:5), а также фисташки, миндаль (Бытие 43:11).

В качестве растений, использующихся как строительный материал упомянуты: гофер, из которого был изготовлен ковчег Ноя (Бытие 6:14), дерево ситтим или акации – Ковчег завета (Исход 37:1), а также кедр (От Исаака 41:19; 3Царств 7:2), кипарис (3Царств 6:34) и масличное дерево (От Исаака 41:19; 3Царств 6:31).

Флоронимы, упоминающиеся в Библии, вместе с тем могут выступать в качестве ритуальных. Библия упоминает поклонение древних иудеев дубравам (4Царств 18:4; От Исаака 1:29). В ветвях дуба запутался своими Деревья и растения в Библии волосами Авессалом и потому был пойман своими врагами (2Царств 18:10). Под сихемским дубом (которое в Вульгате толкуется Терпентинное дерево) Иаков

закапывал чужих богов (Бытие 35:4). Тем не менее, теревинф упоминается в синодальном переводе и под собственным именем (От Исаака 6:13; Бытие 49:21), хотя в последнем случае в Вульгате в аналогичном фрагменте упомянут олень. Третьим после дуба и теревинфа деревом, под которым кадили назван тополь (Осия 4:13).

Неоднозначное отношение было к изделиям из винограда (вино, уксус, изюм). Назореем оно запрещалось (Числа 6:3), а для учеников Христа его вкушение было обязательно как элемент евхаристии (От Матфея 26:28). Первым начинает использование вина в ритуальных целях Мелхиседек (Бытие 14:18).

В религиозных церемониях использовались иссоп (Исход 12:22; Псалтирь 50:9; От Иоанна 19:29), фимиам и мирра (От Луки 7:38). Пальмовыми ветвями жители Иерусалима встречали Иисуса Христа (Пальмовое воскресенье).

Как и в большинстве культур, в Библии язык цветов выполняет несколько общераспространенных или традиционных функций: символа любви, кратковременности жизни и славы святого и вечного. Цветы и связанные с ними образы распускания, цветения и расцвета служат иллюстрацией таких значимых библейских тем, как гордость, красота, любовь, восстановление и быстротечность. Символика цветов при описании скинии и храма Соломона, а также в Песни песней в значительной степени способствуют раскрытию темы красоты и любви, тогда как образы, соотносящиеся с мотивами гордости, быстротечности и восстановления, характерны для псалмов и книг пророков.

Наиболее часто упоминающиеся определенные цветы традиционно переводятся как лилии и розы. Большинство истолкователей полагают, что под «полевыми лилиями» подразумеваются любые яркие и привлекательные цветы, в великом множестве появлявшиеся весной в долинах, на пастбищах и на холмах в районе горы Кармил и равнины Сарон, который был широко известен своей исключительной плодородностью и красотой. Среди таких цветов могли быть лютики, анемоны, цикламены, тюльпаны, гиацинты, нарциссы, крокусы, ирисы и орхидеи. Таким образом, наименования лилии и розы могут заменять любые из этих цветов или пониматься как выражение общего понятия о цветах.

Свойства цветов – их формы, аромат, цвета, бархатистость – ассоциируются с

наслаждениями, проявлениями любви. Символика цветов связывается как с женщиной, так и с мужчиной: «она – как лилия между тернами» (Песня Песней 2:2); «губы его – лилии, источающие текучую мирру» (Песня Песней 5:13).

Ива из-за характерной особенности склоненных ветвей считается символом скорби и плача, но в то же время защищает от злых духов. Также принято верить, что ветки ивы (верба), освещенные в Вербное воскресенье, несут в себе божественную силу.

Ландыш по причине формы цветков считается символом слез разлуки и встречается в ритуальной символике. В христианстве данный флороним именуют символом слез Богородицы, в русских преданиях – плача Волхвы по гуслиару Садко.

Христианству принадлежит понимание розы как символа мученичества, в противопоставление лилии, которая является символом невинности и чистоты. В Средневековье, роза стала символом крови страдающего Христа. Святой Бернард писал так: «Взгляните на эту божественную розу – страдание и любовь соперничают друг с другом, чтобы придать ей яркость и цвет пурпура. Цвет, без сомнения, от крови, истекшей из ран спасителя... Как холодной ночью роза бывает закрыта и раскрывается лишь утром при первых лучах солнца, так и этот цветок, Иисус Христос, казался свернувшимся, точно от ночного холода, со времени грехопадения первого человека, но когда завершился круг времени, он внезапно распустился под солнцем любви...» [2].

Типичный образ быстротечности человеческой жизни выражен во флоронимах, показанных в Псалтирь 102: «Дни человека, как трава; как цвет полевой, так он цветет. Пройдет над ним ветер, и нет его» (Псалтирь 102:15-16; также Псалтирь 102:15.89:6; Осия 13:15). Сегодня он здесь, а завтра исчезнет, как в изображении Иовом человеческой жизни: «Как цветок, он выходит, и опадает; убегает, как тень» (Иов.14:2). Бренности человеческой жизни, естественно, противопоставляется постоянство Бога, а человеческой слабости – сила вечного Слова: «Всякая плоть – трава, и вся красота ее, как цвет полевой... Трава засыхает, цвет увядает, а слово Бога нашего пребудет вечно» (Исаия 40:6, 8; также 1Петра 1:24-25) [3].

Резко противопоставляется в этом смысле, имеющий особое значение, клевер: трилистник ассоциируется с православным

крестом. А клевер с четырьмя лепестками символизирует четыре Евангелия, считается, что именно такой клевер принесла с собой из Эдема Ева на память о райском саде. По верованиям христиан каждый лепесток четырехлистника имеет свое уникальную символику: надежда, вера, любовь, удача.

Цветы, среди которых необходимо выделить розу, виноградную ветвь, сосну, омелу и др., в ритуальной символике христиан олицетворяют бессмертие души и часто встречаются на памятниках, местах захоронений, неся в себе глубокий смысл.

Среди остальных флоронимов можно перечислить такие, как: можжевельник (3Царств 19:5), тростник (Псалтирь 67:31), бук (Исаия 41:19), ясень (Исаия 44:14), аир (Песня Песней 4:14), алой (Песня Песней 4:14), кипер (Песня Песней 1:13), кориандр (Чис.11:7), корица (Песня Песней 4:14), мандрагора (Песня Песней 7:14), мирт (Исаия 41:19), нарцисс (Песня Песней 2:1), сикомор (Исаия 9:10), шафран (Песня Песней 4:14), яблоня (Песня Песней 2:3), мята и рута (От Луки 11:42).

Флористическая лексика часто в священных текстах выступает в качестве символов, аллегорий, средств для ярких поэтических сравнений и оборотов. Есть много растений, упомянутых в Священном Коране в совокупности именуемых «Набат-ат» – в арабском слово, означающее растения. В течение многих лет врачи и ученые проводили исследования лечебных аспектов этих растений. В Священном Коране говорится: «В каждом из растений есть знамения для мыслящего человека и общества.» (Шуара / 7-9). Современная медицина также признает, что фрукты и растения, упомянутые в Коране, являются источником качественной пищи и оказывают целебное воздействие при лечении некоторых заболеваний.

Среди флоронимов, упомянутых в Священном Коране выделяются: виноград встречается в Коране 11 раз: «или пока не будет у тебя пальмовой роши и виноградника, в которых ты проложишь реки» (Сура «Аль-Исра» Ночной перенос / 91), «и взрастили на ней зерна, и виноград и траву» (сура «Абаса» Нахмурился, аят 28), «Он – тот, который низвел с неба воду, и Мы произвели благодаря ей рост всякой вещи; Мы вывели из нее зелень, из которой выведем зерна, сидящие в ряд; и из пальмы, из ее завязей, бывают гроздья, близко спускающиеся; выводим и сады из винограда, и маслину, и гранаты, похожие и

непохожие. Посмотрите на плоды этого, когда они приносят плоды, и на созревание их! Поистине, в этом – знамения для людей, которые веруют!» (Сура «Аль-Анам» Скот, аят 99); инжир /смоковница упоминается в Коране 1 раз: «Клянусь смоковницей и маслиной» (сура «Ат-Тин» Смоковница, аят 1/1). Пророк Мухаммад (мир ему и благословение Аллаха) говорил, что инжир – это райский плод: «Ешьте инжир. Если бы мне пришлось назвать фрукт, сошедший с Небес, я бы сказал, что это инжир. Потому что у райских плодов нет косточек (не подразумеваются такие фрукты, как финики и оливки, косточки которых выбрасываются, не будучи съеденными). Ешьте инжир, потому что он предотвращает геморрой и облегчает боль в суставах»; тамариск: «но они отвернулись (от повелений Аллаха, от благодарения Его и не признали Его посланников), и послали Мы на них бурный поток, (который разрушил плотину и затопил их сады. И заменили Мы им их два (плодоносных и прекрасных) сада двумя (другими) садами, обладающими горькими плодами, тамариском (деревом, у которого нет плодов) и несколькими терновниками» (Сура «Саба» / 16, толкование Абу Адель); кедр без шипов – встречается один раз в Священном Коране: «(Обладатели обещания) среди кедровых деревьев без шипов» (Сура «Аль-Вакиа» Падающее, аят 28); лотос (арабское [сидр]) упоминается в Коране четырежды: в суре «Саба» Падающее рассказывается о разрушении плотины бурным потоком и замене плодоносных садов садами с тамариском и «небольшим количеством лотосов» [34:16]; «у лотоса крайнего предела. У Него – сад прибежища. Когда лотос покрывало то, то что покрывало» (сура «Ан-Наджм» Звезда, аят 14-16). В Коране слова с корнем «сидр» встречается 4 раза: дважды слово сидрат (арабское – лotosовое дерево) и дважды слово сидр. Корень сидр имеет такие значения, как: «течь вниз», «продолжать без перерыва»; «лотосовое дерево» [4].

В суре «ан-Наджм» (53, Звезда) также рассказывается о восхождении пророка Мухаммада (с.г.в.) на Небеса к дереву Сидрат аль-мунтаха, что означает: «Лotosное дерево, обозначающее конец дороги», «вершина Лotosного дерева», «Лotos крайнего предела», то есть дерево, которое обозначает точку, за которую невозможно продвинуться ни физически, ни абстрактно. Дальше Лotosа крайнего предела не может пройти ни ангел, ни пророк; оно расположено либо на шестом, либо на седьмом небе и бросает свою тень на Рай. Возле этого дерева Пророк испытал

видения вне человеческого понимания.

базилик: «есть злаки с травой, и ароматный базилик» (сура «Ар-Рахман» Милосердный, аят 12); «то обретет покой (или радость; или милость) удел (или базилик) и сад Блаженства» (сура «Аль-Вакиа» Падающее, аят 89); Базилик, упоминающийся в хадисах, известен своим тонким, нежным и пряным запахом, и относится к райским растениям. В одном из хадисов Пророка (с.г.в.) сообщается о красоте Райских запахов: «...Там дует северный ветер и приносит на их лица и одеяния самые разнообразные изысканные ароматы [5]. В другом хадисе упоминается о растениях Рая, которые привлекают внимание своим изысканным запахом: «Истинно, хна (ее цвет и запах) является главным запахом среди ароматов Рая... Аллах, сотворив Рай, окружил его (благоуханным) запахом базилика, а базилик окружил со всех сторон запахом хны...» [6]; огурец, чечевица, чеснок, лук: «И вот вы сказали: О, Муса (Моисей)! мы не можем стерпеть одинаковой пищи. Воззови ради нас к твоему Господу, пусть Он изведет нам то, что произрастает земля из своих овощей, огурцов, чеснока, чечевицы и лука». (Сура «Аль-Бакара» Корова, аят 61) оливки: «Мы возвращаем виноградники, оливки и гранаты, которые имеют сходства и различия» (Сура «Аль-Анам» Скот, аят 99); «Клянусь смоковницей и оливой» (сура «Ат-Тин» Смоковница, аят 1/1). Оливки упомянуты в Коране семь раз, и об их пользе для здоровья говорится в пророческой медицине. Пророк Мухаммад (с. г. в.) сказал: «Берите масло оливы и втирайте его – это благословенное дерево». Упоминание об оливковом дереве и его плодах встречается в Священном Коране в откровении, касающемся озарения Господом светом душ верующих. Светоч их познаний разожжен от благословенного оливкового дерева [7].

Оливковое масло для мусульман символизирует Свет Божий, свет истинного знания, доступный верующим. «На горе Синай Мы вырастили для вас оливковое дерево. В его плодах масло, которым вы пользуетесь, и оно для вкушающих – особая снедь» (сура «аль-Муьминун» Верующие, аят 20). финиковая пальма: «[Аллах] возвращает для вас злаки, маслины, финики,

виноград и всякого рода плоды. Воистину, во всем этом – знамение для людей, способных размышлять.» (Сура «Аль-Нахль» Пчелы, аят 11); «Мы создали на ней сады из финиковых пальм и винограда и заставили биться в них источники,

Всевышний напомнил людям о знамени, которое свидетельствует о реальности Последней жизни и воскрешения, после которого люди предстанут перед Аллахом и получат воздаяние за свои деяния. Этим знаменем служит мертвая, высохшая земля. Аллах ниспосылает с неба дождь и оживляет эту землю. Он возвращает на ней различные виды злаков, которыми питаются люди, а также различные растения, которыми питается домашний скот. Кроме того, Он превращает иссохшую землю в цветущие сады, в которых текут ручьи и растут многочисленные деревья. Аллах особо отметил пальмовые рощи и виноградники, потому что эти два вида деревьев являются самыми славными.» (Сура «Ясин» / 34); гранат: «Мы возвращаем виноградники, оливки и гранаты, которые имеют сходства и различия» (Сура «Аль-Анам» Скот, аят 99); «И Он Тот, Кто создал сады, финики, разнообразные зерновые для употребления в пищу, друг на друга похожие и не похожие маслины и гранат. Когда (сад) будет плодоносить, ешьте из его плодов. И в день уборки воздайте ему должное. Не транжирьте (вредите). Несомненно, что Он не любит транжир.» (Сура «Аль-Анам» Скот, аят 141). В Коране говорится, что Господь выделил гранаты из всех остальных плодов по причине их большой пользы и превосходства над всеми фруктами, описывая Райскую Обитель, сказал: «В них обоих есть [Райские] плоды, финиковые пальмы и гранаты.» (Сура «Ар-Рахман» Милосердный, аят 68);

финики / хурма: «И потряси над собой ствол пальмы, она уронит к тебе свежие спелые финики» (Сура «Марьям», аят 25). Финики встречаются в Священном Коране 20 раз как финики / хурма или финиковое дерево. «Он выращивает ею для вас посевы, маслины, пальму/финики, лозу и все плоды; поистине, в этом – знамение для людей разумных» (Сура «Ан-Нахль» Пчела, аят 11) [8]; банан: «и (среди) бананов, (у которого плоды) увешаны рядами» (сура «Аль-Вакия» Событие, аят 29); тыква: «Мы взрастили над ним (или возле него) тыкву». Большинство ученых, говорят, что это всякое растение, не имеющее ствола. Тыква имеет ряд достоинств: она быстро растет, ее большие и гладкие листья дают тень, около нее не слетаются мухи, а ее плоды обладают высокой питательностью, которые можно употреблять в пищу как в вареном, так и в сыром виде. Можно есть не только ее мякоть, но и кожицу. Сообщается также, что посланник Аллаха (с. г. в.) очень любил тыкву и всегда искал ее на тарелке (Сура «Сафат» Построенные в ряд, аят 146);

горчица: «Он сказал: “Воистину, мы устанавливаем весы справедливости в День Воскресения. Теперь ни с кем не поступят несправедливо. Даже если оно будет размером с горчичное зерно, мы принесем его (на весы справедливости). Довольно того, что мы ведем счет» (Сура «Аль-Анбия» Пророки, аят 47);

Помимо растений, употребляющихся в пищу и обладающих благотворными и целебными свойствами, со временем в исламе наделяются определенными символами и ассоциациями отдельные цветы. Важное значение приобретают тюльпаны и розы. Так, тюльпан стал символом Аллаха, так как арабское написание слова «Аллах» напоминает именно этот цветок, который также символизирует единство.

В мусульманском мире цветком Пророка называют розу. Роза имеет особое символическое значение для мусульман и ассоциируется с Пророком Мухаммедом (с. г. в.), считается, что аромат цветка передает запах Пророка. Бутон нераскрывшейся розы в исламе символизирует таухид (сложное религиозное понятие, означающее единобожие).

В свою очередь раскрывшаяся роза – это символ общества, символ раскрытия душевных тайн человечества. В то же время роза увядающая ассоциируется с кратковременным пребыванием человека на Земле, с некой перманентностью бытия. Шипы розы в исламе намекают на трудности земного пути - нельзя вырастить розу, не уколовшись ни разу.

Гвоздики в исламе символизируют преданность, а лотос, плавающий по воде, считается символом дервишей, расстилающих свои молитвенные коврики на воде.

Точно так же изогнутая фиалка олицетворяет собой смирение, а нарцисс, несмотря на красоту – самодовольство и эгоизм. Объясняется это тем, что они растут у кромки воды, как бы любясь собственным отражением.

Выводы

Таким образом, как мы видим, многозначная символика и образность флоронимов в различных аспектах издревле являлась предметом изучения, обладая способностью быть «письмом читателям». Флоронимы в Священных писаниях, как христиан, так и мусульман, помимо своих полезных свойств демонстрируют полноту жизни без конца, вечной жизни. Рождение и возрождение во

флоре наглядно демонстрирует преодоление закона смерти, и составляет базу универсального наличия символов-флоронимов в различных культурах. Изучение флористических символов в разных культурах является актуальной задачей поиска предельно жизнеспособной модели создания взаимоотношений природы и человека, которая выявляет творческую суть природы в отношении человека и человека относительно природы в значимых для всего человечества прототипических значениях символических образов деревьев, трав, плодов, семян, цветов.

Символы-флоронимы прочно закреплены в человеческом сознании, что ярко отражено в философском единстве знания и его словесного выражения. Исследование символических образов-флоронимов в религиозных традициях способствует пониманию факта необходимости духовной культуре особых средств воплощения знаний, ценностей, образов. Такими средствами могут выступать флоронимы, как знаковые системы, как язык культуры.

Список использованной литературы

1. Alikhasanova Zulfiya Fizuliyevna. The role of floronims in the Russian and Uzbek linguistic pictures of the world // Science and innovation. International scientific journal volume 2 ISSUE 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7632569>
2. Веселовский А. Н. «Привет», «Из поэтики розы» // Художественно-литературный сборник изд. О-ва вспомоществования нуждающимся ученицам Василеостровской гимназии. (Петербург 1898) / А.Н. Веселовский. – Петербург, 1-5 с.
3. Словарь библейских образов : [Справочник] / Под общ. ред. Лиланда Райкена, Джеймса Уилхойта, Тремпера Лонгмана III ; ред.-консультанты: Колин Дюриес, Дуглас Пенни, Дэниел Рейд ; [пер.: Скороходов Б.А., Рыбакова О.А.]. – СанктПетербург : Библия для всех, 2005. – 1423 с.
4. И.Н. Сокольский, Лотос – благоухающий символ духовного просветления // Растения из Садов Священного Корана. – М. : «САД», 2008. – С. 97-103.
5. ат-Тазкират аль-Куртуби, стр. 325-562
6. ат-Тазкират аль-Куртуби, стр. 342-619
7. И.Н. Сокольский. Маслина – драгоценный дар Аллаха // Растения из Садов Священного Корана. – М. : «САД», 2008. – С. 110-129.
8. Коран. Перевод И. Ю. Крачковского. – М.: НПО «Вектор СП». 1990. – 399 с.

NORDIK ILMYIY-AMALIY
ELEKTRON JURNALI

2-son

NORDIC SCIENTIFIC-
PRACTICAL E-JOURNAL

volume-2

May, 2024

